

Hlasy pro spravedlnost

Oběti trestných činů s postižením v České republice

Hlasy pro spravedlnost

Oběti trestných činů s postižením v České republice

Hlasy pro spravedlnost

Projekt Hlasy pro spravedlnost se zaměřuje na práva a zkušenosti lidí s postižením, kteří se stali oběťmi trestného činu, a jejich přístup ke spravedlnosti. Projekt je spolufinancován z prostředků Evropské unie a je realizován v 7 zemích. Zahrnuje výzkum na národní úrovni, identifikaci dobré praxe, vytvoření praktických nástrojů pro oběti a profesionály působící v systému trestní spravedlnosti, i podporu mezinárodních standardů v oblasti ochrany práv osob s postižením, které se staly oběťmi trestného činu. Projekt se opírá především o závazky vyplývající ze směrnice Evropské unie o právech obětí (směrnice 2012/29/EU) a Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením (CRPD). Partneři projektu jsou:

- koordinátor: Validity Foundation
- Bulharsko: Chance and Support
- Chorvatsko: Victim and Witness Support Service, VWSS
- Česko a Slovensko: Fórum pro lidská práva
- Litva: Mental Health Perspectives, PSP
- Rumunsko: Centre for Legal Resources
- Slovinsko: PIC - Legal Center for the Protection of Human Rights and the Environment; Social Protection Institute of the Republic of Slovenia, IRRSV; a Univerzita v Ljubljani

Plný a oficiální název projektu je: Information and Communication: Cornerstones of justice for victims of crime with disability [Informace a komunikace: základní kameny spravedlnosti pro oběti trestných činů s postižením] (878604 — InfoComPWDs)

Fórum pro lidská práva

FÓRUM je mezinárodní lidskoprávní organizace, která působí ve středoevropském regionu. Poskytuje podporu národním i mezinárodním lidskoprávním organizacím v advokačních a litigačních aktivitách a samo vede litigační aktivity na národní a mezinárodní úrovni. FÓRUM podpořilo řadu případů projednávaných před národními soudy i Evropským soudem pro lidská práva. FÓRUM je autorem či spoluautorem řady zpráv o situaci ve středoevropském regionu, především na Slovensku a v Česku, adresovaných orgánům OSN a Rady Evropy. Více informací naleznete na: www.forumhr.eu.

Hlasy pro spravedlnost: Oběti trestných činů s postižením v České republice

Poděkování

Srdečně děkujeme všem lidem s postižením i profesionálům, kteří byli ochotni sdílet s námi své příběhy i zkušenosti. Bez jejich přispění by tato zpráva vznikala jen s velkými obtížemi.

Autoři

Anna Sležková, Štěpán Pastorek

Kontakty

Fórum pro lidská práva
Adresa: Ověnecká 33, 170 00 Praha
Webové stránky: www.forumhr.eu
Email: forum@forumhr.eu

Projektové kontakty

Webové stránka: validity.ngo/projects-2/voices-for-justice/
Email: infocom@validity.ngo

Publikace

Praha, 2022

Informace o grantu

JUST-AG-2019 / JUST-JACC-AG-2019-878604

Prohlášení o odpovědnosti

Obsah této zprávy zachycuje pouze pohledy partnerů projektu a pouze partneři projektu nesou za tento obsah odpovědnost. Evropská komise nepřijímá žádnou odpovědnost za jakékoli případné použití informací, které tato zpráva obsahuje.

Tato zpráva byla spolufinancována z prostředků Evropské unie, Programu Spravedlnost (2014-2020).

Obsah

Shrnutí	4
1. Úvod	6
2. Výzkumné metody	8
3. Otázky, kterými se zpráva zabývá	10
4. Kontext a práva osob s postižením v České republice	11
5. Právní a politický rámec	19
6. Případová studie	32
7. Stadium 1: Oznámení trestného činu	36
8. Stadium 2: Přípravné řízení a obžaloba	46
9. Stadium 3: Soudní řízení	52
10. Stadium 4: Po skončení soudního řízení	58
11. Klíčová zjištění, závěry a doporučení	62

Shrnutí

Český systém trestní spravedlnosti není pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením zcela přístupný a účinný, a to z několika důvodů. V obecné rovině lze uvést, že ačkoliv Česká republika vynaložila značné úsilí na zlepšení postavení obětí v trestním řízení, a to i díky evropské legislativě¹, systém trestní spravedlnosti stále zůstává orientován především na vztah mezi státem a pachatelem. Zaměřuje se tedy převážně na prokázání toho, co se stalo, a případné potrestání pachatele. Z důvodu tohoto obecného paradigmatu hrají potřeby oběti, jakkoli jsou důležité, až sekundární úlohu a primární úlohou oběti v trestním řízení je stále role svědka. Tato role může snadno vést ke zpředmětnění oběti, zvláště, pokud se řízení týká takových činů, které spočívají v interpersonálním násilí, kde je výpověď oběti často jediným důkazem proti pachateli. V těchto případech musí oběti obvykle podstoupit posouzení své věrohodnosti soudním znalcem, které je staví do pozice vyšetřovaného předmětu řízení, jehož osobní zkušenosti, pohledy a hlas nejsou důležité. Výsledek trestního řízení je navíc samozřejmě vždy nejistý. Celý proces tak může vést k další viktimizaci, bez ohledu na všechna ochranná opatření, která byla ve prospěch oběti přijata. Není tak překvapující, že zvláště oběti interpersonálního násilí nemají v systému trestní spravedlnosti důvěru a často trestné činy, které na nich byly spáchány, neoznamují.

Situace obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením je ještě těžší, a to z důvodu stále převládajícího medicínského přístupu k postižení² nejen v rámci systému trestní spravedlnosti, ale obecně mezi profesionály působícími v justici i v dalších orgánech veřejné moci, jakož i mezi laickou veřejností. Zdá se, že orgány činné v trestním řízení přistupují k těmto obětem rozdílně v závislosti na roli, v níž se v trestním řízení ocitají. Často přiznávají obětem s mentálním nebo psychosociálním postižením význam pro řízení pouze jako důkaznímu prostředku, tedy jako svědkovi, a nikoli jako straně trestního řízení, tedy jako poškozenému. Jsou-li lidé s mentálním nebo psychosociálním postižením v postavení svědka, nabývá medicínský přístup k nim podoby pravidelného znaleckého zkoumání jejich osobnosti a schopností, které hraje klíčovou roli při určování, v jakém rozsahu bude oběť brána vážně. Jsou-li lidé s mentálním nebo psychosociálním postižením v postavení strany trestního řízení, projevuje se převládající medicínský přístup v tom, že se systém trestní spravedlnosti masivně spoléhá na opatření náhradního rozhodování, typicky na zastoupení oběti opatrovníkem (buď opatrovníkem jmenovaným opatrovníckým soudem, anebo procesním opatrovníkem, jmenovaným trestním soudem). Povinnost informovat oběť je v těchto případech naplňována ve vztahu k opatrovníkovi³ a úpravy v komunikaci⁴ s obětí jsou přijímány pouze, pokud má být oběť vyslechnuta jako svědek, nikoli za účelem její podpory v aktivním zapojení do trestního řízení jako celku. Systém navíc stále není schopen přijmout úpravy ve vztahu ke všem obětem s mentálním nebo psychosociálním postižením, které podávají svědectví. Existují vysoká očekávání,

¹ Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2012/29/EU ze dne 25. října 2012, kterou se zavádí minimální pravidla pro práva, podporu a ochranu obětí trestného činu a kterou se nahrazuje rámcové rozhodnutí Rady 2001/220/SVV (Úř. vest. L 315, 14. 11. 2012, s. 57–73).

² Výbor OSN pro práva osob s postižením formuloval definici medicínského nebo individuálního modelu postižením ve svém Obecném komentáři č. 6 (2018) o rovnosti a nediskriminaci. Výbor zdůraznil, že „individuální nebo medicínské modely postižení brání uplatnění principu rovnosti vůči lidem s postižením. Podle medicínského modelu postižení nejsou lidé s postižením uznáni jako nositelé práv, ale namísto toho jsou „redukováni“ na své znevýhodnění. Podle těchto modelů je diskriminační či rozdílné zacházení či vyloučení osob s postižením vnímáno jako norma a je legitimizováno medicínsky orientovaným přístupem k postižení, založeným na neschopnosti. (...)“ – Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením č. 6 (2018) o rovnosti a nediskriminaci, CRPD/C/GC/6, odst. 8.

³ Opatrovnictví jakožto opatření zástupného rozhodování není v souladu s právem lidí s postižením na rovnost před zákonem podle článku 12 Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením (CRPD), jakož i právem osob s postižením na přístup ke spravedlnosti podle článku 13 CRPD.

⁴ Jako je použití alternativních komunikačních metod, přítomnost podpůrných osob nebo specializovaných profesionálů jako např. policejních psychologů či krizových interventů.

že oběť bude schopna plně a konzistentně popsat, co se stalo, a jakékoli nesrovnalosti, způsobené i způsobem kladení otázek, jsou snadno vyloženy jako známka nevěrohodnosti svědectví, které tak nemůže sloužit jako důkaz protiprávního jednání.

Výzkum nicméně ukázal, že díky stávajícímu legislativnímu rámci již existuje i několik příkladů dobré praxe. Ty jsou do značné míry závislé na osobách konkrétních profesionálů, tj. představitelů orgánů činných v trestním řízení. Ukazuje se přitom, že inkluzivní přístup, absence předsudků, empatie, stejně jako respekt k limitům svých vlastních znalostí a dovedností jsou často důležitější než formální specializace, jakkoli odpovídající znalost práv obětí je samozřejmě rovněž důležitá. Účinná spolupráce mezi relevantními profesionály je často závislá na předchozí pozitivní zkušenosti orgánů činných v trestním řízení buď s konkrétními advokátky zastupujícími oběti, policejními psychology a krizovými interventy, nebo s Probační a mediační službou (dále jen „PMS“). Situace se proto výrazným způsobem liší mezi kraji a rovněž mezi různými policejními stanicemi, a dokonce i mezi různými osobami.

Hlavní úlohu při poskytování informací o právech obětí hrají policie a státní zástupce (pokud se oběť rozhodne oznámit trestný čin na státním zastupitelství). Informační a komunikační úloha trestních soudů je naproti tomu okrajová a omezuje se na nezbytné procesní informace. Všechna rozhodnutí jsou formulována právním jazykem a nejsou nikdy konvertována do formátu snadného čtení (easy to read). Jak bylo uvedeno výše, systém trestní spravedlnosti se spoléhá na to, že oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením budou zastoupeny opatrovníkem, což je však přímým porušením jejich práv.

Situace osob s mentálním nebo psychosociálním postižením nakonec zcela jasně ukazuje omezení definice oběti jako někoho, komu byla způsobena újma specifickým jednáním, které spadá mezi jednání popsaná národním trestním zákoníkem. Lidé s mentálním nebo psychosociálním postižením se často stávají oběťmi strukturálního násilí, která mají svůj původ v selhání státu implementovat své závazky vyplývající nejen z Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením (CRPD), ale rovněž z dalších lidskoprávních úmluv, například Úmluvy OSN proti mučení. Příklady těchto strukturálních lidskoprávních porušení, k nimž v České republice dochází, je používání omezovacích prostředků v psychiatrických nemocnicích nebo nedobrovolná detence na základě předpokladu „nebezpečnosti“ člověka. Oběti těchto zásahů nemají přístup k odpovídající podpoře, která by jim umožnila zotavit se z újmy, kterou utrpěly, a to navzdory tomu, že tato újma může být přinejmenším stejně tak závažná jako újma způsobená násilím, které je popsáno trestním zákoníkem jako trestný čin. Skutečnost, že systém a všechny veřejné instituce navíc toto násilí legitimizují, utrpěnou újmu ještě prohlubuje.

Definice oběti může podobně omezovat přístup k odpovídající podpoře pro lidi s mentálním nebo psychosociálním postižením rovněž v situacích, kdy se tyto lidé stávají oběťmi drobnějších interpersonálních zneužití, která nedosahují závažnosti trestného činu, jak jsou upraveny trestním zákoníkem, ale danému člověku mohou nicméně působit závažnou újmu. Lidem s mentálním nebo psychosociálním postižením by i v těchto případech měly být poskytnuty odpovídající a srozumitelné informace o možných zdrojích podpory v jejich situaci a měla by pro ně být vytvořena dostatečná a dostupná síť takové podpory.

1. Úvod

Lidé s postižením čelí systémovým, mnohostranným a diskriminačním překážkám v přístupu ke spravedlnosti. Jak vypadá spravedlnost pro oběť sexuálního násilí, jejíž věrohodnost je zpochybňována na základě jejího psychosociálního postižení? Jakým způsobem může oběť s mentálním postižením oznámit trestný čin na policii, pokud s ní policisté nedokážou odpovídajícím způsobem komunikovat? Jak mohou soudy vědět, jaké úpravy musí pro oběti s postižením přijmout, pokud se oběti nemohou bezpečně a účinně účastnit soudních řízení?

Směrnice Evropské unie o právech obětí (směrnice 2012/29/EU, dále jen „Směrnice“) ukotvila nová práva obětí trestných činů napříč členskými státy EU s cílem zajistit, že s oběťmi bude „zacházeno s respektem, citlivě a profesionálně bez jakékoli diskriminace“. Mnoho z těchto práv zahrnuje poskytování informací, účinnou komunikaci a podporu a směřuje k zajištění, že oběti budou mít informace o svém případě, budou rozumět trestnímu procesu a budou schopny se plně a účinně účastnit vyšetřování a soudního řízení. Směrnice navíc zdůraznila rovnost práv obětí s postižením a uznala, že lidé s postižením mohou v přístupu ke spravedlnosti a při své účasti v systému spravedlnosti čelit fyzickým, komunikačním a jiným překážkám:

„(15) Při uplatňování této směrnice by členské státy měly zajistit, aby oběti se zdravotním postižením mohly plně požívat práv stanovených v této směrnici stejně jako ostatní ...”

Směrnice je součástí evropského práva a každý členský stát měl povinnost transponovat ji do svého národního právního řádu do roku 2015.

CRPD vedle toho upravuje práva osob s postižením na rovnost před zákonem⁵ a na přístup ke spravedlnosti,⁶ jakož i právo na rovnost a nediskriminaci⁷ a závazek států „přijmout veškerá odpovídající legislativní, administrativní a jiná opatření pro provádění práv uznaných v této úmluvě“. ⁸ Z uvedeného ve spojení se Směrnicí vyplývá, že lidé s postižením, kteří se stali oběťmi trestného činu, musí mít plný a rovný přístup ke spravedlnosti ve všech stádiích výkonu spravedlnosti, a proto je třeba odstranit všechny překážky, které by mohly jejich přístup ke spravedlnosti nebo jejich účast omezovat, a přijmout úpravy, které těmto lidem umožní vykonávat jejich práva. CRPD byla ratifikována všemi členskými státy EU a od ledna 2011 je závazná i pro samotnou Evropskou unii.

Konkrétní dopady implementace Směrnice a CRPD na zkušenosti obětí trestných činů s postižením dosud nebyly žádným detailnějším způsobem zkoumány. Naše zjištění ukazují, že oběti s postižením čelí v přístupu ke spravedlnosti vícenásobným překážkám, jejich práva nejsou respektována a diskriminace je běžná. Tento výzkum se společně s dalšími šesti národními zprávami vypracovanými pro projekt Hlasy pro spravedlnost snaží popsat stěžejní zkušenosti lidí v rámci systému trestní spravedlnosti, identifikovat příklady dobré praxe a poskytnout podklady pro další rozvoj právního a politického rámce v České republice.

⁵ CRPD, článek 12.

⁶ CRPD, článek 13.

⁷ CRPD, článek 5.

⁸ CRPD, článek 4.

Tato výzkumná zpráva je strukturována podle čtyř stadií trestního řízení: oznámení trestného činu; přípravné řízení; soudní řízení; a stadium po skončení soudního řízení. Výzkum se zaměřuje na to, jakým způsobem se k lidem s postižením v těchto čtyřech stadiích dostávají informace, jak je s nimi komunikováno a jak a v jakém rozsahu jsou zajištěna jejich práva na úrovni legislativy, politik i praxe. Zpráva obsahuje doporučení pro zlepšení zákonů, politik i relevantní praxe.

2. Výzkumné metody

Vzhledem k tomu, jak málo je o tématu známo, má výzkum průzkumný charakter. V rámci projektu byla použita společná metodologie, která zahrnovala desk research, práci v terénu a pozorování, pokud to bylo možné. Desk research se zaměřoval na přezkum národní legislativy, politických a metodických dokumentů, statistik a zpráv soudů, vládních orgánů, neziskových organizací a dalších subjektů. Po něm následovalo vedení polostrukturovaných rozhovorů s profesionály působícími v systému trestní spravedlnosti, lidmi, kteří jsou v kontaktu s lidmi s postižením i s oběťmi trestných činů s postižením. Cílem bylo vést rozhovory se soudci, advokáty, státními zástupci, sociálními pracovníky, zdravotnickými pracovníky, organizacemi poskytujícími pomoc obětem trestných činů, organizacemi zaměřujícími se na práva osob s postižením a organizacemi sebeobhájců i s lidmi s postižením, kteří se stali oběťmi trestného činu. Výzkum měl původně zahrnovat též pozorování přímo v soudních síních a v podpůrných organizacích, ale to bohužel nebylo možné v důsledku omezení souvisejících s pandemií onemocnění COVID-19, která platila v době, kdy byl výzkum realizován.

Celkem bylo uskutečněno 18 individuálních rozhovorů a dva skupinové rozhovory (vždy se třemi účastníky), a to v období od 5. března do 15. června 2021. S ohledem na pandemii a s ní související omezení cestování a osobních kontaktů byla většina rozhovorů realizována online, nebo prostřednictvím telefonu. Tři rozhovory, z toho dva s oběťmi s mentálním nebo psychosociálním postižením, byly realizovány osobně.

Výzkumný tým připravil oficiální žádosti o spolupráci na výzkumu, které adresoval Ministerstvu spravedlnosti, Nejvyššímu státnímu zastupitelství, Ministerstvu vnitra a České advokátní komoře. Ministerstvo vnitra vyjádřilo ochotu ke spolupráci, avšak nakonec nemohlo podpořit výzkumný tým formou zprostředkování individuálních rozhovorů s policisty. Ministerstvo spravedlnosti doporučilo výzkumnému týmu jednu soudkyni, která se specializuje na práva obětí a která souhlasila s rozhovorem pro účely výzkumu. Rovněž Česká advokátní komora doporučila jednoho advokáta, který však bohužel na žádost výzkumného týmu o rozhovor nereagoval. Nejvyšší státní zastupitelství informovalo výzkumný tým o tom, že „veřejná žaloba je velmi zamětnána v důsledku pandemické situace“, a z tohoto důvodu odmítlo další spolupráci na výzkumu.

Vedle oficiálních žádostí se výzkumný tým pokoušel rozšířit informaci o výzkumu a o možnosti se do něj zapojit mezi relevantní organizace a profesionály. Celkem kontaktoval 39 organizací nebo jednotlivců, včetně skupin sebeobhájců lidí s psychosociálním postižením, asociací lidí s mentálním postižením a jejich rodin, poskytovatelů sociálních služeb lidem s mentálním nebo psychosociálním postižením, organizací poskytujících pomoc obětem trestných činů, včetně organizací specializujících se na podporu obětí domácího a genderově podmíněného násilí, advokátů specializujících se na práva obětí, policistů, PMS, forenzní psychologů a státního zástupce.

Velkou výzvou bylo obecně nalézt lidi s mentálním nebo psychosociálním postižením, kteří se stali oběťmi trestného činu a současně byli ochotni sdílet tuto svou zkušenost pro účely výzkumu. Výzkumný tým byl v tomto ohledu závislý na relevantních organizacích jako zprostředkovatelích, které často potvrdily, že rozšířily informaci o výzkumu mezi svými členy/osobami, kterým poskytují podporu, avšak reakce nebyla velká. Nakonec byly uskutečněny čtyři rozhovory s oběťmi s mentálním nebo psychosociálním postižením – dva s oběťmi s mentálním postižením a dva

s oběťmi s psychosociálním postižením. Jedna osoba s psychosociálním postižením sdílela svou zkušenost písemně. Ne vždy byli tito lidé oběťmi trestného činu v právním slova smyslu. Ve dvou případech cítili, že jim byla způsobena újma, ale čin, který byl proti nim spáchán, nebylo možné kvalifikovat jako trestný čin podle trestního zákoníku. Jeden člověk s mentálním postižením byl obětí trestného činu, který se nicméně odehrál před 20 lety, a jeho zkušenost se systémem trestní spravedlnosti tak nemohla být považována za relevantní s ohledem na významné změny, které se v oblasti práv obětí od předmětné doby odehrály. Pandemie kontakt s oběťmi s mentálním nebo psychosociálním postižením ztížila. Nebylo vždy možné zorganizovat osobní setkání, a ne všichni lidé s mentálním nebo psychosociálním postižením mohou komunikovat prostřednictvím online platformy nebo prostřednictvím telefonu.

Další výzvou bylo nalézt profesionály působící v systému trestní spravedlnosti, kteří by měli přímou zkušenost s oběťmi s mentálním nebo psychosociálním postižením, kdy toto postižení (obvykle psychosociální) není důsledkem trestného činu, ale existovalo ještě před tím, než se člověk obětí trestného činu stal. Takové zkušenosti jsou obecně velmi vzácné. Profesionálové působící v systému trestní spravedlnosti se s lidmi s mentálním nebo psychosociálním postižením setkávají spíše jako s podezřelými, obviněnými nebo obžalovanými. Výzkumný tým se proto v rámci rozhovorů soustředil nejen na specifickou situaci obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením, ale rovněž obecně na poskytování informací a komunikaci s oběťmi s postižením či oběťmi, které jsou zvláště zranitelné z jiného důvodu.

Většina rozhovorů byla nahrána a přepsána. V několika případech však lidé, s nimiž byl rozhovor realizován, uvedli, že by se cítili bezpečněji, pokud by k nahrávání nedošlo, ačkoliv byli ujištěni, že nahrávka bude důvěrná a nebude žádným způsobem publikována. V těchto případech si výzkumný tým dělal poznámky ručně a pokusil se sepsat co nejdetailnější shrnutí ihned po skončení rozhovoru.

Někteří lidé, kteří rozhovor poskytli, si přáli zůstat v anonymitě. Výzkumný tým se nakonec rozhodl zanonymizovat všechna vyjádření, a to s cílem eliminovat riziko, že by některé výroky mohly být nesprávně spojovány se jmenovanými osobami. Jména jsou níže uvedena pouze v případě, že je vyjádření převzato z veřejného zdroje jako např. článku, nebo publikovaného rozhovoru.

Po desk research a terénní fázi bylo přistoupeno k analýze získaných dat. Důraz byl přitom kladen na témata, která podle relevantního mezinárodního právního rámce umožňují posoudit míru implementace práv obětí do národní legislativy, politik i praxe v dané zemi.

3. Otázky, kterými se zpráva zabývá

Zpráva je rozdělena do 8 kapitol. Zpráva předně podává obecné představení České republiky, týkající se jejích hlavních politických a právních charakteristik, situace lidí s mentálním nebo psychosociálním postižením, kteří v zemi žijí, národního systému trestní spravedlnosti a v neposlední řadě dopadu pandemie onemocnění COVID-19 jak na situaci lidí s postižením jako obětí trestných činů, tak na systém trestní spravedlnosti. Druhá kapitola se detailněji zaměřuje na národní právní a politický rámec upravující práva obětí trestných činů, a to se zvláštním důrazem na ty oběti, které mají mentální nebo psychosociální postižení, a současně podává stručný popis toho, jak český systém trestní spravedlnosti funguje. Třetí kapitola obsahuje komplexní případovou studii případu ženy s psychosociálním postižením, která se stala obětí sexuálního nátlaku a která si prošla všemi stadii trestního řízení. Následující čtvrtá kapitola se věnuje podrobné analýze poskytování informací a komunikace s oběťmi s mentálním nebo psychosociálním postižením ve čtyřech stadiích trestního řízení – oznámení trestného činu, přípravné řízení, soudní řízení a stadium po skončení soudního řízení, a to jak z pohledu existujícího rámce, tak z pohledu jeho implementace v praxi. Poslední kapitola shrnuje klíčová zjištění a předkládá základní závěry. S oporou o ně, jakož i o relevantní mezinárodní dokumenty jak z oblasti práv osob s postižením, tak z oblasti práv obětí, formuluje rovněž některá klíčová doporučení, jak by Česká republika mohla zlepšit přístup ke spravedlnosti pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením a zajistit, že s těmito oběťmi bude zacházeno s respektem a jako s aktivními účastníky trestního řízení.

4. Kontext a práva osob s postižením v České republice

Česká republika je nezávislou parlamentní republikou. Představiteli výkonné moci jsou vláda a prezident (volený na 5 let), kterému náleží několik významných pravomocí, avšak jinak zastává spíše reprezentativní úlohu. S ohledem na poměrný volební systém české vládě typicky nedominuje jedna politická strana, ale tato se spíše skládá z několika stran, které musí vzájemně spolupracovat, aby vytvořily koaliční vládu. Legislativní moc náleží Parlamentu, složenému ze dvou komor – Poslanecké sněmovny (200 členů, volených na 4 roky) a Senátu (81 členů, volených na 6 let). Analytický ústav Economist Intelligence Unit zařadil Česko v roce 2020 mezi „nedokonalé demokracie (celkové skóre 7,67; 31. místo).⁹

Soudní systém se skládá ze dvou hlavních větví: na jedné straně z obecných soudů, které projednávají občanskoprávní, trestní, pracovní a jiné záležitosti s výjimkou správních otázek, v jejichž čele stojí Nejvyšší soud, a na druhé straně ze správních soudů, které projednávají otázky správního práva, v jejichž čele stojí Nejvyšší správní soud. Ústavní soud představuje samostatnou součást systému spravedlnosti a lze se na něj obracet v těch případech, kdy obecné a správní soudy nezajistily ochranu lidských práv a svobod.

Česká republika nemá akreditovanou národní lidskoprávní instituci. Postupem času dochází k nárůstu lidskoprávních funkcí Kanceláře veřejného ochránce práv, a to včetně úlohy nezávislého mechanismu na prosazování, ochranu a monitorování implementace CRPD, která Kanceláři náleží od roku 2018. Úřad veřejného ochránce práv byl nicméně původně a primárně zřízen jako ombudsmanská instituce, jejímž úkolem bylo dohlížet na veřejnou správu, a proto by neměl být považován za univerzální lidskoprávní orgán. Tomuto úřadu byly pouze svěřeny důležité úkoly v oblasti lidských práv (vedle monitorování CRPD např. role národního preventivního mechanismu nebo role národního tělesa pro rovné zacházení a ochranu před diskriminací).

Česká republika a postižení

V České republice neexistuje jednotná definice postižení. Různé oblasti legislativy používají různé definice, které jsou obvykle založeny na medicínském přístupu k postižení a soustředí se na samotné znevýhodnění člověka, spíše než na sociální překážky, které jsou s tímto znevýhodněním spjaté.¹⁰ Právní definice často používají stigmatizující jazyk, odkazující např. na „poruchy“ apod.¹¹ Definice postižení podle CRPD¹² je součástí Národního plánu podpory rovných příležitostí pro osoby se

⁹ The Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2020: In sickness and in health?* Dostupné ke stažení v angličtině z: https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/#mktoForm_anchor [citováno 13. září 2021].

¹⁰ Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením, Závěrečná doporučení k úvodní zprávě České republiky (2015), CRPD/C/CZE/CO/1, odst. 7 a 8. Dostupné v češtině z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225526/Zaverecna_doporuceni_Vyboru_OSN_pro_prava_osob_se_ZP_CZ.pdf/d42c33c2-05f9-6018-e62b-fc47ac31676f [citováno 24. ledna 2022].

¹¹ Například podle občanského zákoníku je „duševní porucha“ základní kategorií pro to, aby se člověku dostalo jakékoli formalizované podpory v oblasti rozhodování – viz zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, § 45 [nápomoc při rozhodování].

¹² Viz článek 1 CRPD: „(...) Osoby se zdravotním postižením zahrnují osoby mající dlouhodobé fyzické, duševní, mentální nebo smyslové postižení, které v interakci s různými překážkami může bránit jejich plnému a účinnému zapojení do společnosti na rovnoprávném základě s ostatními.“

zdravotním postižením 2021-2025¹³, který nicméně není právně závazný. I trestní zákoník staví na medicínské definici „duševní poruchy“¹⁴, která je nicméně relevantní pouze pro posouzení přičetnosti. Trestní zákoník dále upravuje, že spáchání trestného činu vůči osobě se zdravotním postižením je přitěžující okolností,¹⁵ avšak pro tyto účely zdravotní postižení nijak nedefinuje. Akademická literatura zmiňuje, že tento pojem, stejně jako další pojmy užívané v daném ustanovení (osoby nemocné, vysokého věku apod.)¹⁶, vyjadřuje „určitou objektivní skutečnost, která činí osobu snadněji napadnutelnou a neschopnou účinně se bránit zpravidla fyzickému útoku, případně (u osob nemocných, nebo vysokého věku) sugestibilnější a snáze ovlivnitelnou.“¹⁷ Tato definice se tak jeví být docela širokou, ale naneštěstí nikoli plně odpovídající lidskoprávnímu modelu postižení¹⁸, jelikož se stále zaměřuje na „neschopnost osoby“ spíše než na společenské překážky, kterým osoba v důsledku svého znevýhodnění čelí.

V roce 2018 realizoval Český statistický úřad šetření zaměřené specificky na osoby s postižením. Statistický úřad se soustředil primárně na lidi starší 15 let, kteří žijí v přirozeném prostředí, ale toto své šetření doplnil rovněž výzkumem dat o lidech žijících v sociálních, zdravotních a školských zařízeních a o dětech mladších 14 let. Šetření bylo založeno na subjektivně pocítovaném omezení, nikoli na objektivním (medicínském) vymezení postižení. Podle zjištění šetření a odhadů žilo v roce 2018 v přirozeném prostředí v České republice přibližně 1 152 000 lidí s postižením starších 15 let, což odpovídalo 13 % celkové populace starší 15 let.¹⁹ Z tohoto počtu mělo 172 300 lidí (přibližně 15 %) mentální nebo psychosociální postižení. Přibližně 9 % lidí s postižením²⁰, kteří žili v přirozeném prostředí, si nebyli schopni připravit jídlo nebo jít na procházku bez podpory jiné osoby. Více než polovina lidí s postižením měla někoho, kdo jim pomáhal, obvykle jednoho nebo více příbuzných, nebo profesionální podporu v podobě pečovatelské služby nebo domácí ošetrovatelské služby. Tato podpora nicméně není dostatečná a přibližně jedné desetiny – 117 000 lidem – nezbytná podpora schází.²¹ Přibližně 30 % lidí s postižením, kteří žijí v přirozeném prostředí, čelí překážkám při navazování a udržování vztahů s dalšími lidmi, blízkými přáteli a rodinou, 27 % cítí, že mají pouze omezenou možnost podílet se na společenských, kulturních nebo náboženských aktivitách. 39 % osob uvedlo, že jim nic výrazně nechybí, avšak 31 % osob poukázalo na to, že v důsledku svého znevýhodnění čelí finančním potížím, a 23 % osob má za to, že pro ně není dostupná odpovídající zdravotní péče. Každý osmý člověk (12,5 %) poukázal na nedostatečnou podporu ze strany státu a veřejných institucí.²²

¹³ Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/vvozp/dokumenty/Narodni-plan-2021-2025.pdf> [citováno 24. ledna 2022].

¹⁴ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, § 123: „duševní poruchou se rozumí mimo duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci i hluboká porucha vědomí, mentální retardace, těžká asociální porucha osobnosti nebo jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka.“

¹⁵ Nikdy však netvoří kvalifikovanou podstatu trestného činu, tedy neumožňuje uložit přísnější trest přímo podle relevantní skutkové podstaty uvedené v trestním zákoníku, jako je tomu někdy např. v případech trestných činů spáchaných proti dětem mladším 15 let.

¹⁶ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, § 42 (h).

¹⁷ KRÁL, V. Komentář k § 42. In DRAŠTÍK, A., DURDÍK, T., FREMR, R., RŮŽIČKA, M., SOTOLÁŘ, A. *Trestní zákoník. Komentář*. [systém ASPI]. Wolters Kluwer [cit. 13. září 2021]. ASPI_ID KO40_2009CZ. Dostupné z: www.aspi.cz. ISSN 2336-517X.

¹⁸ Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením, Obecný komentář č. 6 (2018) o rovnosti a nediskriminaci, CRPD/C/GC/6, odst. 9: „Lidskoprávní model postižení uznává, že postižení je společenským konstruktem a znevýhodnění nesmí být považováno za legitimní důvod pro odepření nebo omezení lidských práv. Uznává, že postižení je jednou z několika složek identity. Zákony a politiky v oblasti postižení tak musí zohledňovat diverzitu lidí s postižením. Rovněž uznává, že lidská práva jsou na sobě vzájemně závislá, jsou vzájemně provázaná a nedělitelná.“

¹⁹ 56 % z těchto osob jsou ženy, jelikož žijí déle než muži. Jejich postižení souvisí se zdravotními omezeními. Mezi mladší populací lidí s postižením (do věku 34 let) převažují muži (55 %). Zpráva je dostupná z: https://www.czso.cz/documents/10180/90600407/26000619_t.pdf/44ab9dc5-584e-4a69-8712-deb0e0a04b39?version=1.1 [citováno 13. září 2021].

²⁰ Tato data se týkají lidí s postižením obecně, nikoli pouze lidí s mentálním nebo psychosociálním postižením.

²¹ Citováno podle tiskové zprávy Českého statistického úřadu ze dne 19. června 2019. Tisková zpráva je dostupná z: <https://www.czso.cz/csu/czso/lidem-se-zdravotnim-postizenim-nejvic-chybi-penize-a-dostupna-zdravotni-pece> [citováno 13. září 2021].

²² Ibid.

Ve stejném období žilo 82 252 lidí s postižením v zařízeních (sociálních – 75 612, zdravotních – 44 285, nebo školských – 6 345).²³ Na konci roku 2020²⁴, žilo v zařízeních sociální péče, které mají obvykle podobu ústavů (domovy pro osoby se zdravotním postižením, domovy pro seniory a domovy se zvláštním režimem) 61 951 osob.²⁵ Tento počet stále roste, zvláště pokud jde o starší osoby s postižením.

Oběti s postižením a systém trestní spravedlnosti

V českém systému trestní spravedlnosti nejsou systematicky sbírána data o obětech obecně, ani specificky o obětech s postižením. Policie statisticky nezaznamenává počet obětí a informace o nich, monitoruje pouze tzv. „objekt napadení“. Těmito objekty obvykle nejsou lidé, ale „chráněné zájmy“²⁶, a proto by neměly být zaměňovány s daty o obětech trestných činů.²⁷ Ani Ministerstvo spravedlnosti nesbírá a systematicky nezveřejňuje statistická data o obětech trestných činů a o síti podpory pro oběti trestných činů, ačkoliv je odpovědné za implementaci zákona č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů (dále jen „zákon o obětech“). Ministerstvo spravedlnosti pouze spravuje veřejný registr „poskytovatelů pomoci obětem trestných činů“, který zahrnuje organizace na podporu obětí, advokáty, kteří vyjádřili, že chtějí poskytovat pomoc obětem trestných činů, poskytovatele sociálních služeb, a střediska PMS.²⁸ Naneštěstí však neexistují žádná oficiální a sumarizovaná data o efektivnosti podpůrného systému, o počtu obětí, které vyhledaly v rámci tohoto systému pomoc, o zvláštní zranitelnosti těchto obětí a o rozsahu podpory, která jim byla poskytnuta.

Tato mezera byla do určité míry vyplněna výzkumy realizovanými Institutem pro kriminologii a sociální prevenci, který je výzkumnou institucí v oblasti kriminologie a trestní justice.²⁹ Nejnovějšími studiemi týkajícími se situace obětí trestných činů jsou obecná viktimizační studie³⁰ a studie zaměřující se na seniory mj. i jako oběti trestných činů.³¹ Obě tyto studie byly publikovány v roce 2019. Žádná z nich se nevěnovala specificky obětem s postižením. Obecná viktimizační studie ukázala, že oběti pouze vzácně využívají odbornou podporu jednotlivců a organizací poskytujících pomoc obětem trestných činů a že obecné povědomí o existenci zákona o obětech je velmi nízké.

„Jen necelá pětina všech respondentů má povědomí o tom, že v České republice byl nedávno přijat zvláštní zákon na ochranu obětí. Přestože je povinností policejního

²³ Data Českého statistického úřadu. Dostupná z: <https://www.czso.cz/documents/10180/130887156/260023190301.pdf/5210f020-b1df-4d32-bd07-f5e6db20dc28?version=1.1> [citováno 13. září 2021].

²⁴ Poslední dostupná data k 31. prosinci 2020.

²⁵ Viz Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2020*. Dostupná z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/975025/Statisticka_rocenka_z_oblasti_prace_a_socialnich_veci_2020.pdf/761f7a82-6269-1f80-4dae-ac9fb9c29270 [citováno 24. ledna 2022].

²⁶ To odpovídá objektům, vůči kterým směřuje trestná činnost – jako např. „objekt obecné kriminality“, „objekt hospodářské kriminality“, „soukromý objekt“, „veřejný zájem“. Lidé jsou považováni za objekty trestného činu pouze pro účely některých vybraných statistických klasifikací.

²⁷ Viz Ministerstvo vnitra. *Zpráva o situaci v oblasti vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku na území České republiky v roce 2019*, s. 16. Zpráva je dostupná ke stažení z: <https://www.mvcr.cz/clanek/zprava-o-situaci-v-oblasti-vnitri-bezpecnosti-a-verejneho-poradku-na-uzemi-cr-v-roce-2019.aspx> [citováno 14. září 2021].

²⁸ Registr je dostupný z: <https://otc.justice.cz/verejne/rychleVyhledavani.jsf> [citováno 14. září 2021].

²⁹ Více informací o Institutu je dostupných z: http://www.ok.cz/iksp/o_post.html [citováno 24. ledna 2022].

³⁰ ROUBALOVÁ, M., HOLAS, J., KOSTELNÍKOVÁ, Z., PEŠKOVÁ, M. *Oběti kriminality. Poznatky z viktimizační studie*, 2019. Dostupné z: <http://www.ok.cz/iksp/docs/449.pdf> [citováno 14. září 2021].

³¹ MARTINKOVÁ, M., BIEDERMANOVÁ, E. *Senioři v České republice jako oběti i pachatelé kriminálních deliktů*, 2019. Dostupné z: <http://www.ok.cz/iksp/docs/457.pdf> [citováno 14. září 2021].

orgánu informovat oběti trestných činů o tomto zákoně, mají oběti závažnějších deliktů téměř stejné povědomí o zákoně o obětech, jako respondenti, kteří se ve sledovaném období obětí trestného činu nestali. Navíc se pouze jedna oběť domácího násilí a jedna oběť stalkingu dozvěděla o zákoně prostřednictvím policie. Zbylí respondenti, kteří se stali obětí trestného činu proti osobě, se o zákoně dozvěděli nejčastěji z médií, od známých či na internetu. Respondenti byli také vyzváni, aby zhodnotili úroveň péče o oběti v České republice. Zkušenost s viktimizací ve sledovaném období se ukázala být při hodnocení úrovně péče o oběti statisticky nevýznamná. Hodnocení všech oblastí se pohybuje kolem středních hodnot, avšak se sklonem spíše k negativním soudům. Čtvrtina všech dotázaných se potom domnívá, že je v České republice nedostatek dostupných neziskových organizací na pomoc obětem trestné činnosti.“

Institut pro kriminologii a sociální prevenci,
Oběti kriminality. Poznatky z viktimizační studie, 2019³²

Další důležité studie pojednávající o obětech trestných činů byly zpracovány PMS v rámci jejího projektu Proč zrovna já? II, realizovaného v období od 1. července 2016 do 30. června 2020. Tyto studie zahrnují Studii potřeb obětí trestných činů³³, Sborník mezioborové spolupráce³⁴ a evaluační zprávy projektu, především tu závěrečnou, která obsahuje značné množství statistických dat.³⁵ Ani žádná z těchto studií se však nevěnuje specificky obětem s postižením. Pokud výslovně odkazují na zvláštní zranitelnost oběti, obvykle tak činí ve smyslu vyššího věku.³⁶ Národní kampaň realizovaná jako součást projektu se zaměřovala na tři cílové skupiny: 1) seniory; 2) děti a mládež; a 3) ženy na mateřské a rodičovské dovolené jako osoby čelící vyššímu riziku domácího násilí.³⁷ Projekt se nicméně rovněž zaměřoval na vzdělávání sociálních pracovníků působících v sociálních službách o právech obětí, což může zvýšit přístup ke spravedlnosti i pro oběti s postižením.³⁸

Každoroční zprávy o činnosti státního zastupitelství o obětech trestných činů zcela nemlčí, avšak této problematice se dotýkají pouze v kontextu specifických trestných činů (jako například obchodování s lidmi, domácí násilí apod.) a zkušeností veřejné žaloby s uplatňováním zákona o obětech. Ani tyto zprávy se specificky nevěnují obětem s postižením. Když zákon o obětech vstoupil v účinnost³⁹, byla k němu veřejná žaloba poměrně skeptická. Obecně podporovala myšlenku zplnomocnění obětí, ale kritizovala způsob, jakým k němu má v české legislativě dojít⁴⁰, přičemž v této souvislosti zmiňovala především několik práv oběti, zvláště právo být informován

³² ROUBALOVÁ, M., HOLAS, J., KOSTELNÍKOVÁ, Z., PEŠKOVÁ, M. *Oběti kriminality. Poznatky z viktimizační studie*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2019. s. 169. Dostupné z: <http://www.ok.cz/iksp/docs/449.pdf> [citováno 14. září 2021].

³³ KELLNER, T., HÝL, P., ŠVADLENOVÁ, M., FAMĚROVÁ, R. *Studie potřeb obětí trestných činů*. Probační a mediační služba, 2020. Dostupné z: https://www.pmscr.cz/wp-content/uploads/2021/08/projekty_PZIII_STUDIE_POTREB_OBETI_200820.pdf [citováno 14. září 2021].

³⁴ FAMĚROVÁ, R., HÝL, P., KELLNER, T., ŠVADLENOVÁ, M. *Sborník mezioborové spolupráce*. Probační a mediační služba, 2018. Dostupné z: https://www.pmscr.cz/wp-content/uploads/2021/08/projekty_PZIII_SBORNIK_MEZIOBOROVE_SPOLUPRACE_201106.pdf [citováno 14. září 2021].

³⁵ SocioFactor. *Závěrečná evaluační zpráva Projektu Proč zrovna já? II*, 2020. Dostupné z: https://www.pmscr.cz/wp-content/uploads/2021/08/projekty_PZIII_evaluacni_zprava_zaver_200820.pdf [citováno 14. září 2021].

³⁶ Viz mj. SocioFactor. *Závěrečná evaluační zpráva Projektu Proč zrovna já? II*, 2020, s. 7, 16, a 23. Dostupné z: https://www.pmscr.cz/wp-content/uploads/2021/08/projekty_PZIII_evaluacni_zprava_zaver_200820.pdf [citováno 14. září 2021].

³⁷ *Ibid.*, s. 62.

³⁸ *Ibid.*, s. 4.

³⁹ Většina ustanovení nabyla účinnosti 1. srpna 2013.

⁴⁰ „Typickou ukázkou představuje zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů, který nastavil velmi náročná kritéria pro přístupy k poškozeným a obětem trestných činů, což je síce žádoucí, ale stalo se tak zřejmě způsobem, na který aplikační praxe reagovala značně kriticky.“ – Nejvyšší státní zastupitelství. *Zpráva o činnosti státního zastupitelství za rok 2013, 2014*, s. 3. Zpráva je dostupná z: https://verejnazaloba.cz/wp-content/uploads/2020/03/Zpr%C3%A1va-o-%C4%8Dinnosti_2013.pdf [citováno 14. září 2021].

o právu nahlédnout do policejního spisu při ukončení vyšetřování, které podle ní mělo komplikovat a zdržovat trestní řízení⁴¹. Zdá se však, že tato pozice veřejné žaloby se během času změnila. Například Zpráva o činnosti státního zastupitelství za rok 2020 neobsahuje žádnou kritiku zákona o obětech.⁴²

Dopady pandemie onemocnění COVID-19

Na jaře 2020 zaskočila celou zemi pandemie a život v ní, stejně jako fungování mnoha veřejných orgánů,⁴³ se prakticky zastavil. Došlo k omezení sociálních kontaktů, a to nikoli pouze v důsledku formálních opatření, ale rovněž z důvodu obav lidí, že by mohli někoho nakazit, anebo by sami mohli být nakaženi. Lidé ve zranitelné situaci, včetně lidí s mentálním nebo psychosociálním postižením, kteří se stali oběťmi trestných činů, měli méně možností vyhledat podporu. Situace lidí žijících v institucích byla tou vůbec nejzranitelnější, jelikož tito lidé zůstali uzavřeni v institucích bez možnosti jít na vycházku anebo možnosti návštěvy svými příbuznými nebo jinými blízkými osobami.⁴⁴

„Řadě lidí bylo zabraňováno nejen opustit zařízení či ve svém „domově“ přijmout návštěvu, ale byli i v rámci tohoto zařízení omezováni v pohybu, jejich aktivity, které běžně v rámci rezidenční služby dělali, byly zrušeny. I lidé žijící v běžných bytech byli vládou v lecčems omezováni a zasahovalo se do jejich zvyků a práv, lidé v rezidenčních zařízeních však byli omezováni ještě nad běžná opatření, navíc byli nadstandardně hlídáni samotnou institucí, v níž žijí, aby tato přísnější opatření dodržovali.“

Honza Kostečka, COVID a rezidenční zařízení – vyloučení na druhou⁴⁵

Kritické hlasy proti těmto opatřením se však zaměřovaly především na starší lidi, kteří žijí v institucích z důvodu odkázanosti na podporu jiných osob, a nikoli na mladší osoby s postižením, které jsou v České republice masivně institucionalizovány.⁴⁶

Ambulantní sociální služby a některé terénní sociální služby podporující lidi s postižením a jejich rodiny musely přerušit svou činnost.⁴⁷ Tyto osoby a rodiny se tak ocitly bez odpovídající podpory, což prohloubilo vyčerpání celé rodiny.

⁴¹ Ibid., s. 26-27. Viz rovněž Nejvyšší státní zastupitelství. *Zpráva o činnosti státního zastupitelství za rok 2014*, 2015, s. 29. Zpráva je dostupná z: https://verejnazaloba.cz/wp-content/uploads/2020/03/Zpr%C3%A1va-o-%C4%8Dinnosti_2014.pdf [citováno 14. září 2021].

⁴² Nejvyšší státní zastupitelství. *Zpráva o činnosti státního zastupitelství za rok 2020*, 2021, s. 60. Zpráva je dostupná z: https://verejnazaloba.cz/wp-content/uploads/2021/06/Zpr%C3%A1va_o_%C4%8Dinnosti_SZ_za_rok_2020_textov%C3%A1_%C4%8D%C3%A1st.pdf [citováno 14. září 2021].

⁴³ Viz např. usnesení vlády České republiky ze dne 15. března 2020 č. 2017 o přijetí krizového opatření, které omezuje činnost orgánů veřejné moci a veřejné správy. Dostupné z: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/IHOABMQVWAVB> [citováno 14. září 2021].

⁴⁴ Viz usnesení vlády České republiky ze dne 16. března 2020 č. 239 o přijetí krizového opatření, které se týká sociálních služeb. Dostupné z: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/IHOABMSJP4V9> [citováno 24. ledna 2022].

⁴⁵ KOSTEČKA, H. *COVID a rezidenční zařízení – vyčlenění na druhou*. <https://tudytam-vzdelavani.cz/> [online]. Dostupné z: <https://tudytam-vzdelavani.cz/covid-a-rezidenčni-zarizeni-vyčleneni-na-druhou/?fbclid=IwAR2j0pOStAqCxpuyKsvGmeIN-Yf-PSFp2CAVAuKIN3bbJgaSE7rXCH0yI8> [citováno 14. září 2021].

⁴⁶ Média věnovala pozornost prakticky pouze situaci seniorů. Viz např. reportáže sledovaného pořadu veřejnoprávní televize 168 hodin: „Pozdravy z karantény“ <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10117034229-168-hodin/220452801100503/video/765572> [vysíláno 3. května 2020; citováno 14. září 2021]; „Znovu v izolaci“ <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10117034229-168-hodin/220452801100927/video/791706> [vysíláno 27. září 2020; citováno 14. 2021].

⁴⁷ Viz usnesení vlády České republiky ze dne 16. března 2020 č. 239 o přijetí krizového opatření, které se týká sociálních služeb. Dostupné z: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/IHOABMSJP4V9> [citováno 24. ledna 2022].

„Bylo pozastaveno poskytování některých významných služeb: denní a týdenní stacionáře, centra denních služeb, sociálně aktivizační služby pro seniory a osoby se zdravotním postižením. Tedy služby důležité nejen pro klienty samotné, ale i pro jejich rodiny. Umožňují totiž pečující rodině si odpočinout. Jejich výpadek může být velký problém pro celou řadu rodin.

Zbyněk Vočka pro Děti úplňku,
organizaci zaměřující se na děti s autismem a jejich rodiny⁴⁸

Organizace poskytující pomoc obětem trestných činů začaly poukazovat na zvýšené riziko domácího násilí prakticky bezprostředně poté, co bylo vydáno nařízení zdržovat se ve svých domovech.⁴⁹ I ony však naneštěstí musely omezit své služby, které spočívaly v osobních kontaktech. Snažily se nicméně rozšířit jiné formy poradenství, včetně linek důvěry, videohovorů přes Skype⁵⁰ nebo jiné platformy, chatu⁵¹, nebo emailu. Tyto způsoby komunikace však nemusí být vždy přístupné pro lidi s postižením, kteří nemusí mít snadno přístup k internetu nebo telefonu, zvláště (avšak nikoli výlučně), pokud žijí v pobytovém zařízení.⁵²

Nevládní organizace podporující oběti domácího násilí formulovaly velmi silná varování před rizikem nárůstu domácího násilí a rovněž nabídly telefonní nebo online podporu a současně organizovaly online debaty a události. Všechny tyto aktivity se nicméně zaměřovaly na ženy a děti, případně na starší lidi, nikoli na lidi s postižením. Například poradní orgány vlády v oblasti lidských práv a genderové rovnosti – vládní Výbor pro práva dítěte a vládní Výbor pro prevenci domácího násilí – připravily sérii doporučení relevantních pro dobu nouzového stavu, která byla adresovaná příslušným ministerstvům.⁵³ V červnu 2020 přijala Pracovní skupina Rady vlády ČR pro lidská práva zřízení k řešení diskriminace na základě věku a ochrany práv starších osob 10 obecných principů a doporučení, která by měla napomoci vyvarovat se diskriminace starších osob v čase pandemie, stejně jako v období mimo pandemii.⁵⁴ Vládní výbor pro osoby se zdravotním postižením zůstal v tomto ohledu pasivní a nepřijal žádný dokument, který by se věnoval specificky situaci lidí s postižením během nouzového stavu.

⁴⁸ Rozhovor je dostupný z: <https://www.detiuplnku.cz/cs/jak-se-zije-v-casech-koronaviru-na-oddeleni-socialni-pomoci-olomouckeho-kraje/> [publikováno 12. dubna 2020; citováno 14. září 2021].

⁴⁹ Viz např. aktualitu Bílého kruhu bezpečí, možná největší a nejvšestrannější podpůrné organizace pro oběti v České republice, ze dne 19. března 2020. Aktualita je dostupná z: <https://www.bkb.cz/aktuality/n698-obetem-domaciho-nasili-v-dobe-koronaviru/> [citováno 14. září 2021].

⁵⁰ Viz příklad Bílého kruhu bezpečí: <https://www.bkb.cz/aktuality/n764-skype-konzultace-rozsiruji-pomoc-obetem/> [citováno 14. září 2021].

⁵¹ Viz příklad Acorusu, organizace poskytující podporu lidem, kteří jsou oběťmi domácího násilí. Informace je převzata z Facebookového účtu organizace (příspěvek Acorusu ze dne 16. 3. 2020). Dostupné z: <https://www.facebook.com/ACORUS.CZ> [citováno 15. září 2021]. Rovněž Život 90, organizace zaměřující se na starší osoby, začal poskytovat poradenství prostřednictvím chatu. Viz informace na webových stránkách organizace ze dne 16. března 2020: <https://www.zivot90.cz/cs/aktuality/155-senior-telefon-zivota-90-spousti-chatove> [citováno 15. září 2021].

⁵² Nemáme odpovídající statistická data k přístupnosti internetu a telefonních služeb pro osoby s postižením. Šetření realizované Českým statistickým úřadem v roce 2018 mapovalo pouze schopnost osob telefonovat. Výzkumníci zjistili, že 5 % z více než 1,5 milionu lidí s postižením žijících v běžném prostředí není schopno telefonovat vůbec a dalších 5 % čelí v tomto ohledu závažným potížím. Viz Český statistický úřad. *Výběrové šetření osob se zdravotním postižením v roce 2018*, 2019, s. 29. Závěrečná zpráva z šetření je dostupná z: <https://www.czso.cz/documents/10180/90600407/26000619.pdf/b1d5a2b3-a309-4412-a962-03d847d3d1a0?version=1.5> [citováno 15. září 2021].

⁵³ Viz aktualita vládního Výboru pro prevenci domácího násilí a násilí na ženách ze dne 8. dubna 2020. Dostupná z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/aktuality/vybor-pro-prevenci-domaciho-a-nasili-a-nasili-na-zenach-schvalil-podnet-k-ochrane-obeti-domaciho-a-sexualniho-nasili-s-ohledem-na-pandemii-covid-19-180928/> [citováno 15. září 2021]; viz rovněž aktualita zmocněnkyně vlády pro lidská práva, Heleny Válkové, ze dne 16. dubna 2020. Dostupná z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/zmocnenkyne-vlady-pro-lidska-prava/aktuality/helena-vaalkova-stejne-jako-chytrou-karantenu-je-potreba-prosazovat-i-chytrou-prevenci-v-pripade-obeti-domaciho-nasili-i-ohrozenych-rodin-s-detmi-181018/> [citováno 15. září 2021].

⁵⁴ Viz aktualita zmocněnkyně vlády pro lidská práva, Heleny Válkové, ze dne 23. června 2020. Dostupná z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/zmocnenkyne-vlady-pro-lidska-prava/aktuality/seniorske-desatero-nejen-pro-casy-koronaviru-aneb-na-vsech-zivotech-zalezl-182207/> [citováno 15. září 2021].

Prakticky stejná situace se opakovala během druhého nouzového stavu, který byl vyhlášen na podzim 2020 a pokračoval až do jara 2021.⁵⁵ Zmocněnkyně vlády pro lidská práva zveřejnila na Den lidských práv, 10. prosince 2020, vyjádření nazvané „Lidská práva nejen v době koronavirové“.⁵⁶ Zmocněnkyně znovu výslovně poukázala pouze na situaci starších lidí a rodin s dětmi a na vyšší riziko domácího a genderově podmíněného násilí. Práva osob s postižením byla zmíněna pouze v obecné rovině, v kontextu přípravy Národního plánu podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením 2021-2025, nikoli v souvislosti s pandemií.

Pokud jde o systém trestní spravedlnosti, pandemie přinejmenším v některých případech zpomalila předsoudní stádium trestního řízení⁵⁷ a ztížila spolupráci mezi policií a státním zastupitelstvím.⁵⁸ Počet obžalob (návrhů na potrestání) výrazně klesl během prvního nouzového stavu na jaře 2020 i druhého nouzového stavu, který byl vyhlášen na podzim 2020.⁵⁹ Délka soudních řízení před okresními soudy (které neprojednávají nejzávažnější trestné činy) nicméně narostla pouze mírně a podle Ministerstva spravedlnosti to ukazuje, že prakticky nebyla pandemií vůbec dotčena.⁶⁰ Zdá se, že pandemie se prakticky nedotkla ani délky těch soudních řízení, která byla v prvním stupni vedena před krajskými soudy (závažnější trestné činy).⁶¹

Dne 17. dubna 2020 přijal Parlament nový zákon – zákon č. 191/2020 Sb. o některých opatřeních ke zmírnění dopadů epidemie koronaviru SARS CoV-2 na osoby účastnící se soudního řízení, poškozené, oběti trestných činů a právnické osoby a o změně insolvenčního zákona a občanského soudního řádu.⁶² Zákon umožňoval účastníkům trestního řízení (nikoli však orgánům činným v trestním řízení) požádat o navrácení lhůty k provedení procesního úkonu, k jehož zmeškání došlo v době trvání mimořádných opatření při epidemii nebo na jejich základě v důsledku omezení z těchto opatření plynoucích, která znemožňovala nebo podstatně ztěžovala účastníkovi úkon provést. Toto právo se vztahovalo i na lhůtu pro odvolání.⁶³ Podobně mohly požádat oběti trestného činu o prominutí zmeškání lhůty k podání žádosti o peněžitou pomoc podle zákona o obětech trestných činů, a to za stejných podmínek.⁶⁴

Pandemie nevedla k masivní digitalizaci soudního řízení. V tomto ohledu nebyly připraveny žádné legislativní změny, avšak některé soudy se spolehly na již existující možnosti. Od roku 2012 opravňuje trestní řád využívat technická zařízení pro přenos obrazu a zvuku, je-li to potřebné pro ochranu práv osob, zejména s ohledem na jejich věk nebo zdravotní stav, nebo vyžadují-li to bezpečnostní anebo jiné závažné důvody.⁶⁵ Na základě citovaného ustanovení tak soudy mohly konat jednání s účastníky a jejich advokáty, aniž by tito byli osobně přítomni v soudní síni. Jak již bylo uvedeno výše, k těmto případům nedocházelo příliš často, přesto se

⁵⁵ Česká republika byla v nouzovém stavu prakticky nepřetržitě od 5. října 2020 do 11. dubna 2021.

⁵⁶ Vyjádření je dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/zmocnenkyne-vlady-pro-lidska-prava/aktuality/helena-vaalkova-lidska-prava-nejen-v-dobe-koronavirove-185573/> [citováno 15. září 2021].

⁵⁷ Nejvyšší státní zastupitelství. *Zpráva o činnosti státního zastupitelství za rok 2020*, 2021, s. 60 a 63. Zpráva je dostupná z: https://verejnazaloba.cz/wp-content/uploads/2021/06/Zpr%C3%A1va_o_%C4%8Dinnosti_SZ_za_rok_2020_textov%C3%A1_%C4%8D%C3%A1st.pdf [citováno 16. září 2021].

⁵⁸ *Ibid.*, s. 61.

⁵⁹ Ministerstvo spravedlnosti. *České soudnictví 2020: Výroční statistická zpráva*, s. 50. Zpráva je dostupná z: https://www.justice.cz/documents/12681/719244/Ceske_soudnictvi_2020.pdf/43b3020e-fc02-44a4-bb2c-a124ce85f57b [citováno 16. září 2021].

⁶⁰ *Ibid.*, s. 46.

⁶¹ *Ibid.*, s. 109.

⁶² Zákon č. 191/2020 Sb.

⁶³ Zákon č. 191/2020 Sb., § 7.

⁶⁴ Zákon č. 191/2020 Sb., § 9.

⁶⁵ Zákon č. 141/1961 Sb., trestní řád, § 52a, případně ve spojení s § 111a a § 202 odst. 1.

objevily.⁶⁶ Nevyhnutelným důsledkům tohoto přístupu, jako je oddělení účastníka od jeho advokáta či těžkosti s přístupem k prostředkům umožňujícím komunikaci online, které mohou některé osoby mít, nebyla systematicky věnována pozornost.

⁶⁶ Viz mj. „Unie obhájců navrhla úpravu videokonference u soudu kvůli Covid-19, odmítá dodatečná jednání o obviněném.“ Dostupné z: <https://www.ceska-justice.cz/2020/07/unie-obhajcu-navrhla-upravu-videokonference-u-soudu-kvuli-covid-19-odmita-dodatecna-jednani-obvinenem/> [citováno 29. listopadu 2021].

5. Právní a politický rámec

Přehled vzájemného průniku mezinárodního rámce a národní legislativy

Česká republika ratifikovala CRPD dne 28. září 2009.⁶⁷ Bohužel však v oblasti její implementace stále čelí závažným nedostatkům. Úroveň porozumění lidskoprávnímu modelu postižení⁶⁸ je nízká a právnímu rámci stále dominuje model medicínský.⁶⁹ Medicínský model postižení stále převládá i v postojích veřejných orgánů, včetně Ústavního soudu, a veřejnosti. Ústavní soud např. svým rozhodnutím ze dne 23. ledna 2018⁷⁰, které se týkalo práva dětí s autismem a mentálním postižením na nezávislý způsob života, potvrdil rozsudek Nejvyššího správního soudu, v němž Nejvyšší správní soud argumentoval, že *„zdravotní postižení je objektivní okolností, která zpravidla není zaviněna ani osobami takto postiženými, avšak ani společnostmi, resp. veřejnou mocí. Je jistě spravedlivé, aby veřejná moc prostřednictvím svých orgánů poskytovala takto postižením osobám přiměřenou pomoc, která by zvládnutí jejich handicapu v co největší míře usnadňovala. Na druhou stranu však objektivně není možné, aby stát zdravotní postižení odstranil, popř. zcela kompenzoval. Existují skupiny osob s těžkým zdravotním postižením, u nichž nepochybně bude jejich možnost volby prostředí, v němž žijí, podstatným způsobem limitována jejich fyzickými či mentálními možnostmi. (...) Existují lidé, pro něž může být „ústavní“ péče (při splnění shora uvedených předpokladů) vhodnou formou pomoci, není-li z důvodů objektivních limitů jiný, vhodnější forma péče, respektive, kteří nemají, a třeba ani nemohou mít přirozenější prostředí, rodinu apod. Nelze ostatně ani vyloučit, že některé osoby se zdravotním postižením si takovou „ústavní“ formu péče sami dobrovolně zvolí.“*⁷¹ Ve stejný den Ústavní soud nicméně rozhodl svým nálezem ještě o jiném případě týkajícím se práva osob s postižením na nezávislý život, který byl značně odlišný od citovaného rozhodnutí a který mnohem více vycházel z lidskoprávního modelu postižení, jakkoli však ne zcela.⁷²

Podobná situace nastala i v otázce omezování svéprávnosti osob s postižením. Ústavní soud ve svém nálezu ze dne 5. prosince 2016 kritizoval okresní soud, který se rozhodl neomezit svéprávnost člověka s mentálním postižením. *„Okresní soud (...) posuzovanou ve svéprávnosti žádným způsobem neomezil; učinil tak přesto, že byla po 35 let zbavena způsobilosti k právním úkonům a v podstatě celoživotně je postižena mentální retardací na pomezí lehkého a středně těžkého pásma. Neomezil ji ve svéprávnosti ani přes závěr znalce, že posuzovaná naprosto není schopna obstarávat si ani základní životní záležitosti, ba naopak samostatným jednáním by si mohla přivodit závažnou újmu, že není schopna finančního hospodaření, nerozumí pojmu majetku, jeho správě ani přijímání závazků, rovněž není schopna porozumět významu institutu manželství. (...) Rozhodnutí o omezení (navrácení) svéprávnosti nelze založit bez dalšího na tom, že vzhledem k podmínkám, v nichž posuzovaný člověk žije v době rozhodování, nehrozí mu ani bez omezení svéprávnosti fakticky závažná újma, resp. že*

⁶⁷ CRPD byla publikována ve Sbírce mezinárodních smluv pod č. 10/2010.

⁶⁸ Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením č. 6 (2018) o rovnosti a nediskriminaci, CRPD/C/GC/6, odst. 9.

⁶⁹ Ibid., odst. 8. Viz rovněž Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením, Závěrečná doporučení k úvodní zprávě České republiky z května 2015, v nichž Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením poukázal na to, že „různé definice zdravotního postižení a osob se zdravotním postižením v právních předpisech smluvní strany (mimo jiné v zákoně o zaměstnanosti a ve školském zákoně) vycházejí z medicínského modelu přístupu ke zdravotnímu postižení a nejsou v souladu s ustanoveními Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením.“ – CRPD/C/CZE/CO/1, odst. 7. Závěrečná doporučení jsou dostupná z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225526/Zaverecna_doporučení_Vyboru_OSN_pro_práva_osob_se_ZP_CZ.pdf/d42c33c2-05f9-6018-e62b-fc47ac31676f [citováno 24. ledna 2022].

⁷⁰ Usnesení Ústavního soudu ze dne 23. ledna 2018, sp. zn. II. ÚS 3169/16.

⁷¹ Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 27. ledna 2016, č. j. 4 Ads 85/2015-57, odst. 40.

⁷² Nález Ústavního soudu ze dne 23. ledna 2018, sp. zn. I. ÚS 2637/17.

nemá reálné příležitosti činit právní jednání. Na této podružné okolnosti nelze založit rozhodnutí o navrácení svéprávnosti. Nelze se např. spoléhat na to, že je člověk v dané době umístěn v ústavní péči. Nejenže z ní může být propuštěn za podmínek, které neumožní dostatečně rychlou reakci soudu, ale může ji – třeba i bez schválení či dokonce vědomí pracovníků ústavu – krátkodobě či dlouhodoběji opustit a v této době činit právní jednání.”⁷³ Závěry tohoto nálezu byly lehce zmíněny v usnesení Ústavního soudu ze dne 11. června 2019, v němž Ústavní soud sice plně nepřekonal medicínský přístup k postižení, ale výrazným způsobem vyzdvihl prvky lidskoprávního přístupu.⁷⁴

Ve vztahu k lidem s mentálním nebo psychosociálním postižením jako obětem trestných činů vydal Ústavní soud nedávno důležitý nález o jejich právu na náhradu nemajetkové újmy ze strany pachatele. Ani v tomto svém rozhodnutí ze dne 3. srpna 2021 však Ústavní soud zcela neopustil medicínský model postižení, jelikož se jasným způsobem nevymezil vůči představě neschopnosti vyplývající ze znevýhodnění člověka, v tomto kontextu neschopnosti pochopit důsledky trestného činu pro život oběti a její integritu. Ústavní soud nicméně jasně uvedl, že toto by nemělo být relevantním aspektem při posuzování výše kompenzace, která by oběti měla být přiznána. Ústavní soud argumentoval rovností všech osob v jejich lidské důstojnosti a právech (článek 1 Listiny základních práv a svobod): „Tato rozhodnutí odrážejí obecnější princip, že zranitelnost jednotlivce spočívající v nemožnosti plně chápat zásahy do svých práv nemůže být s ohledem na rovnost lidí v důstojnosti i v právech (čl. 1 Listiny) důvodem pro to, aby práva daného jednotlivce požívala menší ochrany. Snížení náhrad újmy pro osoby, které nejsou schopny plně chápat zásahy do svých práv, by totiž v konečném důsledku vyjadřovalo, že práva těchto osob mají nižší hodnotu a že jejich ochrana má menší význam – a tedy že tyto osoby si ve svých právech nejsou rovny (v rozporu s čl. 1 Listiny) s jinými jednotlivci.“⁷⁵

Nejnovější judikatura Ústavního soudu ukazuje, že lidskoprávní model postižení pomalu proniká do českého právního prostředí, avšak to bohužel neznamená, že by byl široce aplikovaný, a to i samotným Ústavním soudem. Prvky medicínského přístupu k postižení se v judikatuře Ústavního soudu stále objevují, a ještě běžnější jsou v rozhodování obecných a správních soudů a praxi donucujících a správních orgánů, v nichž dokonce převládají. Ani Ústavní soud navíc dosud nepřistoupil ke konceptualizaci medicínského a lidskoprávního modelu postižení tak, jak byly tyto modely formulovány Výborem OSN pro práva osob se zdravotním postižením v jeho Obecném komentáři č. 6 o rovnosti a nediskriminaci.

Ve stručnosti lze uvést, že český právní rámec stále umožňuje omezení svéprávnosti člověka s postižením⁷⁶, a to včetně jeho práva volit, uzavírat manželství, dát informovaný souhlas s poskytováním zdravotní péče, a to včetně zdravotní péče týkající se reprodukčního zdraví; a umožňuje vzdělávat děti s mentálním nebo psychosociálním postižením v segregovaném vzdělávacím systému⁷⁷. Lidé s mentálním nebo psychosociálním postižením jsou masivně institucionalizováni v zařízeních sociální péče, zdravotní péče, psychiatrických zařízeních nebo školských zařízeních, která, a to napříč různými věkovými skupinami (viz výše). Tato zařízení navíc nejsou ve všech případech podrobena nezávislému monitoringu.⁷⁸ V některých kontextech

⁷³ Nález Ústavního soudu ze dne 5. prosince 2016, sp. zn. IV. ÚS 1580/16.

⁷⁴ Usnesení Ústavního soudu ze dne 11. června 2019, sp. zn. II. ÚS 2966/18.

⁷⁵ Nález Ústavního soudu ze dne 3. srpna 2021, sp. zn. II. ÚS 3003/20.

⁷⁶ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

⁷⁷ Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).

⁷⁸ Psychiatrické nemocnice a psychiatrická oddělení, i ta, kam jsou lidé umístováni na základě občanskoprávní detence či ochranného léčení, nejsou podrobena nezávislému monitorovacímu mechanismu. Monitoring těchto institucí může provést pouze Národní preventivní mechanismus (Kancelář veřejného ochránce práv), jehož monitoring není bohužel pravidelný.

legislativa výslovně umožňuje vystavit člověka s mentálním nebo psychosociálním postižením opatřením vyúsťujícím ve špatné zacházení, včetně umístění do oddělené místnosti⁷⁹, použití chemických omezovacích prostředků⁸⁰, nebo kurtování⁸¹.

V národním právním rámci scházejí mechanismy, které by podporovaly přístup lidí s mentálním nebo psychosociálním postižením ke spravedlnosti.⁸² Příslušné procesní předpisy se v případě, že člověk z důvodu svého mentálního nebo psychosociálního postižení potřebuje pro svou účast v řízení podporu, spoléhají prakticky pouze na jeden mechanismus. Tímto mechanismem je zastoupení takového člověka opatrovníkem, včetně procesního opatrovníka. To má vážný dopad též na poskytování informací a komunikaci s lidmi s mentálním nebo psychosociálním postižením.

Národní antidiskriminační legislativa vychází především z práva Evropské unie. Antidiskriminační zákon⁸³ byl přijat především za účelem odpovídající transpozice relevantních evropských směrnic.⁸⁴ Dopad antidiskriminačního zákona je omezený nikoli pouze z toho důvodu, že dopadá pouze na některé kontexty a nezahrnuje např. přístup ke spravedlnosti⁸⁵, ale rovněž z toho důvodu, že jeho hlavním účelem je poskytnout obětem diskriminace zvláštní civilní žalobu, jejímž prostřednictvím se mohou domáhat nápravy. Antidiskriminační zákon tak působí spíše reakčně než proaktivně a jeho dopad je plně závislý na tom, že oběť se bude aktivně domáhat nápravy. To nicméně neznamená, že by se v českém národním právním systému neuplatňoval zákaz diskriminace. Právo nebýt diskriminován je uznáno jako jeden ze základních principů Listiny základních práv a svobod⁸⁶ a mělo by zakládat obecný princip výkonu veřejné moci vůči jednotlivci, a to i v trestním řízení, navzdory tomu, že relevantní zákony z oblasti trestní spravedlnosti toto právo nezmiňují výslovně. Uvedenému principu nicméně schází konkrétnější rozpracování ve smyslu konceptů nastolených CRPD, zvláště práva na přístupnost, na poskytnutí přiměřených úprav a procesních úprav a na přijetí specifických opatření.

Směrnice o právech obětí byla transponovaná do národního právního řádu přijetím zákona o obětech, kterým byla rovněž změněna relevantní ustanovení zákona č. 141/1961 Sb., trestního řádu (dále jen „trestní řád“). Česká republika byla jedním z 9 členských států Evropské unie, kterým bylo ze strany Evropské komise zasláno formální upozornění, že z jejich strany nedošlo k plné transpozici

⁷⁹ Používané v různých kontextech, včetně zdravotnických zařízení, zařízení sociální péče, režimových školských institucí, zabezpečovací detence a vězení – zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování, § 39 odst. 1 písm. c); zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, § 89 odst. 3; zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních, § 22; zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence, § 35; zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby, § 22; a zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, § 49.

⁸⁰ Používány ve zdravotnických zařízeních, zařízeních sociální péče a zabezpečovací detenci – zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování, § 39 odst. 1 písm. e); zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, § 89 odst. 3; zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence, § 36 odst. 2 písm. e).

⁸¹ Používáno ve zdravotnických zařízeních a v zabezpečovací detenci – zákon č. 372/2011 Sb., § 39 odst. 1 písm. b); a zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence, § 36 odst. 2 písm. c).

⁸² Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením poznamenal ve svých Závěrečných doporučeních k úvodní zprávě České republiky, že „bere se znepokojením na vědomí nedostatečný přístup nevidomých osob a osob s mentálním a psychosociálním postižením k soudním a správním řízením“ a naléhavě vyzval Českou republiku, „aby zajistila dostupnost dokumentů v přístupných formátech pro všechny osoby se zdravotním postižením, které je potřebují. Dále doporučuje proškolení soudců a dalších pracovníků justice, pokud jde o práva zakotvená v Úmluvě o právech osob se zdravotním postižením.“ - CRPD/C/CZE/CO/1, odst. 24 a 25.

⁸³ Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon).

⁸⁴ Směrnice Rady 86/378/EHS ze dne 24. července 1986 o zavedení zásady rovného zacházení pro muže a ženy v systémech sociálního zabezpečení pracovníků; směrnice Rady 96/97/ES ze dne 20. prosince 1996, kterou se mění směrnice 86/378/EHS o zavedení zásady rovného zacházení pro muže a ženy v systémech sociálního zabezpečení pracovníků; směrnice Rady 2000/43/ES ze dne 29. června 2000, kterou se zavádí zásada rovného zacházení s osobami bez ohledu na jejich rasu nebo etnický původ; směrnice Rady 2000/78/ES ze dne 27. listopadu 2000, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání. – Viz důvodová zpráva k antidiskriminačnímu zákonu. Důvodová zpráva je dostupná z: <https://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=5&ct=253&ct1=0> [citováno 24. ledna 2022].

⁸⁵ Zákon č. 198/2009 Sb., antidiskriminační zákon, § 1 odst. 1.

⁸⁶ Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD jako součásti ústavního pořádku České republiky, článek 3 odst. 1.

Směrnice. Komise však svým rozhodnutím ze dne 18. února 2021 uzavřela řízení pro nesplnění povinnosti proti České republice se závěrem, že Česká republika Směrnici plně transponovala. Navzdory tomu však stále existuje několik problematických otázek, týkajících se transpozice směrnice, které se mohou stát obzvláště viditelnými, pokud budeme celý rámec posuzovat z pohledu osob s mentálním nebo psychosociálním postižením (k podrobnostem viz níže). Zákon o obětech a práva obětí obecně spadají do oblasti působnosti Ministerstva spravedlnosti.

Konkrétně o národní legislativě, politikách a interních pokynech

Legislativa: Oběti trestných činů s postižením by měly spadat do skupiny „zvlášť zranitelných obětí“, avšak pouze pod podmínkou, že jejich znevýhodnění může bránit jejich plnému a účelnému uplatnění ve společnosti ve srovnání s jejich ostatními členy vzhledem k okolnostem případu a jejich poměrům.⁸⁷ Na první pohled se může zdát, že tato definice odpovídá definici postižení ukotvené v článku 1 CRPD⁸⁸, jelikož i ona vychází ze společenských důsledků znevýhodnění spíše než ze samotného znevýhodnění. Avšak podmínka spočívající ve ztíženém plném a účelném uplatnění ve společnosti může být nicméně problematická, jelikož její posouzení by mělo vycházet z poměrů oběti a okolností případu. Tyto dvě dodatečné podmínky zakládají riziko nastolení příliš širokého prostoru pro uvážení na straně orgánů činných v trestním řízení. Ty mohou mít tendenci posuzovat konkrétní poměry oběti a okolnosti jejího případu, které nebudou relevantní z hlediska potřeby poskytnout oběti zvýšenou procesní ochranu a podporu v systému trestní spravedlnosti, jako např. majetkové poměry oběti.⁸⁹ Jedinou relevantní úvahou by mělo být, zda osoba potřebuje z důvodu svého znevýhodnění posílenou procesní ochranu a podporu pro to, aby měla účinnou a praktickou možnost vykonávat všechna svá procesní práva ve všech svých procesních rolích (strana řízení, svědek trestného činu) na rovnoprávném základě s ostatními. Proto lze mít za to, že přinejmenším ta část vymezení zvláštní zranitelnosti obětí s postižením, odkazující na dodatečné podmínky poměrů oběti a okolností případu, jde nad rámec definice postižení podle článku 1 CRPD a zakládá riziko, že bude v praxi využívána ke zúžení rozsahu práv obětí s postižením.

Je vhodné uvést, že zákon o obětech ve svém původním znění plně respektoval definici osob s postižením podle článku 1 CRPD. Stanovil, že oběť by měla být považována za „zvlášť zranitelnou“ mj. tehdy, pokud je „postižena fyzickým, mentálním nebo psychickým hendikepem nebo smyslovým poškozením, které ve spojení s různými překážkami může bránit plnému a účelnému uplatnění této osoby ve společnosti ve srovnání s jejími ostatními členy“. Dodatečné podmínky odkazující na poměry oběti a okolnosti případu byly do zákona přidány rozšířením této kategorie zvlášť zranitelných obětí o osoby vysokého věku.⁹⁰ Důvodová zpráva argumentuje, že „vysoký věk s sebou sám o sobě nenese žádnou potřebu zvláštního zacházení. Tato potřeba vzniká až v důsledku některých průvodních jevů vysokého věku (ať už biologické či sociální povahy), které se dostávají individuálně, u každé osoby v jiném věku. Vždy je tak třeba zkoumat, zda vysoký věk může vzhledem k okolnostem případu a poměrům dotyčného bránit jeho plnému a účelnému uplatnění ve společnosti ve srovnání s jejími ostatními členy.“ Důvodová zpráva dále odhaluje, že tvůrci novely

⁸⁷ Zákon o obětech, § 2 odst. 4 písm. b).

⁸⁸ „Osoby se zdravotním postižením zahrnují osoby mající dlouhodobé fyzické, duševní, mentální nebo smyslové postižení, které v interakci s různými překážkami může bránit jejich plnému a účinnému zapojení do společnosti na rovnoprávném základě s ostatními.“

⁸⁹ Poznatek z národní konzultace předběžných zjištění výzkumu, která se uskutečnila dne 1. prosince 2021.

⁹⁰ Novela zákona o obětech č. 56/2017 Sb., účinná od 1. srpna 2017.

pojímaly význam kategorie zvláště zranitelných obětí úzce – pouze ve smyslu jejich ochrany před sekundární viktimizací a nikoli ve smyslu účinné účasti těchto obětí v trestním řízení.⁹¹

Policie má vnitřní pokyny k posuzování zvláštní zranitelnosti, avšak tyto pokyny nejsou veřejné. Není proto možné ověřit, jaký je předepsaný postup. Výzkum ukázal, že praxe se velmi liší v závislosti na konkrétních policistech (viz níže).

Zvláště zranitelným obětem jsou zaručeny především: 1) bezplatný přístup k podpůrným službám⁹²; 2) bezplatné právní zastoupení v trestním řízení advokátem jako jejich zmocněncem⁹³; a 3) zvláštní záruky a opatření, které tyto oběti chrání před sekundární viktimizací⁹⁴.

Národní právní rámec rozčleňuje poskytovatele pomoci obětem trestných činů do 4 kategorií: 1) sociální služby⁹⁵; 2) služby na podporu obětí akreditované Ministerstvem spravedlnosti; 3) advokáti ochotní poskytovat bezplatné právní konzultace obětem trestných činů; 4) PMS. Všichni tito poskytovatelé jsou uvedeni v registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, který spravuje Ministerstvo spravedlnosti.⁹⁶

Právo na bezplatné právní zastoupení v trestním řízení advokátem jako zmocněncem osoby se jeví být jednou z nejdůležitějších záruk pro praktickou a účinnou účast oběti v trestním řízení. Toto právo je garantováno všem zvláště zranitelným obětem, ale jeho praktické uplatnění se zdá být velmi problematické.⁹⁷ Praktická zkušenost ukazuje, že soudy pouze vzácně přistupují k tomu, že by zvláště zranitelné oběti ustanovily advokáta jako jejího zmocněnce. Účinný přístup zvláště zranitelné oběti k advokátovi je tak silně závislý na konkrétních policistech a jejich předchozí dobré zkušenosti s konkrétními advokáty. I v těchto případech může být nicméně přístup k bezplatnému právnímu zastoupení zmařen, a to v důsledku poměrně vágního vymezení zvláštní zranitelnosti (viz výše) a neochoty soudu uznat člověka jako zvláště zranitelnou oběť a rozhodnout o povinnosti státu uhradit náklady na jeho právní zastoupení.⁹⁸ Přístup lidí s mentálním nebo psychosociálním postižením k bezplatnému právnímu zastoupení může být ještě ztížen v důsledku jejich závislosti na opatrovníkovi (viz níže).

⁹¹ Důvodová zpráva k novele č. 56/2017 Sb., s. 15. Důvodová zpráva je dostupná z: <https://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=7&ct=658&ct1=0> [citováno 8. prosince 2021].

⁹² Zákon o obětech, § 5.

⁹³ Trestní řád, § 51a odst. 2.

⁹⁴ Zákon o obětech, především §§ 17–22.,

⁹⁵ Poskytování sociálních služeb je upraveno zákonem č. 108/2006 Sb.

⁹⁶ Registr je dostupný z: <https://otc.justice.cz/verejne/rychleVyhledavani.jsf> [citováno 8. července 2021].

⁹⁷ Příčinou je vágní vymezení některých skupin zvláště zranitelných obětí. Největší problémy se týkají obětí trestného činu proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti, trestného činu, který zahrnoval nátlak, násilí či pohrůzku násilím, trestného činu spáchaného pro příslušnost k některému národu, rase, etnické skupině, náboženství, třídě nebo jiné skupině osob nebo trestného činu spáchaného ve prospěch organizované zločinecké skupiny. Tyto oběti jsou považovány za zvláště zranitelné oběti jedině v případě, že čelí zvýšenému nebezpečí způsobení druhotné újmy, zejména s ohledem na svůj věk, pohlaví, rasu, národnost, sexuální orientaci, náboženské vyznání, zdravotní stav, rozumovou vyspělost, schopnost vyjadřovat se, životní situaci, v níž se nachází, nebo s ohledem na svůj vztah k osobě podezřelé ze spáchání trestného činu nebo závislost na ní. [Zákon o obětech, § 2 odst. 4 písm. d)]. Jak na to poukazují podpůrné organizace pro oběti i advokáti, toto vymezení poskytuje orgánům činným v trestním řízení širokou diskreční pravomoc. Viz např. „Neziskové organizace žádají větší ochranu obětí trestných činů. Advokátní deník [online], 20. srpna 2020 [citováno 20. září 2021]. Dostupné z: <https://advokatnidenik.cz/2020/08/20/neziskove-organizace-zadaji-vetsi-ochranu-obeti-trestnych-cinu/>. Viz rovněž případ řešený Ústavním soudem, v němž policie nejprve potvrdila advokátovi, že oběť násilného trestného činu cizího státního občanství i jazyka byla zvláště zranitelná, avšak trestní soud po skončení trestního řízení rozhodl, že zvláště zranitelná není a nikdy nebyla. Ústavní soud odmítl ústavní stížnost jako zjevně neopodstatněnou (usnesení ze dne 11. června 2021, sp. zn. I. ÚS 1118/21).

Právní definice dopadající na osoby s postižením jako zvláště zranitelné oběti není však o nic méně vágní. Lidé s postižením, stejně jako osoby vysokého věku, budou považováni za zvláště zranitelné ve smyslu zákona o obětech a trestního řádu, pokud jejich postižení či vysoký věk mohou vzhledem k okolnostem případu a poměrům dané osoby bránit jejímu plnému a účelnému uplatnění ve společnosti ve srovnání s jejími ostatními členy [zákon o obětech, § 2 odst. 4 písm. b)]. Tato definice tak vytváří stejné nebezpečí uvážení orgánů činných v trestním řízení.

⁹⁸ Potvrzeno rozhovory se třemi advokáty a advokátkami, z nichž se všichni specializovali na práva obětí a byli zapsáni v registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů.

V případech, kdy oběť jako strana trestního řízení – tzv. poškozený – potřebuje v důsledku svého mentálního nebo psychosociálního postižení podporu při výkonu svých procesních práv, se národní legislativa silně spoléhá na jediný mechanismus: opatrovnictví⁹⁹. Oběť s mentálním nebo psychosociálním postižením může mít opatrovníka již jmenovaného civilním soudem, obvykle v případě, že jí byla omezena svéprávnost, nebo jí byl jmenován opatrovník bez omezení svéprávnosti, jehož úkolem je pomáhat jí v oblasti právních jednání.¹⁰⁰ V těchto případech komunikují orgány činné v trestním řízení s opatrovníkem ihned, jakmile se dozví, že je člověk má a kdo tímto opatrovníkem je.¹⁰¹ Pokud člověk dosud opatrovníka nemá a má se za to, že potřebuje podporu při výkonu svých procesních práv v trestním řízení, státní zástupce či soudce (v závislosti na stadiu trestního řízení) mu ustanoví procesního opatrovníka. Stejný postup se uplatní i v případě, že opatrovník jmenovaný civilním soudem nemůže člověka zastupovat.¹⁰² Trestní řád neupřesňuje, kdo by měl být procesním opatrovníkem, pouze stanoví, že jiná osoba než advokát může být procesním opatrovníkem jmenována jen se svým souhlasem.¹⁰³ Tuto právní úpravu lze interpretovat ve prospěch jmenování advokátů jakožto primárních procesních opatrovníků obětí. Sama o sobě nicméně nevyklučuje, aby procesním opatrovníkem byla jmenována i osoba bez odpovídajících znalostí z oblasti trestního práva a trestního řízení. Procesní opatrovnictví je navíc i v případě, že je vykonáváno advokátem, stále institutem zástupného rozhodování, a proto neodpovídá článkům 12 a 13 CRPD.

Neexistují žádná právní ustanovení, která by vyžadovala přizpůsobení poskytnutí informací o právech obětí a jejich procesních právech v trestním řízení ve formátu snadného čtení (easy to read), nebo v alternativních formátech. Platí pouze obecná zásada, že informace by měly být poskytnuty písemně a současně by jí měly být srozumitelně ústně vysvětleny.¹⁰⁴ Jak však ukazují zjištění výzkumu, tato zásada není bohužel v praxi vždy řádně uplatňována, vůči obětem obecně, a ještě méně vůči obětem s postižením. Pokud je oběť zastoupena opatrovníkem, informační povinnost může být, přinejmenším v některých případech, splněna pouze ve vztahu k opatrovníkovi.¹⁰⁵

Zákon o obětech zaručuje oběti práva, která mohou teoreticky plnit funkci procesních úprav, podporujících její přístup ke spravedlnosti – právo oběti na doprovod důvěrníkem¹⁰⁶ a právo žádat přijetí opatření, která by zamezovala kontaktu oběti s podezřelým/obviněným.¹⁰⁷ Praktická zkušenost potvrzená naším výzkumem nicméně ukazuje, že tato práva se uplatňují ve vztahu k oběti spíše v její roli svědka trestného činu s cílem chránit oběť před sekundární nebo opakovanou viktimizací, a nikoli s cílem podpořit možnost oběti vykonávat svá procesní práva jako strana trestního řízení. Tato praxe rovněž odpovídá systematickému zařazení uvedených práv jako integrální součásti práva oběti na ochranu před sekundární viktimizací.

⁹⁹ Trestní řád § 45 odst. 1.

¹⁰⁰ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, § 469.

¹⁰¹ Role opatrovníka může být rovněž vykonávána orgánem veřejné moci: obcí, která je v takovém případě označována jako „veřejnoprávní opatrovník“. Člověk může být nicméně zastoupen i svými příbuznými, blízkými osobami nebo jinými vhodnými osobami. Ti jsou označováni jako „soudkromoprávní opatrovníci“. Jmenování veřejnoprávního opatrovníka by mělo být krajním opatřením.

¹⁰² Trestní řád, § 45 odst. 1.

¹⁰³ Ibid., § 45 odst. 2.

¹⁰⁴ Zákon o obětech, § 8 (2).

¹⁰⁵ Zjištění získaná výzkumem.

¹⁰⁶ Zákon o obětech, § 21.

¹⁰⁷ Žádosti zvlášť zranitelné oběti musí orgány činné v trestním řízení vyhovět, pokud to nevyklučuje povaha prováděného úkonu. V takovém případě musí orgány činné v trestním řízení učinit vhodná opatření, aby se oběť nedostala do kontaktu s osobou, kterou označila za pachatele, která je podezřelá ze spáchání trestného činu, nebo proti níž se trestní řízení vede, před započítáním a po skončení úkonu. – Viz *ibid.*, § 17.

Jiné procesní úpravy se přímo vztahují k situaci, kdy oběť podává výpověď¹⁰⁸, tj. kdy je přímý kontakt orgánů činných v trestním řízení s obětí nevyhnutelný, a odpovídají zvláštním opatřením upraveným v článku 23 Směrnice. Jejich primárním účelem je chránit oběť před sekundární viktimizací, nikoli zajistit účinné poskytnutí informací a účinnou komunikaci s obětí.

Politiky: Česká republika nemá komplexní strategii práv obětí a další podpory implementace Směrnice. Práva obětí jsou případně řešena v souvislosti s jinými kontexty a otázkami, které se v národních strategiích objevují. Nejvýznamnější z těchto strategií jsou:

- **Strategie prevence kriminality 2016-2021**¹⁰⁹, která vyžaduje mj. rozvoj systému podpory obětí trestných činů, avšak neuvádí přímo oběti s postižením, včetně obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením¹¹⁰;
- **Akční plán prevence domácího násilí a genderově podmíněného násilí na léta 2019-2022**¹¹¹, který se soustředí spíše na dostupnost a přístupnost služeb pro oběti domácího a genderově podmíněného násilí. Akční plán zmiňuje postižení, když vyžaduje zohlednění potřeb osob čelících vícečetné nebo intersekcionalní diskriminaci, mezi něž řadí rovněž lidi s postižením.¹¹²;
- **Národní strategie boje proti obchodování s lidmi v České republice na období 2020-2023**¹¹³, která předpokládá vytvoření příručky informující oběti obchodování o jejich právech jakožto zvláště zranitelných obětí, avšak opět přímo nezmiňuje postižení ani neodkazuje na CRPD a specifickou situaci lidí s postižením, kteří se stávají oběťmi trestných činů, včetně mentálního a psychosociálního postižení¹¹⁴;
- **Koncepce rozvoje probace a mediace do roku 2025**¹¹⁵. Koncepce je nejkomplexnějším dokumentem pojednávajícím o právech obětí, avšak i její rozsah je omezený v tom smyslu, že se věnuje právům obětí pouze v tom rozsahu, v jakém se tato vztahují k roli PMS¹¹⁶. Koncepce se proto zaměřuje převážně na rozvoj služeb pro oběti, včetně kontaktních míst zřizovaných PMS a multidisciplinárních poradenských programů pro oběti. Koncepce předpokládá vytvoření národní strategie rozvoje systému péče o oběti trestných činů v úzké spolupráci s relevantními ministerstvy a nevládním sektorem. Strategie by měla mít za cíl vytvořit „provázaný a účinný postup zacházení s oběťmi trestných činů“, a to včetně standardů péče o oběti trestné činnosti. Ani koncepce však bohužel přímo nezmiňuje oběti s postižením, včetně obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením.

¹⁰⁸ Ibid., §§ 18-20.

¹⁰⁹ Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/strategie-prevence-kriminality-v-ceske-republice-na-leta-2016-az-2020.aspx> [citováno 8. července 2021].

¹¹⁰ Ibid., především specifické cíle 2.1-2.4. Nová strategie by měla být přijata na konci roku 2021.

¹¹¹ Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/AP-DN---grafikaFINAL.pdf> [citováno 8. července 2021].

¹¹² Ibid., Priority v oblasti č. 2, s. 31.

¹¹³ Národní strategie je dostupná z: <https://www.mvcr.cz/clanek/obchod-s-lidmi-dokumenty-924305.aspx> [citováno 9. července 2021].

¹¹⁴ Ibid., s. 11-12.

¹¹⁵ Dostupné z: https://justice.cz/documents/12681/762397/2017_Koncepce_PM_do_roku_2025.pdf/bd17324b-f3b7-4689-9418-760a03f92116 [citováno 8. července 2021].

¹¹⁶ PMS je veřejnoprávní institucí, která odpovídá za zajištění sociální práce v rámci systému trestní spravedlnosti. Jejím předním úkolem je pracovat s pachateli, avšak zákon o obětech uvádí PMS mezi poskytovateli pomoci obětem trestných činů. PMS systematicky rozvíjí své aktivity zaměřující se na oběti, přičemž v tomto ohledu realizovala též dva projekty financované z Evropských strukturálních fondů v období 2012 – 2016 a 2016 – 2020. PMS disponuje odborníky specializujícími se na poskytování pomoci obětem trestných činů. Více informací o PMS je dostupných na jejich webových stránkách: <https://www.pmscr.cz/> [citováno 9. července 2021].

Národní strategie v oblasti postižení, mezi nimiž lze za nejdůležitější považovat **Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2021-2025**¹¹⁷, na druhé straně nezmiňuje situaci lidí s postižením jako obětí trestných čin. Ačkoliv tak Národní plán zakotvuje rovnost před zákonem a přístup ke spravedlnosti jako své strategické cíle a výslovně odkazuje na články 12 a 13 CRPD, zaměřuje se stále spíše na občanskoprávní kontext než na kontext trestní.¹¹⁸

Národní plán rovněž pojednává o právu osob s postižením na přístupnost (článek 9) a přístup k informacím (článek 21). V roce 2019 vydalo Ministerstvo vnitra Metodický postup pro tvorbu srozumitelných sdělení ve veřejné správě a pro tvorbu zjednodušených textů pro osoby vyžadující zvláštní přístup (metodika Easy-to-read)¹¹⁹. Všechna ministerstva souhlasila s tím, že všichni noví zaměstnanci v oblasti veřejné správy by měli být proškoleni ve srozumitelném psaní a že všechny stávající, stejně jako budoucí dokumenty veřejné správy určené pro veřejnost by měly být převedeny i do formátů snadného čtení.¹²⁰ Všechny tyto aktivity jsou však v současnosti zaměřeny na veřejnou správu. Systém trestní spravedlnosti stojí mimo.

Z uvedených důvodů lze konstatovat, že ve vztahu k obětem s postižením, včetně obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením, existuje v národním politickém rámci „bílé místo“. Toto „bílé místo“ může souviset s „bílým místem“ v samotném systému trestní spravedlnosti, jelikož oběti s postižením, a zvláště pak oběti s mentálním a psychosociálním postižením se pouze vzácně odhodlají domáhat se spravedlnosti jeho prostřednictvím.

Interní pokyny: Z orgánů činných v trestním řízení má pokyny k zacházení s oběťmi pouze policie. Tyto pokyny (pokyny policejního prezidenta) však bohužel nejsou veřejné a nejsou přístupné ani na žádost. Policie argumentuje tím, že tyto pokyny upravují jejich postup při vyšetřování, a tudíž z povahy věci nesmí být veřejné, avšak odvrácenou stranou tohoto argumentu je, že oběti nemají žádnou možnost ověřit, jestli policie v jejich případě postupovala správně v souladu s těmito pokyny. Policie má například síť policejních psychologů a krizových interventů, kteří mohou být vyšetřovateli přizváni ke kontaktu s oběťmi a pomoci obětem cítit se komfortněji a bezpečněji. Praktické zkušenosti nicméně ukazují, že předchozí pozitivní zkušenost konkrétních vyšetřovatelů s konkrétními policejními psychology nebo krizovými interventy může hrát větší roli než vnitřní pokyny, které upravují, zda by tito experti měli být přibráni či nikoli, přičemž oběti nemají žádnou možnost poukázat na to, že vnitřní pokyny nebyly respektovány.¹²¹ Obecně není možné ověřit, zda tyto pokyny odpovídají Směrnici a CRPD, která obecně není mezi českými orgány veřejné moci příliš známá, a to včetně ústředních orgánů.

Státní zastupitelství a trestní soudy nevydávají pokyny, jak zacházet s oběťmi s postižením, zvláště s oběťmi s mentálním nebo psychosociálním postižením, a jakým způsobem jim poskytovat informace nebo s nimi komunikovat.

¹¹⁷ Národní plán je dostupný z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/vvozp/aktuality/Narodni-plan-2021-2025.pdf> [citováno 9. července 2021].

¹¹⁸ Ibid., oblast č. 6, s. 49-51.

¹¹⁹ Ibid., s. 38.

¹²⁰ Příspěvek na Facebooku Společnosti pro podporu lidí s mentálním postižením v ČR, z. s., ze dne 16. září 2021. Dostupné z: <https://www.facebook.com/spmpcr/photos/a.684982498272927/3978114885626322> [citováno 21. září 2021].

¹²¹ Zjištění získaná výzkumem.

Významný vývoj, plány, národní/krajské/místní projekty, týkající se osob s postižením, trestní spravedlnosti a práv obětí

Přijetí zákona o obětech významně přispělo k rozvoji sítě služeb pro oběti a advokátů, kteří se specializují na práva obětí a dobrovolně se nechali zapsat do registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů. Dostupnost podpůrných služeb pro oběti se však stále mezi jednotlivými oblastmi liší, v některých oblastech je nedostatečná a financování těchto služeb není dostatečné.¹²² Ne všechny tyto služby se navíc dokážou přizpůsobit obětem s mentálním nebo psychosociálním postižením. Pro některé z nich může být složité vyjít vstříc konkrétním potřebám takové oběti v oblasti komunikace.¹²³

Projekty zaměřující se na práva obětí realizují jak neziskové organizace, tak i veřejné instituce, především PMS. Díky projektům financovaným z prostředků Evropské unie realizovaným v letech 2012-2016 a 2016-2020 se PMS podařilo významně rozvinout síť kontaktních míst pro oběti trestných činů v podobě poraden pro oběti s poradci pro oběti.¹²⁴

Projekty dotýkající se intersekcionality postižení a viktimizace jsou v České republice vzácné a když už existují, zaměřují se obvykle na specifický aspekt viktimizace, nikoli na situaci osob s postižením jako obětí trestných činů obecně. Mezi nejvýznamnější z těchto projektů patří mezinárodní projekt BE.S@FE, jehož předmětem byla kybernetická trestná činnost a kybernetické násilí proti dospělým s mentálním postižením.¹²⁵ Výstupy projektu zahrnovaly průvodce ve formátu snadného čtení pro sebeobhájce, který je informoval o roli policie¹²⁶, a průvodce pro policii, jak zacházet s lidmi s mentálním postižením¹²⁷. Druhý z uvedených průvodců byl v českém překladu poskytnut české policii, avšak tato ho s největší pravděpodobností aktivně nepoužívá. Česká republika se na projektu účastnila díky Společnosti pro podporu lidí s mentálním postižením, z. s., která byla jedním z partnerů projektu.

České veřejné instituce, konkrétně Ministerstvo vnitra a Policejní prezidium a Generální ředitelství Hasičského záchranného sboru se společně s českými akademickými institucemi, konkrétně Filozofickou fakultou Karlovy univerzity účastnily v letech 2016 a 2017 mezinárodního projektu EUNAUD – Evropská síť pro psychosociální krizový management – Asistence lidem s disabilitou při katastrofách.¹²⁸ Ačkoliv se tento projekt přímo nezaměřoval na lidi s postižením jako na oběti

¹²² *Koncepce rozvoje probace a mediace do roku 2025*, s. 23. Dostupné z: https://justice.cz/documents/12681/762397/2017_Koncepce_PM_do_roku_2025.pdf/bd17324b-f3b7-4689-9418-760a03f92116 [citováno 9. července 2021].

¹²³ Rozhovor s profesionálkou působícím v podpůrné organizaci pro oběti domácího a sexuálně podmíněného násilí.

¹²⁴ Na konci projektu *Proč zrovna já? II*, realizovaného mezi lety 2016 a 2020, existovaly poradny pro oběti v 55 lokalitách. Po skončení projektu se počet těchto poraden snížil na 24, jejichž činnost byla zajištěna díky účelově vázaným prostředkům z fondu PMS pro oběti. – Viz *Vyhodnocení Akčního plánu Koncepce rozvoje probace a mediace do roku 2025 pro rok 2020*, s. 6. Vyhodnocení je dostupné ke stažení z: <https://www.databaze-strategie.cz/cz/ms/strategie/akcni-plan-pro-rok-2020-ke-koncepci-rozvoje-probace-a-mediace-do-roku-2025?typ=download> [citováno 9. července 2021]. Je vhodné poznamenat, že poradny pro oběti představují ve vztahu ke službám PMS poskytovaným obětem přidanou hodnotu. Skutečnost, že nejsou dostupné ve všech lokalitách neznamená, že se oběti v těchto lokalitách nemohou na PMS obrátit s žádostí o informace a podporu. Existence poraden pro oběti nicméně oběti garantuje možnost domluvit si konzultaci předem v určitém čase, takže si může být jista, že poradci budou mít čas s ní hovořit. Všechna střediska PMS jsou nicméně připravena poskytnout obětem nezbytnou podporu.

¹²⁵ Více informací o projektu je dostupných na webových stránkách projektu: <http://besafe-project.eu/> [citováno 9. července 2021].

¹²⁶ „Jak nám může pomoci policie – průvodce pro SEBEOBHÁJCE“, 2019. Dostupné v češtině z: <http://besafe-project.eu/library/> [citováno 9. července 2021].

¹²⁷ „Průvodce pro policii – jak pracovat s lidmi s mentálním postižením“, 2019. Dostupné v češtině z: <http://besafe-project.eu/library/> [citováno 9. července 2021].

¹²⁸ Více informací o projektu je dostupných v angličtině z: <http://eunad-info.eu/home.html> [citováno 9. července 2021].

trestných činů, ale spíše jako na oběti katastrof, jeho výstupy obsahují obecné informace pro policii o tom, jak komunikovat s lidmi s různými typy postižení¹²⁹. Není však známo, zda jsou tyto informace systematicky využívány v policejní praxi.

Popis trestního řízení

Oznámení trestného činu: Právní řád neupravuje oznámení trestného činu nijak rigidně. Policie musí prověřit jakékoli oznámení, které umožňuje učinit závěr o podezření ze spáchání trestného činu, včetně anonymních oznámení. Právní úprava rovněž nevyžaduje žádnou zvláštní formu oznámení.¹³⁰ Policie musí prověřit rovněž jakékoli podezření, k němuž dospěla na základě svých vlastních poznatků.¹³¹

Právní řád v zásadě nikoho neomezuje v možnosti oznámit trestný čin spáchaný na jiné osobě. Profesionálové však mohou být v této možnosti omezeni z důvodu své povinnosti mlčenlivosti. Trestní zákoník upravuje trestné činy, které povinnost mlčenlivosti prolamují (s výjimkou advokátního a zповědního tajemství), avšak tyto trestné činy zahrnují pouze ty nejzávažnější.¹³²

S výjimkou případů, které jsou přesně vymezeny v zákoně, musí být profesionálové zproštěni své povinnosti mlčenlivosti pouze na základě informovaného souhlasu člověka, v jehož prospěch povinnost mlčenlivosti mají. To může některým profesionálům bránit v oznámení trestných činů spáchaných proti jejich klientům. Kancelář veřejného ochránce práv, která plní mj. úlohu národního preventivního mechanismu, zdůraznila ve své zprávě za rok 2019, že právní úprava povinnosti mlčenlivosti při poskytování zdravotních služeb neumožňuje lékařům oznámit známky špatného zacházení příslušným orgánům bez informovaného souhlasu svých pacientů.¹³³

Přípravné řízení: Zahájení přípravného řízení nepodléhá souhlasu oběti, v některých případech je však souhlasem poškozeného podmíněno trestní stíhání. Jedná se o případy trestných činů spáchaných mezi příbuznými nebo blízkými osobami.¹³⁴ Souhlas není nezbytný, pokud má poškozený mentální nebo psychosociální postižení, pro které není schopen dát souhlas a pro které byla omezena jeho svéprávnost.¹³⁵

Oběti náleží procesní úloha v trestním řízení, včetně přípravného řízení, pokud je tzv. „poškozeným“, tj. pokud jí bylo trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková škoda nebo nemajetková újma, nebo pokud se pachatel trestným činem obohatil na její úkor.¹³⁶ Trestní řád garantuje obětem, které jsou poškozenými v trestním řízení, řadu procesních práv, včetně práva nahlížet do spisu, činit návrhy na doplnění dokazování, účastnit se jednání o dohodě o vině a trestu¹³⁷, učinit prohlášení o

¹²⁹ Vzdělávací video pro policisty a Manuál o specifikách komunikace a interakce s lidmi s mentálním nebo kognitivním postižením v případě nouze/při katastrofách, které byly vytvořeny českými odborníky ve spolupráci s Policejním prezidiem České republiky. Video i manuál jsou dostupné v angličtině z: <http://eunad-info.eu/toolkits/mental-disability.html> [citováno 9. července 2021].

¹³⁰ Trestní řád, § 59 odst. 1 a 3.

¹³¹ Ibid., § 158 odst. 1.

¹³² Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, §§ 367 a 368.

¹³³ Ochrana před špatným zacházením 2019 – Zpráva veřejné ochránkyně práv jako národního preventivního mechanismu, s. 19. Zpráva je dostupná z: https://www.ochrance.cz/uploads-import/ochrana_osob/Zpravy-vyrocní/VZ_DET_2019_CZ.pdf.

¹³⁴ Trestní řád, § 163 odst. 1.

¹³⁵ Ibid., § 163a odst. 1 písm. b).

¹³⁶ Ibid., § 43 odst. 1.

¹³⁷ Ibid., § 43 odst. 1.

tom, jaký dopad měl trestný čin na jejich dosavadní život¹³⁸, jakož i právo vzdát se svých procesních práv podle trestního řádu¹³⁹.¹⁴⁰ Oběť jako poškozený má rovněž právo na doručení rozhodnutí o odložení věci¹⁴¹ a o zastavení trestního stíhání¹⁴², stejně jako právo na informaci o skončení vyšetřování s tím, že jeho výsledky postačují k podání obžaloby (pokud poškozený uplatnil nárok na náhradu škody nebo nemajetkové újmy nebo na vydání bezdůvodného obohacení v trestním řízení)¹⁴³ a o podání obžaloby¹⁴⁴. Oběť jako poškozený má rovněž právo požádat o doručení opisu usnesení o zahájení trestního stíhání.¹⁴⁵ Oběť jako poškozený může proti těmto rozhodnutím brojit, a to buď specifickým procesním prostředkem (stížností)¹⁴⁶, anebo, pokud jí právní řád v některých případech právo podat stížnost nepřiznává, prostřednictvím žádosti o přezkoumání zákonnosti postupu policejního orgánu a státního zástupce.¹⁴⁷

Trestní řád, zákon o obětech a zákon o Policii České republiky¹⁴⁸ vytvářejí právní rámec pro přijetí zvláštních opatření na ochranu obětí před viktimizací, zastrahováním, nebo odplatným jednáním (relevantní informace jsou podány níže).

Ty oběti, které mají mentální nebo psychosociální postižení a které potřebují podporu při výkonu svých procesních práv, která jim vyplývají z jejich postavení poškozeného, nebo jejichž svéprávnost byla omezena, jsou zastupovány opatrovníkem.¹⁴⁹ Jako zvlášť zranitelné oběti mají právo na bezplatné právní zastoupení v průběhu celého řízení¹⁵⁰, avšak praktické uplatnění tohoto práva může být problematické (viz výše).

Soudní stádium řízení: Pokud je oběť současně poškozeným (viz výše), má právo účastnit se soudního řízení jako jedna z jeho stran. Její procesní práva jsou nicméně omezená ve srovnání s procesními právy obžalovaného a státního zástupce. Oběť jako poškozený má právo být vyzkoumána o hlavním líčení¹⁵¹, osobně se jej účastnit nebo se nechat zastoupit zmocněncem¹⁵² a se souhlasem soudu klást otázky vyslychaným¹⁵³. Na rozdíl od státního zástupce nebo obviněného však oběť jako poškozený nemá právo žádat, aby jí bylo umožněno provést důkaz, zejména výslech svědka nebo znalce.¹⁵⁴ Procesní role oběti jako poškozeného je v soudním stadiu řízení zaměřena převážně na její nárok na náhradu škody, nemajetkové újmy či vydání bezdůvodného obohacení. Oběť jako poškozený má právo uplatnit tento nárok nejpozději na začátku hlavního líčení, o čemž musí být informována soudem ve vyzkoumání o hlavním líčení.¹⁵⁵ Pokud nárok oběti jako poškozeného není podpořen dostatečnými podklady, musí jí soud sdělit, jakým způsobem může

¹³⁸ Ibid., § 43 odst. 4.

¹³⁹ Ibid., § 43 odst. 5.

¹⁴⁰ Toto je nikoli taxativní výčet, který obsahuje pouze nejvýznamnější procesní práva obětí jako stran trestního řízení v přípravném řízení.

¹⁴¹ Trestní řád, § 159a odst. 6.

¹⁴² Ibid., § 172 odst. 3 ve spojení s § 64 odst. 1 písm. b).

¹⁴³ Ibid., § 166 odst. 1.

¹⁴⁴ Ibid., § 176 odst. 1.

¹⁴⁵ Ibid., § 160 odst. 2.

¹⁴⁶ Ibid., §§ 141-150.

¹⁴⁷ Ibid., § 157a.

¹⁴⁸ Zákon č. 273/2008 Sb., o Policii České republiky.

¹⁴⁹ Trestní řád, § 45. Je třeba uvést, že jako opatření zástupného rozhodování není opatrovnictví v souladu s články 12 a 13 CRPD.

¹⁵⁰ Ibid., § 51a odst. 2.

¹⁵¹ Ibid., § 198 odst. 2.

¹⁵² Ibid., § 202 odst. 6.

¹⁵³ Ibid., § 215 odst. 1.

¹⁵⁴ Ibid., § 215 odst. 2.

¹⁵⁵ Ibid., § 198 odst. 2.

podklady doplnit, a poskytnout jí k tomu přiměřenou lhůtu, kterou jí zároveň určí.¹⁵⁶ Oběť jako poškozený má právo na odvolání pouze proti tomu výroku soudního rozhodnutí, v němž soud rozhodl o jejím nároku na náhradu škody, nemajetkové újmy nebo vydání bezdůvodného obohacení.¹⁵⁷ Ačkoliv právní úprava směřuje k tomu, aby soudy o nároku poškozeného rozhodovaly přímo v trestním řízení, odkazy oběti na občanskoprávní řízení jsou stále časté.¹⁵⁸

Oběť má právo učinit prohlášení o tom, jaký dopad měl trestný čin na její dosavadní život, a to nikoli pouze ústně, nýbrž i písemně.¹⁵⁹ Jako poškozený má právo být doprovázena do soudní síně svými důvěrníky, a to i v případech, že hlavní líčení probíhá s vyloučením veřejnosti. V těchto případech je počet důvěrníků omezen na dva, a to jak pro poškozeného, tak pro obviněného.¹⁶⁰ Rozsudek musí být oběti jako poškozenému doručen jedině, pokud oběť uplatnila nárok na náhradu škody nebo nemajetkové újmy nebo na vydání bezdůvodného obohacení, a to i neúspěšně.¹⁶¹

Oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením, které čelí těžkostem při výkonu svých procesních práv poškozeného bez podpory jiné osoby nebo jejichž svéprávnost byla omezena, jsou stejně jako v přípravném řízení zastoupeny opatrovníkem.¹⁶² Zvláštní opatření upravená v právním řádu se nevztahují až tolik k praktické a účinné účasti oběti v řízení, nýbrž spíše k její ochraně před sekundární nebo opakovanou viktimizací.

Stadium po skončení soudního řízení: Oběti nejsou účastníky vykonávacího řízení, a to i v případě, že jsou poškozenými. Pro ně je po skončení soudního stadia trestního řízení relevantní především občanskoprávní řízení o náhradě škody či nemajetkové újmy anebo o vydání bezdůvodného obohacení, anebo správní řízení o peněžité pomoci od státu.¹⁶³ Postavení oběti trestného činu má však v této fázi pouze omezený význam. Oběti negarantuje žádné procesní záruky s výjimkou osvobození od soudních poplatků, a to jak v případě žaloby o náhradu škody, nemajetkové újmy nebo vydání bezdůvodného obohacení, tak i v případě žaloby proti správnímu

¹⁵⁶ Ibid., § 43 odst. 3.

¹⁵⁷ Ibid., § 246 odst. 1 písm. d).

¹⁵⁸ Neexistují žádné oficiální statistiky, ale např. v databázi rozhodnutí Ústavního soudu (nalus.usoud.cz) lze nalézt několik rozhodnutí, včetně nedávných, v nichž se Ústavní soud zabýval stížnostmi podanými oběťmi, které se domáhaly náhrady škody či nemajetkové újmy, avšak byly trestními soudy se svým nárokem odmítnuty a byly odkázány na občanskoprávní řízení. Ve svém usnesení ze dne 28. dubna 2020 se Ústavní soud zabýval ústavní stížností podanou dvěma nezletilými oběťmi trestného činu zneužití dítěte k výrobě pornografie, trestného činu pohlavního zneužití a trestného činu znásilnění. Oběti argumentovaly, že nemajetková újma, která jim byla způsobena, může být jen stěží vyčíslitelná, avšak to by nemělo znamenat, že trestní soud může jednoduše delegovat svou odpovědnost za rozhodnutí o odškodnění či náhradě nemajetkové újmy na občanskoprávní soudy. Podle jejich názoru by trestní soud měl vždy přiznat alespoň nějaké minimum z částky, která je nárokována, a odkázat oběť na občanskoprávní řízení pouze v tom rozsahu, v níž částka toto minimum překračuje. Ústavní soud s tímto názorem nesouhlasil, přičemž argumentoval následujícím způsobem:

„Je třeba zdůraznit, že v trestním řízení nejde v první řadě o věc a právo poškozeného či jakékoliv jiné fyzické nebo právnické osoby (jak to vyplývá z čl. 36 odst. 1 a čl. 38 odst. 2 Listiny), ale o právo a věc státu (čl. 80 odst. 1 Ústavy), aby ve veřejném zájmu bylo stíháno a odsuzováno jednání, které zákon označuje za trestné. Těžištěm základního účelu trestního řízení je, aby trestné činy byly náležitě zjištěny a jejich pachatelé byli podle zákona spravedlivě potrestáni. Vedené řízení má též vést k upevnování zákonnosti a k předcházení a zamezování trestné činnosti. Zakotvení práv poškozeného do trestního řádu tedy lze považovat za beneficium legis dané zákonodárcem (...).“ Ústavní soud neshledal v citovaném rozhodnutí žádné porušení lidských práv obětí, jelikož trestní soud založil své rozhodnutí o odkázání do občanskoprávního řízení na dostatečném a relevantním základě. Trestní soud argumentoval, že aby mohl přiznat obětem náhradu nemajetkové újmy, kterou utrpěly, musel by provádět další dokazování, které překračuje rámec trestního řízení (usnesení sp. zn. IV. ÚS 721/20). Tyto argumenty jsou trestními soudy v případech, které se týkají náhrady nemajetkové újmy přímo v trestním řízení, obecně užívány.

¹⁵⁹ Zákon o obětech trestných činů, § 22. Pro oběti, které jsou poškozenými v trestním řízení, viz též trestní řád, § 212a.

¹⁶⁰ Trestní řád, § 201 odst. 2.

¹⁶¹ Ibid., § 130 odst. 1.

¹⁶² Ibid., § 45. Je třeba uvést, že jako opatření zástupného rozhodování není opatrovnictví v souladu s články 12 a 13 CRPD.

¹⁶³ Správní řízení není závislé na odsouzení pachatele, ale může být za určitých okolností zahájeno i v případě, že trestní řízení skončilo jiným způsobem, pokud nejsou dány pochybnosti o tom, že se trestný čin stal. Oběti mohou žádat o peněžitou pomoc i v případě, že řízení stále probíhá, tj. před tím, než je osoba, proti níž se trestní řízení vede, odsouzena, avšak ministerstvo v praxi o žádosti rozhoduje až po odsouzení – zákon o obětech, § 26.

rozhodnutí o peněžité pomoci.¹⁶⁴ Další procesní úpravy zohledňující postavení člověka jako oběti trestného činu v občanskoprávním řízení, správním řízení nebo soudním řízení správním se neuplatňují, a to včetně práva zvláště zranitelných obětí na bezplatné právní zastoupení v řízení.¹⁶⁵ Rovněž tak nejsou dostupná žádná zvláštní opatření na ochranu oběti před sekundární nebo opakovanou viktimizací.

Stejně jako v trestním řízení se i v těchto formálních řízeních právní řád v praxi spoléhá ve vztahu k lidem, kteří potřebují podporu při výkonu svých procesních práv, na jeden hlavní mechanismus, kterým je opatrovnictví.

Oběti mají i po skončení trestního řízení stále právo vyhledat podporu poskytovatelů pomoci obětem trestných činů zapsaných v národním registru. Oběti nicméně nejsou o tomto svém právu v této fázi systematicky informovány.

¹⁶⁴ Zákon č. 549/1991 Sb., o soudních poplatcích, § 11 odst. 2 písm. l) a q).

¹⁶⁵ Bezplatné právní zastoupení může být přiznáno osobě, jejíž finanční a materiální situace jí neumožňuje si advokáta zajistit a je závislé na žádosti dané osoby.

6. Případová studie

Komplexní případová studie – případ oběti s psychosociálním postižením

Oběť (dále jen “Oběť”) v popisovaném případě byla žena s psychosociálním postižením v podobě zvýšené úzkosti a vyšší míry podřízení se autoritám, která se stala obětí sexuálního nátlaku. Její případ je významný mj. i z toho důvodu, že se odehrál až poté, co vstoupil v účinnost zákon o obětech trestných činů. K prvnímu kontaktu Oběti s orgány činnými v trestním řízení došlo v prosinci 2013.¹⁶⁶ Případem se zabývaly trestní soudy – okresní soud a krajský soud jako soud odvolací mezi lety 2014 a 2016.¹⁶⁷ V této době ještě zvláště zranitelné oběti neměly automaticky právo na bezplatné právní zastoupení v trestním řízení zmocněncem z řad advokátů¹⁶⁸, které bylo ukotveno v českém právním řádu až v roce 2017.¹⁶⁹

Oznamování trestného činu: Oběť oznámila trestný čin osobně na policejní služebně. Doprovázela ji sousedka, která s ní čekala, dokud se nedostavil vyšetřovatel. Potom však již Oběť pokračovala sama. Její první kontakt s policií trval 7 hodin a zahrnoval podání vysvětlení. Musela velmi podrobně popisovat všechny detaily sexuálního násilí, které na ní bylo spácháno. Vyšetřovateli musela rovněž vysvětlovat specifický kontext, v němž se sexuální násilí odehrálo (církvní prostředí), které mu bylo neznámé.

„Bylo to náročné už kvůli tomu, o čem se muselo mluvit. A že jsem musela vše dopodrobna popisovat. Tak dlouhé to bylo i proto, že to není sexuální násilí, které se odehraje z hodiny na hodinu. Taky to pro mě bylo náročné, protože ten vyšetřovatel chtěl vysvětlit vše z církevního prostředí – každý pojem, který jsem použila. Ačkoliv si mohl najít jejich význam na internetu...”

Oběti nebyla nabídnuta podpora policejního psychologa nebo krizového intervenanta, vyšetřovatel k ní však byl slušný (v porovnání s tím, čemu byla vystavena v soudním stadiu řízení). Vysvětlení byla přítomna pouze Oběť a vyšetřovatel.

„Vyšetřovatel byl slušný. Mohl udělat víc, ale na druhou stranu... Myslela jsem si, že to bude horší. Šla jsem tam s velkým strachem.”

Oběti byly poskytnuty informace vyžadované zákonem o obětech a trestním řádem, ale pouze ve formě písemného poučení. Nebyly jí poskytnuty žádné zvláštní informace o dostupných službách na podporu obětí trestných činů, ačkoliv v blízkém městě měla kancelář jedna z nejznámějších organizací v České republice. Nebyla informována ani o existenci registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, který v předmětné době již existoval¹⁷⁰ a tato informace jí nebyla poskytnuta ani v pozdějších stadiích řízení. Až do rozhovoru s výzkumníky v roce 2021 neměla Oběť o existence tohoto registru žádnou informaci.

¹⁶⁶ Nejvýznamnější část zákona o obětech trestných činů vstoupila v účinnost v srpnu 2013.

¹⁶⁷ V letech 2017 a 2018 se případem zabývaly Nejvyšší soud a Ústavní soud, ale tato řízení se již netýkala obětí jako poškozených v trestním řízení.

¹⁶⁸ S výjimkou dětí musely zvláště zranitelné oběti prokázat své majetkové poměry, znemožňující jim zajistit si advokáta komerčně.

¹⁶⁹ Novela zákona o obětech a trestního řádu č. 56/2017, účinná od 1. 4. 2017.

¹⁷⁰ Jakkoli je registr stále kritizován pro svou nepřístupnost (pro více informací viz výše).

„Policie vždy dává poškozenému poučení o právech, jenomže... Rozumíte... Když jdete podat trestní oznámení pro... abych to nazvala přesně... pro sexuální nátlak, tak nemáte kapacitu na to myslet, na co máte právo. Jste ráda, že jste schopna popsat, co se stalo.“

Zhruba po měsíci musela Oběť své oznámení doplnit a byla předvolána k dalšímu vysvětlení, které tentokrát trvalo 5 hodin. Opět jí nebyla nabídnuta žádná procesní úprava, ani ve formě policejního psychologa nebo krizového intervanta. Nebyly jí poskytnuty ani žádné dodatečné informace.

Přípravné řízení: Tím, že bylo Oběti předáno pouze písemné poučení, musela Oběť sama vyhledávat všechny relevantní informace o řízení na internetu. S finanční podporou své rodiny si našla advokátku, která ji zastupovala v trestním řízení. Toho byla nicméně schopna až s určitým časovým odstupem od podání trestního oznámení na policii, během přípravného řízení. Tím, že nebyla informována o registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, v němž jsou zaregistrováni advokáti, kteří se na práva obětí specializují, si vybrala advokátku, která měla více zkušeností s obhajobou obviněných. Advokátka v komunikaci s Obětí nepostupovala příliš aktivně. Oběť si musela informace o trestním řízení vyhledávat převážně sama na internetu.

„Nemyslím si, že se advokátka specializovala na práva obětí. Na internetu měla informaci, že se specializuje na trestní právo, ale řekla mi, že spíše obhajuje takové „zlodějíčky“. Musela jsem si o všechno říkat – jestli by se nešla podívat do spisu, na vše se ptát... Moc jsem toho nevěděla. Musela jsem hledat na internetu, co se bude dít. Neměla jsem žádnou představu. Trestní řízení pro mě bylo velmi stresující.“

Během přípravného řízení policie oběť ještě jednou vyslechla [jednalo se již o výslech ve smyslu trestního řádu] a tento výslech byl nahráván na video. Policií byla informována, že možná nebude muset být vyslýchána znovu před soudem, jelikož nahrávaný výslech proběhl v přítomnosti obhájce obviněného. Naneštěstí však v tomto případě byly všechny oběti vyslechnuty znovu soudem, s výjimkou jedné z nich, která byla v předmětném čase nezletilá.

Soudní řízení: Oběť byla informována o hlavním líčení a své povinnosti svědčit přímo před soudem svou advokátkou. Opakovaný výslech v soudní síni byl pro ni nejhorší zkušeností z celého řízení. Jelikož důkazy proti obžalovanému byly založeny převážně na výpovědích obětí, obhájce se snažil oběti zdiskreditovat. Byl velmi hrubý, kladl otázky způsobem, který předestíral nedůvěryhodnost Oběti, a nutil Oběť odpovídat na otázky, které se týkaly jejího intimního, sexuálního života a které neměly žádnou vazbu k projednávanému případu. Když se Oběť pokoušela vysvětlit kontext, byla obhájcem důrazně upozorněna, že neodpovídá na položenou otázku, a vyzvána, aby pouze odpovídala na otázky. Soud dehonestující přístup obhajoby k Oběti nijak nekorigoval. Samotný přisedící¹⁷¹ navíc Oběti položil velmi nepatřičnou otázku, týkající se těla obžalovaného.

„Řeknu Vám, jak to probíhalo. Byla jsem obětí trestného činu, kdy mě obžalovaný donutil ve čtyřech případech k pohlavnímu styku různou formou. A obhajoba se mě zeptala, proč jsem ho opakovaně pustila do bytu. Nebo proč jsem se nebránila více a déle, proč jsem se bránila jen dvě minuty. Proč jsem se nebránila fyzicky, že bych ho ztloukla nebo něco takového. Tomu všemu rozumím. Ale pak mi začal klást otázky

¹⁷¹ Přisedícími jsou v českém právním systému občané zvoleni buď obecním nebo krajským zastupitelstvem, v závislosti na tom, mají-li být přiděleni k okresnímu či krajskému soudu. Musí se jednat o občany České republiky, kteří jsou plně svéprávní a bezúhonní a starší 30 let a jejichž zkušenosti a morální vlastnosti dávají záruku, že budou svou funkci řádně zastávat. Nemusí mít právní vzdělání. Viz zákon č. 6/2002 Sb., o soudech, soudcích, přisedících a státní správě soudů (zákon o soudech a soudcích), § 60 odst. 1 a § 64.

ohledně mého intimního a sexuálního života. Snažili se to hrát na mou nedůvěryhodnost. Snažili se mě ukázat jako děvku, která to prožila s někým jiným. A obžalovaný se poté hájil: "No, to jsou její sexuální fantazie, ona to prožila s někým jiným, nebyl jsem to já.""

Jedinou procesní úpravou v soudní síni bylo, že hlavní líčení bylo neveřejné a že obžalovaný nebyl na hlavním líčení osobně přítomen, ale byl zastoupen svým obhájcem. Obžalovaný byl však nepřítomen ze své vlastní vůle, vzdal se svého práva na přítomnost v soudní síni. Soud tedy nemusel rozhodovat o výslechu obětí v jeho nepřítomnosti, jak to umožňuje trestní řád.

Oběť byla vyslechnuta před okresním soudem a poté i před krajským soudem jako soudem odvolacím.

Oběť nebyla žádným zvláštním způsobem informována o svém právu učinit prohlášení o dopadu trestného činu na její život, tuto informaci si našla na internetu.

Oběť byla rovněž podrobena soudně znaleckému zkoumání své věrohodnosti – věrohodnosti její osoby (tzv. "obecná věrohodnost") i věrohodnosti její výpovědi (tzv. "specifická věrohodnost"), a to dvěma znalci. Obžalovaný se snažil poukazovat na psychosociální postižení Oběti, v jehož důsledku Oběť pobírala invalidní důchod 3. stupně.¹⁷² Když byl případ odvolacím soudem vrácen okresnímu soudu, musela Oběť podstoupit další znalecké vyšetření, tentokrát již jedním znalcem. Nové znalecké vyšetření vyžadovala obhajoba a bylo nařízeno rovněž z důvodu zhoršení stavu Oběti (post-traumatická stresová porucha). Všichni znalci posoudili Oběť a její výpověď jako věrohodné a soud se o tato jejich zjištění opřel.

Oběť v trestním řízení uplatnila jako poškozená nárok na náhradu nemajetkové újmy. Ačkoliv upřesnila nárokovanou částku, předložila soudu lékařské zprávy a byla vyšetřena soudními znalci, kteří jí diagnostikovali post-traumatickou stresovou poruchu, soud byl toho názoru, že Oběť nedokázala odpovídajícím způsobem újmu doložit a vyčíslit, a tudíž ji s jejím nárokem odkázal na občanskoprávní řízení. V odůvodnění soudního rozhodnutí soud konkrétně uvedl:

„Přestože soud bere v úvahu, že je zvláště zranitelnou obětí a týká se jí příslušný zákon o ochraně poškozených, není možné beze všeho rozhodnout a přiznat jí náhradu nemajetkové újmy v částce XX,- Kč tak, jak požadovala, když k tomuto závěru by soud musel provádět další dokazování, které by však již bylo nad rámec adhezního řízení. Proto soudu nezbylo než poškozenou odkázat na občanskoprávní řízení.“¹⁷³

V konečném rozsudku soud Oběť pouze poučil o jejím právu na odvolání, avšak pouze do výroku o nároku na náhradu nemajetkové újmy. Poučení bylo součástí rozhodnutí a bylo formulováno právním jazykem. Oběť nakonec odvolání nepodala, její advokátka jí to ani nenabídla.

Soud rovněž oběť poučil o právu požádat o vyzumění o konání veřejného zasedání o podmíněném propuštění pachatele z trestu odnětí svobody, které by však Oběti náleželo pouze, pokud by jí alespoň částečně byl nárok na náhradu nemajetkové újmy přiznán.

¹⁷² Nejvyšší stupeň invalidního důchodu s více než 70% poklesem pracovní schopnosti. – Viz zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, § 39 odst. 2 písm. c).

¹⁷³ Citováno podle rozsudku.

Rozsudek, který byl vyhlášen veřejně, obsahoval shrnutí výpovědí obětí, včetně jejich intimních částí. Podle českého právního řádu mohou být konečné rozsudky vyžádány v jejich anonymizované podobě na základě zákona o svobodném přístupu k informacím.¹⁷⁴ Oběť se ohledně této skutečnosti necítila dobře/komfortně.

Stadium po skončení soudního řízení: Oběť uplatnila žalobu na náhradu nemajetkové újmy v civilním řízení, ale poté zjistila, že by opět musela zopakovat svou výpověď přímo v soudní síni a za přítomnosti pachatele. Zvláštní opatření na ochranu obětí se v občanskoprávním řízení neuplatní. Oběť dospěla k závěru, že by to psychicky nezvládla a svou žalobu vzala zpět. Nedočkala se tedy odškodnění, a nakonec musela ještě pachateli nahradit náklady právního zastoupení.

„Nevím, jestli kdy dostanu nějaké odškodnění. Protože teď to jde jedině přes občanskoprávní řízení, není jiná možnost. Trestní řád sice stanoví, že oběti by měly být odškodňovány v rámci trestního řízení, ale praxe je jiná, soudy většinou odkazují na občanskoprávní řízení. (...) Pokud by se pachatel zase nevzdal práva na přítomnost, tak bych to všechno před ním musela opakovat.“

Oběť nebyla žádným zvláštním způsobem informována o svém právu požádat o peněžitou pomoc od státu u Ministerstva spravedlnosti, ačkoliv bylo pravděpodobné, že by na ni mohla mít nárok.¹⁷⁵

Až do rozhovoru s výzkumným týmem Oběť neměla informaci, že mohla požádat o poskytnutí informace o propuštění či útěku pachatele z vězení. Pachatel byl nejprve vzat do vazby, poté mu byl uložen nepodmíněný trest odnětí svobody. Oběť se však v obou případech dozvěděla o jeho propuštění z médií.

¹⁷⁴ Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.

¹⁷⁵ Na peněžitou pomoc mají nárok mj. oběti trestného činu proti důstojnosti v sexuální oblasti, kterým vznikla nemajetková újma. – Zákon o obětech, § 24 odst. 1 písm. d).

7. Stadium 1: Oznámení trestného činu

Obecný úvod k oznámení trestného činu

Oznámení trestného činu se pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením jeví být klíčovým stadiem. Systém trestní spravedlnosti se s těmito oběťmi setkává pouze vzácně, a je proto velmi pravděpodobné, že trestné činy spáchané proti lidem s mentálním nebo psychosociálním postižením zůstávají ve významném počtu neoznámeny, a to z rozličných důvodů. Z nich se zdají nejvýznamnější čtyři důvody, které uvádíme níže:

A) Tradiční pojetí systému trestní spravedlnosti

Český systém trestní spravedlnosti je tradičně výrazně orientován na vztah státu a pachatele trestného činu, přičemž do něj pouze postupně proniká vnímání oběti nikoli jako pouhého důkazního prostředku, nýbrž jako aktivního subjektu v celém řízení. Primárním cílem systému trestní spravedlnosti je odsouzení pachatele a nikoli rehabilitace oběti. To činí trestní řízení pro oběti velmi náročným, zvláště pokud se jedná o zvláště zranitelné oběti, včetně obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením.

Výzkum ukázal, že obětem, které se nejdříve obrátí na služby poskytující pomoc obětem nebo na jiné profesionály, jsou poskytnuty informace o tom, co pro ně trestní řízení bude znamenat a co od nich bude vyžadovat. Tyto oběti jsou rovněž informovány o tom, že výsledek trestního řízení je nejistý. Obětem s postižením se v tomto ohledu dostává zvláštní pozornosti, protože pro ně může být trestní řízení ještě náročnější (z důvodu medicínského přístupu k postižení, které stále v českém systému trestní spravedlnosti převládá – viz níže).

„Jsou tu dvě rozdílné otázky: 1) zajistit, aby se nezákonné nebo zneužívající jednání už nedělo, a 2) vyšetřit trestný čin. Vždy se zaměřujeme na to, co musí být učiněno, aby oběť byla ochráněna. Jinak se snažíme pomoci klientům představit si, co mohou od trestního řízení čekat. Trestní řízení je náročné a vyžaduje od oběti velké úsilí, průběh řízení bude jistě náročný. Soustředíme se na to, jestli výsledek trestního řízení, nebo vůbec to, že probíhá trestní řízení, je pro oběť hodnota, jelikož ono může oběti poskytnout pouze nějaký výsledek. Vždy se ujišťujeme, že jde o vlastní rozhodnutí oběti.“

poradkyně služby poskytující pomoc obětem trestných činů

„Je hodně obětí, které cítí, že pro ně trestní řízení není cestou, po které by se chtěly vydat. Je to vždycky otázka nějakého časového vývoje, taky lidí, kteří se okolo oběti pohybují. Jsou lidé, kteří to mají nastaveno tak, že chtějí pomstu za každou cenu. A s ohledem na ty věci, které se oběti dějí, jaké to má pro oběť důsledky, je to i pochopitelné. Toto jsou vždycky takové složité situace, protože pak je otázka, jak moc energie do toho chci věnovat, jestli mi to za to stojí. Takže já se vždycky oběti v této souvislosti ptám na to, co je jejich cílem, čeho chtějí dosáhnout. Protože jestli to pro ně znamená, že pachatel půjde před soud a přijde nějaké odsouzení, a té oběti to pomůže, v něčem a je úplně jedno v čem, tak pak dobře. Ale pokud to je

v tento okamžik spíše tlak okolí, což se stává, nebo ta oběť říká: „Já si myslím, že by se to mělo.“, tak pak je skutečně důležité velmi pečlivě si zvážit, kolik energie do toho chci dát a zda mi ta energie za to stojí, zda ji nechci použít v jiné oblasti. Je jedno, jestli je to docházení do terapie, nebo prostě to, že se sbalí a odjede na rok pryč, nebo že si nechá udělat tetování. Nehledě na to, že výstup trestního řízení je vždy částečně nejistý. Nikdy nevíte...“

právnička působící jako dobrovolnice ve službě poskytující pomoc obětem trestných činů

B) Zranitelnost vůči vztahovému zneužití

Lidé s mentálním nebo psychosociálním postižením mohou být zranitelní vůči vztahovým zneužitím, která jsou často motivována vidinou finančního prospěchu. Tato zneužití nemusí vždy dosahovat intenzity trestného činu, jak jsou tyto definovány národním právem¹⁷⁶ a jejich oběti tak mohou zůstat mimo definici oběti trestného činu, a tudíž i mimo všechna práva garantována zákonem o obětech. I v těch případech, kdy zneužívající chování může zakládat trestný čin, se často jedná o tak intimní věci, že se oběti zdráhají o nich hovořit. Pociťují stud, nechtějí ublížit „blízkému člověku“, nebo mohou mít strach z odplaty. Mohou se rovněž obávat toho, že systém vůči nim přistoupí k nějaké omezující reakci, typicky v podobě omezení jejich svéprávnosti.

„Typický scénář je: „Našel jsem si přítelkyni přes internet, nakonec mě obrala o peníze.“ Nebo např. dojde k vylákání fotek. Lidé o tom ale nechtějí mluvit – stydí se, je to pro ně velmi intimní. Neumí si představit, že by o tom měli někomu říct. Typicky to řeknou někomu z rodiny, ti se obrátí na nás. My se jim tak snažíme poskytnout intervenci, aby se to už nestalo (terapeutická intervence). Přistupujeme k tomu ale tak, že co se stalo, stalo se, jdeme dál. Je otázka, jestli pokud by s rodinami někdo pracoval dřív nebo dlouhodobě, alespoň s některými z nich, by se nakonec ty rodiny nerozhodly to oznámit. Ale těžko říct, jestli by to mělo smysl.“

sociální pracovnice pracující s lidmi s mentálním postižením

„S bývalou přítelkyní jsme byli domluveni, že se o mě bude starat a já jí budu dávat peníze. Jeli jsme společně na výlet a tam mi prohrála celý bankovní účet. Neměli jsme ani žádné peníze na cestu zpět. Já jsem věděl, na co jsem jí ty peníze dával, ale měl jsem růžové brýle. Neoznámil jsem to, protože jsem měl strach, co by s přítelkyní bylo. Navíc jsem věděl, že na policii to nemusí být příjemné. Ne proto, že by mi nevěřili, ale proto, na jaké otázky by se mě mohli ptát. Mám strach, že by byly moc intimní.“

člověk s kombinovaným postižením, oběť zneužívajícího jednání¹⁷⁷

C) Zranitelnost vůči strukturálním porušením

Lidé s mentálním nebo psychosociálním postižením jsou rovněž zvláště zranitelní vůči strukturálnímu násilí, tj. násilí, které má kořeny v postojích většinové společnosti a které je často legitimizované právními normami, jako např. zdravotní detence na základě domněnky nebezpečnosti člověka, nebo

¹⁷⁶ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

¹⁷⁷ Nikoli nutně dosahující intenzity trestného činu.

použití omezovacích prostředků v psychiatrických nemocnicích.¹⁷⁸ Široce rozšířené diskriminační postoje často nemusí umožňovat lidem s mentálním nebo psychosociálním postižením naučit se domáhat svých práv a upravit svůj pohled na to, jaké chování v mezilidských vztazích lze považovat za přijatelné. Proto si i v těch případech, kdy se stanou oběťmi trestného činu, toto nemusí uvědomovat, a proto ani trestný čin neoznámí.

„Mám osobní zkušenost s tím, jak to chodí na malé vesnici. Tam byli kluci, kteří měli mentální hendikep a od malička byli oběťmi šikany a zesměšňování. Okolí si je dobíralo, v případě jednoho z nich to mělo pak i tragický konec – ze zdravotních důvodů nemohl pít alkohol, ale „kamarádi“ jej prolivali a mu pak selhaly ledviny nebo játra a zemřel. Ale on byl rád, že má kamarády. Tito lidé se nedomáhají práv, nenapadne je to. Bude tu obrovská latence, pokud jde o oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením, tyto případy se do trestního systému nedostávají. Dokud se stará maminka nebo někdo jiný, jde to jakž takž, pak ale často ti lidé spadnou do bezdomovectví a mohou být zneužití.“

profesionálka poskytující pomoc obětem trestných činů

„Abych Vám řekla pravdu, nepamatuji si na klienta, který by byl obětí špatného zacházení v zařízení. Mám pocit, že jsem byla pouze jedinkrát přítomna při konzultaci, kdy klient popisoval nějaké nevhodné chování ze strany ošetřovatele. Byl to ale klient, který měl fyzické postižení, nebylo to postižení mentální. A pak jsem se opakovaně setkala s tím, že klienti – senioři mluvili o tom, že je s nimi špatně zacházeno. Tedy ani ne tak oni, jako jejich rodinní příslušníci. Slyšeli jsme, že s jejich babičkou nebo dědečkem není něco v pořádku.“

právnička působící jako dobrovolnice ve službě poskytující pomoc obětem trestných činů

Oběti strukturálního zneužití, zvláště těch jeho forem, které jsou legitimizovány národním právním řádem, které se rozhodnout oznámit trestný čin, jsou obvykle systémem trestní spravedlnosti rychle odmítnuty, a to s odůvodněním, které se odkazuje na občanskoprávní posouzení či rozhodnutí.

„Z těchto spisových materiálů zjišťuji, že (...) skutečně došlo k Vašemu umístění na psychiatrickou kliniku nemocnice v (...) a tato Vaše hospitalizace byla realizována bez Vašeho souhlasu a v části průběhu této hospitalizace jste byl i omezen na možnosti volného pohybu. Z lékařských zpráv a výsledků soudního řízení, které bylo v této věci konáno, vyplývá jednoznačný závěr, že toto Vaše omezení bylo podmíněno a odůvodněno Vaším, v té době aktuálním zdravotním stavem. Právním posouzením této věci se velmi podrobně, v třiceti šesti odstavcích odůvodnění, zabýval Okresní soud v (...) v rámci řízení o vyslovení přípustnosti převzetí,

¹⁷⁸ Všechny tyto praktiky zakládají strukturální porušení CRPD a lze je kvalifikovat jako strukturální násilí. Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením zdůraznil ve svých Pokynech k právu lidí s postižením na osobní svobodu a bezpečnost, že „používání nucené léčby, izolace a různých metod omezování ve zdravotnických zařízeních, včetně fyzického, chemického a mechanického omezování. Výbor zjistil, že tyto praktiky nejsou v souladu se zákazem mučení a jiného krutého, nelidského či ponižujícího zacházení nebo trestání osob se zdravotním postižením podle článku 15 Úmluvy.“ – Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením, Pokyny k právu lidí s postižením na osobní svobodu a bezpečnost (2016), A/72/55, Příloha, odst. 12. Dostupné v angličtině z: <https://undocs.org/en/A/72/55>.

Zvláštní zpravodaj OSN pro právo na zdraví, Dainius Pūras, poukázal ve své zprávě o zbavení osobní svobody a právu na zdraví, že „i když se místa uvěznění liší, společná zkušenost s vyloučením odhaluje společný příběh hlubokého znevýhodnění, diskriminace, násilí a beznaděje.“ Zdůraznil také, že „détení nebo zadržovací centra nejsou terapeutickým prostředím. (...) I přes ušlechtilé snahy o vytvoření silné kultury respektu a péče zde obvykle převládá násilí a ponižování, což nepříznivě ovlivňuje rozvoj zdravých vztahů.“ – A/HRC/38/36, 2018, odst. 7 a 33.

přípustnosti omezení ve zdravotním ústavu a o dalším držení ve zdravotním ústavu, které vedl pod sp. zn. (...) a rozhodl, že ke všem těmto skutečnostem došlo ze zákonných důvodů.“

reakce státního zastupitelství na žádost o přezkum podanou člověkem s psychosociálním postižením, který byl nedobrovolně hospitalizován a vystaven použití chemických omezovacích prostředků i kurtování po dobu přesahující 24 hodin

Převládající diskriminační postoje legitimizující strukturální zneužití a násilí vůči lidem s postižením rovněž vedou k tomu, že orgány činné v trestním řízení daleko více důvěřují profesionálům než samotným lidem s mentálním nebo psychosociálním postižením. Pro lidi s postižením tak může být velmi těžké účinným způsobem oznámit podezření z trestného činu, který byl na nich spáchán profesionály.

D) Nedostatečná informovanost o podpoře obětí, která je dostupná v systému trestní spravedlnosti, mezi lidmi s mentálním nebo psychosociálním postižením

Ačkoliv se organizace poskytující pomoc obětem trestných činů snaží šířit informace o své existenci a typu podpory, kterou mohou obětem nabídnout, žádná z těchto aktivit cíleně nemíří na osoby s mentálním nebo psychosociálním postižením. Obecné povědomí o existenci organizací na podporu obětí trestných činů a dalších poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, jakými jsou advokáti nebo PMS, je obecně mezi lidmi s mentálním nebo psychosociálním postižením nízká, ačkoliv někteří z nich se na tyto subjekty obrátí, když hledají pomoc. Tyto oběti jsou často závislé na tom, že je jim kontakt zprostředkován jiným poskytovatelem služeb, např. poskytovatelem sociální služby. Všichni poskytovatelé pomoci obětem trestných činů navíc nemusí být schopni zacházet s obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením, a to i když někteří z nich si v tomto ohledu počínají velmi dobře.

„Ženy s mentálním nebo psychosociálním postižením se na nás vlastně tolik neobracejí. A můžeme si klást otázku, čím to je. Že se ani nedostanou k této poradenské službě. Určitě je to nějaký podnět i směrem k nám. Pro nás je pak ale otázka, nakolik bychom byli schopni tu službu poskytnout tak, aby byla dobře přístupná. Teď třeba myslím tu klientku se zrakovým postižením, tam se to dá řešit docela dobře. Ale u toho mentálního a psychosociálního postižení bych nevěděla, jak postupovat. Prostě ta nízkoprahovost není taková.“

pracovnice služby poskytující pomoc obětem domácího a sexuálního násilí

„Oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením si k nám najdou cestu. Myslím si, nebo alespoň moje zkušenost o tom hovoří, že je to vždycky spojené s tím, že jim to někdo poradí. To znamená, že nesmírnou roli sehrávají právě sociální služby, protože řada těchto obětí, pokud je navázaná na nějakou sociální službu, tak velmi často se opravdu stane, že zavolá sociální pracovník, nebo prostě někdo z té organizace, a řekne: „Mám tady takového klienta...“ Někdy se ten sociální pracovník přijde poradit, osáhá si, jak naše organizace funguje, nebo třeba i jen zavolá, aby si ověřil informace. A potom přijde i ten klient sám, protože smyslem je mluvit přímo s tím klientem, pokud je to alespoň trochu možné. Protože hodně často se stává, že člověk s hendikepou je v kontaktu s těmito pomocníky, ale oni nemají všechny informace.“

právnička působící jako dobrovolnice ve službě poskytující pomoc obětem trestných činů

Poskytování informací obětem trestných činů

A) Rámec

Zákon o obětech netransponuje článek 4 Směrnice přesně. Neobsahuje princip „bez zbytečného prodlení“ a vyžaduje, aby orgány činné v trestním řízení poskytly oběti informace při prvním kontaktu s ní.¹⁷⁹ To má za výsledek, že poskytování informací se stává spíše formálním úkonem a nabývá formy dokumentu, který je oběti předán.¹⁸⁰

Legislativně není vytvořen prostor pro individualizaci informace a právní řád rovněž vážně ztěžuje přijetí perspektivy o informování oběti jako o soustavní činnosti v průběhu celého řízení. Poskytování informací spíše nabývá podoby „jednorázového“ úkonu.¹⁸¹ Národní právní řád rozlišuje mezi informacemi, které musí být oběti poskytnuty jak ústně (srozumitelným způsobem), tak písemně.¹⁸² Informace, které jsou poskytovány písemně, musí být oběti rovněž vysvětleny ústně, pokud o to oběť požádá.¹⁸³ Není dostupná žádná verze tohoto poučovacího dokumentu ve formátu snadného čtení, jelikož orgány činné v trestním řízení jsou toho názoru, že takový formát by neodpovídal zákonným požadavkům.¹⁸⁴ Národní právní řád se navíc masivně spoléhá na opatrovnictví, pokud jde o osoby, které potřebují podporu jiné osoby při výkonu svých procesních práv. V těchto případech mají orgány činné v trestním řízení spíše tendenci komunikovat přímo s opatrovníkem oběti.¹⁸⁵

Národní právní řád¹⁸⁶ v neposlední řadě plně neodpovídá Směrnici ani v rozsahu informací, které mají být podle jejího čl. 4 oběti poskytnuty¹⁸⁷.

B) Implementace

Zkušenosti s poskytováním informací jsou různé. Zdá se, že velmi závisí na konkrétní osobě, která informace poskytuje – na jejím osobním přístupu. Velkou roli hraje rovněž osobní zkušenost vyšetřovatele s konkrétními službami poskytujícími pomoc obětem trestných činů, advokáty, PMS, anebo i policejními psychology či krizovými interventy. V případě pozitivní předchozí zkušenosti s těmito profesionály je větší pravděpodobnost, že oběti bude zprostředkován kontakt na jejich služby.

„Opravdu to funguje, až když tu ta pozitivní zkušenost je. A pak je to hodně o postoji vedení – jak se k tomu kontaktu staví vedení, a to se týká i vzdělávání i práce s oběťmi trestných činů. Je to o tom, že pokud to vedení vnímá jako důležitou součást policejní práce, tak tam to funguje, ale kde je vedení, kde to neřeší a mají ten postoj: „Pro nás je důležitý pachatel, oběť to nějak zvládne.“, no tak tam to nefunguje.“
policistka

¹⁷⁹ Zákon o obětech, § 8 odst. 1. Viz rovněž JÍROVEC, M., KOZÁK, V. Nad plánovanou novelou zákona o obětech trestných činů. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2016, roč. XXIV, č. 1, s. 74-78.

¹⁸⁰ Dokument je dostupný z: <https://www.policie.cz/clanek/dokumenty-a-odkazy-pro-obeti-trestnych-cinu.aspx> [citováno 24. ledna 2022].

¹⁸¹ JÍROVEC, M., KOZÁK, V. Nad plánovanou novelou zákona o obětech trestných činů. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2016, roč. XXIV, č. 1, s. 76.

¹⁸² Zákon o obětech, § 8 odst. 2.

¹⁸³ Ibid., § 8 odst. 4.

¹⁸⁴ Zjištění získaná výzkumem.

¹⁸⁵ Je třeba uvést, že jako opatření zástupného rozhodování není opatrovnictví v souladu s články 12 a 13 CRPD.

¹⁸⁶ Zákon o obětech.

¹⁸⁷ Především ustanovení o poskytování informací podle písm. d), e), f), g), h) a k) jsou při nejmenším problematické.

„Na úrovni zákona vypadá bezplatné právní zastoupení advokátem jako zmocněncem pro zvláště zranitelné oběti velmi jednoduše, ale je složité k tomu dojít v praxi. Kritizují, jak se oběti dostávají k tomu zmocněnci. Absolutně nefunguje ustanovování zmocněnce přes soud. Je to tak, že pakliže komisaři mají zkušenost s nějakým zmocněncem, tak je to komisař, který zvedne telefon, zavolá a řekne: „Já tady mám člověka, který vysloveně splňuje všechny požadavky, my bychom předali číslo a paní/pán Vám zavolá a už se dál domluvte, protože cítíme, že ti lidi to sami nezvládnou.“ Takže v podstatě ten krok dělají komisaři a dělají to cíleně ke konkrétnímu zmocněnci, ke kterému mají důvěru. U mého domovského soudu nejsou žádné žádosti o ustanovení zmocněnce bezplatně. Takže všechno to v podstatě řeší policie a až v okamžiku, kdy si to policie sama vyhodnotí, tak doporučí zmocněnce, jinak se ti lidé ke zmocněnci nedostanou.“

advokátka specializující se na práva obětí

Policejní prezidium uzavřelo Dohodu o spolupráci¹⁸⁸ s Bílým kruhem bezpečí¹⁸⁹, který je zřejmě nejznámější a největší organizací poskytující pomoc obětem trestných činů, s nejširším dosahem díky svým non-stop krizovým linkám a kancelářím v 9 krajských městech. PMS se svými 74 středisky (organizačními jednotkami) představuje další důležitou síť podpory pro oběti trestných činů a je prakticky jedinou takovou podporou, která je dostupná na celém území České republiky a pro všechny oběti. Policie má zákonnou povinnost informovat oběti o službách PMS a v praxi by měla věnovat zvláštní pozornost těm obětem, které potřebují více podpory, jelikož PMS má lepší možnost poskytnout oběti informace v klidnějším a vstřícnějším prostředí. Účinnost spolupráce se však může mezi jednotlivými policejními odděleními lišit a často závisí na vedení těchto oddělení, stejně jako na osobách konkrétních policistů.

Poučovací formuláře, které policie používá, jsou kritizovány pro jejich složitý právní jazyk. Ačkoliv se policie snažila tyto poučovací formuláře, které se skládají pouze ze zákonných ustanovení a které mají více než 6 stran, zjednodušit, i jejich zjednodušená verze stále obsahuje některé těžko srozumitelné výrazy.¹⁹⁰

„Lidé s psychosociálním postižením nepřečtou delší text. Tam to není o intelektu, je to o pozornosti. A oni se soustředí, a ještě v situaci, kdy je tam velký respekt k autoritám, k tomu že vidí někoho v uniformě. Formálně se jim určitě poučení dostalo. Nebylo to tak, že by se [policisté] přizpůsobovali té situaci. Ne, probíhalo to formálně.“

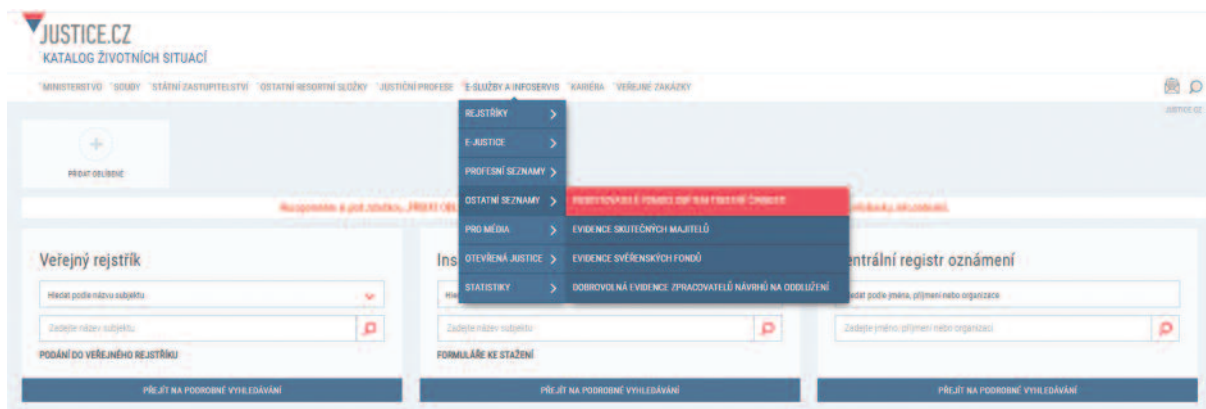
sociální pracovnice působící v organizaci poskytující sociální služby lidem s psychosociálním postižením

Pokud jde navíc o informace o podpůrných službách, poučovací formuláře odkazují na registr poskytovatelů pomoci obětem trestných činů přes odkaz na domovskou webovou stránku Ministerstva spravedlnosti (www.justice.cz), na níž není odkaz na registr přímo zmíněn a je třeba jej najít pod záložkou „E-SLUŽBY A INFOSERVIS“ – „OSTATNÍ SEZNAMY“.

¹⁸⁸ K tomu viz <https://www.domacinasili.cz/rychlou-pomoc-bileho-kruhu-bezpeci-zprostredkovala-policie-v-84-pripadech/> [citováno 24. ledna 2022].

¹⁸⁹ Webové stránky organizace jsou dostupné z: <https://www.bkb.cz/> [citováno 24. ledna 2022].

¹⁹⁰ Zjednodušená verze poučení je dostupná ke stažení z: <https://www.policie.cz/clanek/dokumenty-a-odkazy-pro-obeti-trestnych-cinu.aspx> [citováno 14. července 2021].

Informace o právu zvláště zranitelných obětí na bezplatné právní zastoupení zmocněncem z řad advokátů není ve zjednodušené verzi poučovacího formuláře výslovně zmíněna a je skryta pod „bezplatnou odbornou pomocí“ s obecným odkazem na registr poskytovatelů pomoci obětem trestných činů přes výše uvedený odkaz (www.justice.cz).

Neexistuje žádná verze poučovacího formuláře ve formátu snadného čtení. Obecný přístup orgánů činných v trestním řízení je, že takový dokument by byl „velmi objemný“ a že v případě těchto obětí je na opatrovníkovi nebo zmocněnci, aby oběť informoval, přičemž úkolem policie je informovat opatrovníka či zmocněnce. Profesionálové poskytující pomoc obětem trestných činů mají nicméně za to, že zjednodušení právních informací pro oběti, včetně obrázků a videí, by bylo velmi užitečné. Existují rovněž příklady dobré praxe, kdy se tyto profesionálové snaží vytvořit materiály pro policii, které by mohly podpořit policisty v jejich práci se zvláště zranitelnými oběťmi, a pokud konkrétní policisté danému profesionálovi důvěřují, např. proto, že se účastnili jeho školení, jsou ochotni tyto materiály používat v praxi.

„Nemyslím si, že verze ve formátu snadného čtení by mohla fungovat, byla by to bichle! Ale od toho je tam opatrovník nebo zmocněnec. Opatrovník nebo zmocněnec jsou poučeni za ně. Je na nich, aby vymáhali jejich práva.“

představitelé policie

„Přemýšleli jsme i o převedení těch poučení do snadné řeči, pak to ale nemusí být přesné z hlediska zákona. Právní jazyk je složitý – i člověk bez postižení má problém mu porozumět. Lidé s mentálním postižením jsou v tomto ohledu ještě zranitelnější. Hovoříme o tom, že u snadného čtení by naším hlediskem měla být úroveň osmiletého dítěte. Do toho člověk těžko dostává právnícké formulky.“

představitelé policie

„Policie by měla vytvořit upravené verze pro lidi s mentálním postižením. Několikastránková poučení jsou pro ně naprosto nepochopitelná. Místo, aby jim pomohla, je spíše devastující – „Podepište mi to tady, pak si to přečtete.“ Lidé s mentálním postižením jsou ale daleko méně důvěřiví. Bojí se, jestli nepodepsali něco, co se může obrátit proti nim.“

poradce působící v organizaci poskytující pomoc obětem trestných činů

„Policie by měla vytvořit srozumitelné poučení, které by neobsahovalo text zákona, ale jednoduché informace např. formou komiksu, cílené na lidi, pro které je těžké porozumět právnímu textu. To by se hodilo každému, nejen osobám se zdravotním postižením. Traumatizace oběti způsobuje i to, že nejsou schopny pořádně číst a vnímat text na policii.“

advokát specializující se na práva obětí

„Vytvořila jsem dvoustránkový informací dokument pro policii se základními kroky: „Myslíte si, že je to zvlášť zranitelná oběť? – „Udělejte tohleto, udělejte támhleto.“ Prostě informace v základních bodech i s obrázky. A jedna oběť, která se na mě obrátila na základě doporučení policie, mi to přinesla zpátky. To jsem měla velikou radost, že to funguje. Ale zase, bylo to použito komisařem, který chodí na školení o právech obětí.“

advokátka specializující se na práva obětí

Komunikace s oběťmi trestných činů

A) Rámec

Národní právní řád¹⁹¹ se dotýká komunikace v úzkém smyslu tlumočení pro ty, kteří nerozumí češtině, anebo kteří mají sluchové znevýhodnění, anebo kombinaci sluchového a zrakového znevýhodnění¹⁹², tj. ve smyslu článku 7 Směrnice. Další formy podpory v komunikaci, včetně podpory lidí s mentálním nebo psychosociálním postižením nejsou brány jako záležitost tlumočení. Pro tyto osoby se národní právní řád omezuje na ustanovení, které vyžaduje, aby všichni představitelé systému trestní spravedlnosti jednali s oběťmi s respektem k jejich osobnosti a důstojnosti, přistupovali k nim zdvořile a šetrně a podle možností jim vycházeli vstříc. Právní řád dále vyžaduje, aby vůči obětem přistupovali s přihlédnutím k jejich věku, zdravotnímu stavu včetně psychického stavu, rozumové vyspělosti a kulturní identitě tak, aby nedocházelo k prohlubování újmy způsobené obětí trestným činem nebo k druhotné újmě.¹⁹³

Pokud jde o úpravy v oblasti komunikace pro osoby s mentálním nebo psychosociálním postižením, zdá se, že orgány činné v trestním řízení výrazně rozlišují mezi situacemi, kdy by oběť měla jednat jako aktivní účastník řízení a vykonávat svá procesní práva, a situacemi, kdy má oběť poskytnout důkaz. Orgány činné v trestním řízení soustředí své úsilí přizpůsobit se potřebám obětí na druhou z uvedených situací. Tak je tomu i v legislativě¹⁹⁴, přičemž pokud jde o první z uvedených situací, zná právní řád pro osoby, které z důvodu svého postižení potřebují podporu při výkonu svých práv, prakticky jediný mechanismus: opatrovnictví.¹⁹⁵

¹⁹¹ Zákon o obětech; trestní řád.

¹⁹² Zákon o obětech, § 12; Trestní řád, § 28.

¹⁹³ Zákon o obětech, § 3 odst. 2.

¹⁹⁴ Mnoho procesních úprav, které jsou v národním právním řádu pro oběti dostupné, se přímo vztahuje k situaci, kdy má oběť podat důkaz – viz zákon o obětech, §§ 18-20. Obecným cílem drtivé většiny procesních úprav, včetně práva na doprovod důvěrníkem, je podle národního právního řádu zajistit ochranu oběti před sekundární nebo opakovanou viktimizací, což však nutně není totožné s podporou oběti v aktivním výkonu její role účastníka trestního řízení a při výkonu jejich procesních práv – viz zákon o obětech, Hlava II., Díl 5.

¹⁹⁵ Je třeba uvést, že jako opatření zástupného rozhodování není opatrovnictví v souladu s články 12 a 13 CRPD.

B) Implementace

Praxe v oblasti poskytování komunikační podpory lidem s mentálním nebo psychosociálním postižením může být lepší než její právní rámec, zvláště, pokud jde o policii, avšak stejně jako v oblasti poskytování informací je dostupnost i účinnost podpory velmi závislá na osobách konkrétních profesionálů. Existují příklady dobré praxe, ale stejně tak existují doklady, že v některých případech nejsou orgány činné v trestním řízení schopny s obětí účinně komunikovat, a to zvláště v případech, kdy tato oběť potřebuje zvláštní komunikační podporu, a to i z důvodu svého postižení. Klíčová je schopnost konkrétního policisty přizpůsobit se zvláštním potřebám oběti, přičemž tato schopnost může být dána více osobností policisty než jeho formálním proškolením.

„Setkal jsem se i se snahou policistů o přizpůsobení komunikace se zvláště zranitelnými oběťmi. Myslím si však, že to není něco, co by vyplývalo z metodických pokynů policie, ale je to založeno čistě na osobních charakteristikách policisty. Mimo velká města mohou být policisté, kteří nemají moc zkušeností se zvláště zranitelnými oběťmi, ale kteří jsou lidsky kompetentní se v tomto ohledu učit.“

advokát specializující se na práva obětí

Obzvláště náročné jsou ty případy, kdy trestný čin není oznámen samotnou obětí, avšak někým jiným. Oběť může být ve velmi zranitelné situaci z důvodu svého studu, strachu z odplaty, nebo úzkého vztahu s pachatelem a potřebuje více času a podpory, aby byla schopna mluvit o tom, co se stalo. Policisté mohou přizvat policejního psychologa nebo krizového intervenanta, který by s obětí pracoval. V praxi se to bohužel často neděje, protože systém sleduje počet vyřešených případů a někdy neumožňuje poskytnout oběti čas a podporu, kterou oběť potřebuje. Podezření je pak jednoduše odmítnuto jako nedostatečně prokázané.

„Samozřejmě se s těmito případy nesetkáváme tak často. Z případů, které jsme řešili, nebyl žádný, kdy by se klient obrátil na policii přímo. Dělali jsme to vždy my jako sociální služba. Vysvětlili jsme klientovi, že to, co se děje, opravdu není v pořádku, a domluvili jsme se na oznámení policii. Policie však bohužel neumí s oběťmi s psychosociálním postižením komunikovat. Když klient není schopen učinit výpověď, kterou by policie akceptovala, tak je nám vždy řečeno, že tím pádem se s tím nedá nic dělat. Že ta výpověď je neprůkazná, nebo že byla měněná, nebo že neoznačil toho konkrétního člověka apod. I v případech, kdy jsme u toho byli, nebo kdy u toho byl jiný klient.“

sociální pracovnice organizace poskytující sociální služby lidem s psychosociálním postižením

Interní postupy policie mohou vytvářet další překážky účinné komunikaci, zvláště, nikoli však výlučně, v případech, kdy se oběti dostaví na policejní služebnu pro to, aby oznámily trestný čin ústně. Stává se, že již v tomto okamžiku musí oběť vyprávět svůj příběh dvakrát, jelikož nejprve vypráví uniformovanému policistovi, a následně jej opakuje vyšetřovateli, na kterého musí čekat.

„Poskytoval jsem podporu klientce s mentálním postižením, která se stala obětí dlouhodobého finančního zneužívání a později dokonce únosu a zbavení osobní svobody. Věděl jsem, že bude potřebovat citlivý přístup, a proto jsem informoval policii předem. Bylo mi řečeno, že to musí nabrat obvodní oddělení. Dopředu jsem se domluvil se zástupcem vedoucího, že musí být připraven empatický policista.“

A ten policista byl opravdu dobrý – nedával najevo, že by klientce nevěřil, dotazoval se takovým způsobem, že ji uklidňoval, dělal přestávky. Byli jsme tam asi hodinu. Pak řekl, že musí jít zkonzultovat s vedoucím, jaký bude další postup. Za 30 minut přišel, že to musí nahlásit operačnímu důstojníkovi a že si případ převezme kriminální policie a my musíme počkat na vyšetřovatele. Po hodině přišel operační důstojník s tím, že za chvíli přijede vyšetřovatel ze služby kriminální policie a vyšetřování. Ten přišel, ale až po delší době, o věci nic nevěděl, ale byl empatický. Snažil jsem se mu popsat ten příběh, jak ho popisovala klientka, držet se jejích faktů, aby to nemusela znovu popisovat ona sama. Pak se začal psát protokol, ale vyšetřovatel se znovu klientky dotazoval na to, co už jednou vypověděla tomu prvnímu policistovi. Tento druhý výslech trval zase tak hodinu a půl.“

poradce působící v organizaci poskytující pomoc obětem trestných činů

8. Stadium 2: Přípravné řízení a obžaloba

Obecný úvod k přípravnému řízení

V systému trestní spravedlnosti stále převládá medicínský přístup k postižení, který může ještě více prohlubovat už tak náročnou povahu trestního řízení pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením. Pokud tradiční koncepty systému trestní spravedlnosti mají tendenci oběť během trestního řízení objektivizovat, pak toto platí tím spíše pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením. Jako strany trestního řízení (tzv. poškození) jsou tyto oběti běžně podrobovány opatrovnictví (viz výše – 5. Právní a politický rámec) a jako oběti jsou běžně vystaveny zkoumání jejich věrohodnosti psychology a psychiatry. V obou kontextech zůstávají pasivními objekty trestního řízení.

„Nemůžeme ale trestní řízení postavit pouze na výsledku této osoby. Máme tam pak i znalecké posudky a další vyjádření.“

představitelé policie

Poskytování informací obětem trestných činů

A) Rámec

Český právní řád¹⁹⁶ transponuje tu část Směrnice, která dopadá na poskytování informací v průběhu přípravného řízení, správně. Tento právní rámec se nicméně nejeví být dostatečným pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením. Prakticky všechny informace, s výjimkou informace podle článku 6 odst. 6 Směrnice, jsou poskytovány pouze na žádost.¹⁹⁷ Mají-li být tyto informace pro oběť přístupné, a to včetně obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením, je nezbytný aktivní a individualizovaný přístup orgánů činných v trestním řízení. Národní právní řád však v tomto ohledu obsahuje pouze obecnou povinnost přizpůsobit rozsah poskytovaných informací konkrétním potřebám oběti, a to s ohledem na individuální charakteristiky oběti stejně jako na povahu a závažnost trestného činu.¹⁹⁸ Toto ustanovení však nemusí být dostatečné k tomu, aby prolomilo praxi poskytování informací jako jednorázového úkonu při prvním kontaktu s obětí. Negarantuje tak, že informace o možnosti žádat další informace bude oběti poskytnuta ve vhodném okamžiku a že jí bude též zopakována v pozdějších stadiích řízení.

Oběť, která je poškozeným podle trestního řádu, má postavení strany trestního řízení. Má několik procesních práv, včetně práva být vyrozuměna o důležitých rozhodnutích týkajících se trestního řízení (viz výše). Neexistuje nicméně žádný právní rámec, který by vyžadoval úpravu rozhodnutí do jazyku, který bude pro oběť srozumitelný. Neexistují ani žádná zvláštní ustanovení, která by stanovila povinnost orgánů činných v trestním řízení rozhodnutí oběti srozumitelným způsobem vysvětlit.¹⁹⁹ Pokud oběť není zastoupena, je obvykle vyrozuměna o rozhodnutí poštou.

¹⁹⁶ Především zákon o obětech. Pro oběti s procesními právy v trestním řízení (tzv. poškozené) je relevantní rovněž trestní řád.

¹⁹⁷ Zákon o obětech, § 11.

¹⁹⁸ Ibid., § 13.

¹⁹⁹ Uplatní se pouze obecné principy zákona o obětech.

Právní rámec zná navíc prakticky pouze jeden mechanismus pro oběti, které jako poškození potřebují podporu jiné osoby při výkonu svých procesních práv v trestním řízení: opatrovnictví. Pokud je oběť zastoupena opatrovníkem, orgány činné v trestním řízení mají tendenci poskytovat všechny informace týkající se práv oběti právě opatrovníkovi. To může být důsledkem té skutečnosti, že opatrovnictví je institutem zástupného rozhodování, a ukazuje to, proč opatrovnictví není v souladu s požadavky vyplývajícími z článků 12 a 13 CRPD.

„Pokud ta osoba není schopna samostatně v trestním řízení jednat, je jí ustanoven opatrovník. Často tyto osoby však již opatrovníky mají. Pak jednáme s opatrovníkem, zjišťujeme, jestli je osoba evidována úřadem, zda se někde léčí, kontaktujeme jejího ošetřujícího psychiatra nebo psychologa. Pokud osobu nejsme schopni poučit, pracujeme spíše s psychologem/psychiatrem. Jinak ale pro hájení práv tam má právě ten člověk opatrovníka nebo zmocněnce. Pokud člověk není schopen to poučení pochopit, není to efektivní.“

představitelé policie

Důležitou zárukou podporující aktivní účast oběti v trestním řízení a její přístup k informacím o řízení je právo na bezplatné právní zastoupení advokátem. Praktické uplatňování tohoto práva však vykazuje řadu nedostatků (viz níže).

B) Implementace

Informace o právu žádat další informace o řízení, včetně informace o tom, že se v řízení nebude pokračovat, i informace o tom, že pachatel byl propuštěný z detence, anebo z ní utekl, nejsou v praxi poskytovány účinným způsobem. Pokud oběť (a to nikoli nutně oběť s postižením) není zastoupena advokátem (jako jejím zmocněncem), kontaktují ji orgány činné v trestním řízení prakticky pouze, pokud ji potřebují vyslechnout (dodatečné výslechy), nebo pokud mají takovou povinnost podle trestního řádu, typicky v podobě zaslat oběti relevantní rozhodnutí a předvolání.

Informace o právu žádat další informace podle článku 6 Směrnice je součástí poučovacího formuláře, který oběť dostává při prvním kontaktu s policií, avšak nikoli jeho zjednodušené a kratší verze (viz výše). V dlouhé verzi formuláře je tato informace zmíněna obecně způsobem, z něhož oběť, především pak oběť s mentálním nebo psychosociálním postižením, může jen stěží pochopit, jaké informace může žádat (viz případovou studii v kapitole 6).

Uplatnění práva zvláště zranitelných obětí na bezplatné právní zastoupení advokátem jako zmocněncem je rovněž velmi problematické. Problémy se týkají jak přístupu k advokátovi, tak bezplatné povahy zastoupení. Právní řád opravňuje trestní soud vybrat oběti advokáta, pokud tak neučiní samotná oběť.²⁰⁰ Podle komentáře k trestnímu řádu však soud rozhoduje pouze na žádost oběti. Oběti, které potřebují specifickou podporu při vymáhání svých práv, jsou proto v otázce přístupu k advokátovi závislé na aktivitě orgánů činných v trestním řízení a na jejich schopnosti informovat oběť nikoli pouze formálně, nýbrž účinně tak, aby jí umožnily domáhat se jejích práv. Oběti, které jsou zastoupeny opatrovníkem, jsou pak závislé na opatrovníkovi. Jak bylo uvedeno výše, opatrovnictví je institutem zástupného rozhodování a zakládá přímé porušení článků 12 a 13 CRPD a již z tohoto důvodu jej nelze považovat za legitimní. Procesní postavení oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením zastoupené opatrovníkem je ještě složitější v těch případech, kdy

²⁰⁰ DURDÍK, T. In AUEROVÁ, J., AUGUSTINOVÁ, P., BOHUSLAV, L., DRAŠTÍK, A., DURDÍK, T., FENYK, J., HÁJEK, R., HERCZEG, J., KADLEC, J., KAISER, T. KANDALCOVÁ, A., KMEC, J., KOCINA, J., KOUŘIL, I. et al. *Trestní řád: Komentář*. [Systém ASPI]. Wolters Kluwer [citováno 15. července 2021]. ASPI_ID KO141_1961CZ. Dostupné z: www.aspi.cz.

je tímto opatrovníkem příbuzný nebo přítel obětí a nikoli orgán veřejné moci. Obecná zkušenost je taková, že soudy pouze vzácně přistupují k tomu, aby zvláště zranitelné oběti ustanovily advokáta, který by ji v trestním řízení zastupoval jako zmocněnec, a pokud tak již činí, nepostupují správně a nezhledňují registr advokátů specializujících se na práva obětí.²⁰¹

„Bohužel se ale velmi často setkávám s kauzami, kde naprosto potřebné oběti advokáta nemají, ač je jejich situace velmi zjevná na první pohled. Z poslední doby je to například třináctiletá oběť několikanásobného znásilnění od spolupacientů v nemocnici, kde se ocitla nedobrovolně z důvodu rozhodnutí soudu. Její sociálně i materiálně slabší rodina vůbec nepochopila poučení policejního orgánu o tom, že by dítěti mohla zvolit advokáta. Jejich mentální kapacita zkrátka nepostačovala k pochopení dlouhého psaného textu, který dostali v rámci výslechu. Příbuzní se báli, že na advokáta nemají peníze, a žádného stejně neznali. Nezletilá oběť znásilnění tak byla povinně zavřena v ústavu, bez advokáta a za jejími zády probíhalo trestní řízení.“²⁰²
advokátka specializující se na práva obětí

„Já jsem jako zmocněnec nebyl nikdy ustanoven. Policisté mi vysvětlují, že o ustanovení zmocněnce nežadají z toho důvodu, že to dlouho trvá. Protože toho zmocněnce ustanovuje soud, což jim tak měsíc dva zabere a oni potřebují dělat úkony v trestním řízení. Takže touto cestou nejdou, aby je to nezdržovalo. V tomto ohledu je tak za mě otázka, jakým způsobem to mají nastavené procesně na soudech a jestli by to nemělo mít stejný režim jako ustanovování obhájce ex offio, tj. okamžitě. To by mohlo pomoci.“

advokát specializující se na práva obětí

„U opatrovníků je to trochu lepší, protože opatrovníka ustanovuje státní zastupitelství. Tam se mi párkrát stalo, že mě tímto způsobem ustanovili, po konzultaci. Tam byl až do nedávné judikatury Ústavního soudu problém v tom, že odměny opatrovníků byly naprosto mizerné, takže jsme to vnímali trochu jako snahu orgánů činných v trestním řízení ušetřit náklady státu tak, že ustanovovali opatrovníky namísto zmocněnců, a tím pádem celkem šetřit. Policisté mi ale říkají, že za ně ani tato varianta opatrovníků není úplně jednoduchá. Pro ně je nejjednodušší říct obětem, aby si vybraly nějakého zmocněnce z registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů.“

advokát specializující se na práva obětí

„Před dvěma týdny mi zavolala maminka chlapce s mentálním postižením. Řekla mi, že komisařka na rodičovské dovolené jí dala na mě telefonní číslo v momentě, kdy řekla, že jí na policii řekli, že chlapec zmocněnce nepotřebuje. Tato komisařka, která se účastní školení, jí řekla: „Ne, vezměte telefon a zavolejte advokátce.“ Ta policie udělala v tomto případě nejen hrozně špatně kamerový záznam toho výslechu, ale ještě jim řekla, že chlapec nemá nárok na advokáta. Já si vůbec nemyslím, že komisaři jsou od toho, aby říkali, jestli někdo má nebo nemá nárok na advokáta. To ať si když tak posoudí ten advokát sám.“

advokátka specializující se na práva obětí

²⁰¹ HRDÁ, L. V procesu ustanovování zmocněnců panuje naprostá libovůle. Česká justice [online]. 9. března 2020 [citováno 15. července 2021]. Dostupné z: <https://www.ceska-justice.cz/blog/v%e2%80%afprocesu-ustanovovani-zmocnencu-panuje-soudech-naprosta-libovule/>.

²⁰² Ibid.

Pořád však existují příklady dobré praxe, jakkoli mohou být vzácné. Nejvyšší státní zastupitelství informovalo ve své Zprávě o činnosti za rok 2019, že Obvodní státní zastupitelství pro Prahu 8 požádalo o ustanovení advokáta jako zmocněnce pro zvlášť zranitelnou oběť ve dvou případech. Jeden z nich se týkal oběti s fyzickým postižením (na invalidním vozíku) a s psychosociálním postižením, bez domova, dezorientované v čase a prostoru, které byla způsobena těžká újma na zdraví. Obvodní státní zastupitelství vyšlo ze zákonné definice, která dopadá na oběti násilných trestných činů [zákon o obětech, § 2 odst. 4 písm. d)] a nikoli na oběti s postižením [zákon o obětech, § 2 odst. 4 písm. b)].²⁰³

Nicméně je třeba poznamenat, že tato dobrá praxe by neměla být přeceňována. V České republice je 86 okresních a obvodních státních zastupitelství²⁰⁴ a citovaná zpráva neobsahuje žádnou další informaci o praxi v oblasti ustanovování advokátů jako zmocněnců zvlášť zranitelných obětí. Nečiní tak ani zprávy o činnosti Nejvyššího státního zastupitelství za jiné roky, včetně těch za období, kdy již právo zvlášť zranitelných obětí na bezplatné právní zastoupení advokátem jako zmocněncem existovalo (od 1. dubna 2017).²⁰⁵

Rozhodnutí o náhradě nákladů advokáta jednajícího jako zmocněnec oběti je navíc přijímáno až na konci celého řízení. Zvlášť zranitelná oběť, která si advokáta vybrala a udělila mu plnou moc a která byla v průběhu řízení v dobré víře, že náklady na právní zastoupení budou hrazeny státem, se až na konci celého řízení může dozvědět, že má tyto náklady zaplatit sama. Stupeň nejistoty je skutečně značný a některé advokáty vede k tomu, že buď zastoupení odmítají, anebo vyžadují finanční zálohu předem, což výrazným způsobem zvlášť zranitelným obětem, včetně obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením, přístup k advokátovi ztěžuje. Zdá se, že je nezbytná novela zákona, která by zužovala prostor pro uvážení orgánů činných v trestním řízení při posuzování zvláštní zranitelnosti obětí.

„U zvlášť zranitelných obětí mají orgány činné v trestním řízení při hodnocení toho, jestli máme nárok na přiznání odměny ze strany státu, argumentovat, že tady té oběti se toho zase tolik nestalo a že ta zvláštní zranitelnost tam není. A mají tendenci v některých případech vykládat ten koncept zvláštní zranitelnosti dost šíleně. A vím, že kolegové se s tímto problémem setkávají taky. Tam by bylo dobré se nějakým způsobem zaměřit na to, aby tam byl menší prostor pro uvážení. Oběti různé násilné trestné činnosti by měly být automaticky klasifikovány jako zvlášť zranitelné a neměla by tam být řešena ta otázka, nakolik může nastoupit sekundární traumatizace a viktimizace.²⁰⁶ Protože na tom to mají orgány činné v trestním řízení shazovat – že kdyby se oběť trochu víc snažila, tak by to zvládla sama. A to se týká i sexuálních trestných činů, kdy je prokázána posttraumatická stresová porucha.“
advokát specializující se na práva obětí

„Ale tam je samozřejmě obrovský problém – stát se zaručí, že jsou zvlášť zranitelné oběti, které mají právo na bezplatnou právní pomoc, kdy ta zvláštní zranitelnost vyplývá z mentálního hendikepu, z fyzického hendikepu, ze vztahu pachatele k oběti,

²⁰³ Nejvyšší státní zastupitelství. Zpráva o činnosti za rok 2019, 2020, s. 62. Zpráva je dostupná z: <https://verejnazaloba.cz/wp-content/uploads/2020/06/Zprava-o-cinnosti-SZ-za-rok-2019-textova-cast.pdf> [citováno 20. září 2021].

²⁰⁴ Jejich seznam je dostupný z: <https://verejnazaloba.cz/prehled-statnich-zastupitelstvi/> [citováno 20. září 2021].

²⁰⁵ Novela zákona o obětech a trestního řádu č. 56/2017 Sb.

²⁰⁶ Tato podmínka posouzení oběti jako zvlášť zranitelné se netýká lidí s postižením. I ve vztahu k nim však zákonná definice jejich zvláštní zranitelnosti může působit aplikační problémy, jelikož není založena „pouze“ na postižení, ale rovněž na skutečnosti, že s ohledem na okolnosti případu a poměry osoby se osoba nemůže plně a účelně uplatnit ve společnosti ve srovnání jejími ostatními členy. Tato druhá podmínka proto rovněž vytváří nepřiměřený prostor pro uvážení pro orgány činné v trestním řízení, který může zbavovat oběti právní jistoty.

z momentální situace oběti (mateřská dovolená, závislost na pachateli), a pak tu pomoc odmítne hradit. Stát něco zákonem slíbí, ale ta formulace je natolik vágní, že místo toho, aby se používala extenzivně, jak to vyplývá z evropského práva a jak o tom hovoří Ústavní soud, používá se k omezení práva oběti na přístup k advokátovi bezplatně. A zhoršuje se to. Mluvila jsem o tom s několika advokáty, kteří se specializují na práva obětí, a mají stejnou zkušenost. Není nás moc, kdo se specializujeme tímto směrem, chce to srdce a musí vás to bavit, ne že na tom chcete vydělat. Ale nemůžete na tom prodělavat, protože všichni platíme nájem a zaměstnance. A v okamžiku, kdy je to prostě tak, že to musíme dotovat, tak se tomu přestaneme věnovat, a to i když ta právní pomoc byla původně myšlena tak, aby oběti byly v trestním řízení chráněny. Začneme jim říkat: „Dobře, my to převezmeme, ale složte nám zálohu 70 000,- Kč²⁰⁷.“ Což samozřejmě nikdo neudělá, což vyústí v to, že se buď nebude trestná činnost vůbec oznamovat, zvýší se latence, která je už tak obrovská např. u domácího násilí, sexuálního násilí, nebo týrání dětí, anebo tam ty oběti budou chodit bez advokáta, což ale není to, co měl zákonodárce na mysli, když ten zákon schvaloval.“

advokátka specializující se na práva obětí

Komunikace s oběťmi s postižením

A) Rámec

Jak již bylo uvedeno výše, národní právní řád²⁰⁸ pojímá podporu v komunikaci v úzkém smyslu podpory lidí, kteří nerozumí češtině, anebo kteří mají sluchové anebo kombinaci sluchového a zrakového znevýhodnění. Kromě této podpory již existuje pouze úprava zvláštních opatření, jak jsou ukotvena v článku 23 Směrnice, která se nicméně vztahují pouze k vyšetřovacím úkonům a nikoli k trestnímu řízení v jeho komplexnosti.

B) Implementace

Podpora obětí v oblasti komunikace je dostupná prakticky pouze v kontextu vyšetřování, tj. v situaci, kdy je oběť slyšena a kdy je jejím úkolem podat důkaz. Komunikace týkající se uplatňování procesních práv, pokud k ní vůbec dochází, je zajišťována zástupcem oběti – buď jejím opatrovníkem, anebo, v některých případech, jejím zmocněncem (viz níže).

Zkušenosti se schopností policie přizpůsobit komunikaci zvláštním potřebám oběti v situaci, kdy je oběť vyslýchána, se výrazným způsobem liší a zahrnují příklady dobré i špatné praxe. Stejně jako v případě oznámy trestného činu jsou i zde klíčové osobnost a osobní přístup konkrétních policistů.

„Mám zkušenost s případem, kdy matka, která byla současně opatrovnící jedné naší klientky, nahlásila znásilnění, kterého se měl dopustit jiný náš klient (s mentálním postižením a autismem). Tenkrát jsme byli osloveni vyšetřovatelem, abychom se účastnili výslechu tohoto klienta. Byla to ale asi záležitost toho vyšetřovatele, byl

²⁰⁷ Přibližně 2 729,5 EUR podle směnného kurzu Evropské centrální banky ke dni 14. července 2021:

https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/euro_reference_exchange_rates/html/eurofxref-graph-czk.en.html [citováno 15. července 2021].

²⁰⁸ Zákon o obětech; trestní řád.

opravdu rád, že tam jsme. Řekl nám, že neví, jak by s ním bez nás komunikoval. U výslechu jsme mohli dovysvětlovat a měli jsme pak podat do řízení zprávu. Ten vyšetřovatel správně říkal, že bez takové podpory může snadno dojít k nedorozumění. Myslím si, že bychom v tomto případě asistovali i u oběti, pokud by si to přála, ale tam byla podporou ta maminka, která to nahlásila.“

sociální pracovnice organizace poskytující podporu lidem s mentálním postižením

„Policie v průběhu výslechu vůbec nezohledňuje psychosociální postižení, pořád nemůžu pochopit, jak na to nemůžou být připraveni. Byli jsme tam jako doprovod, ale v podstatě jsme nebyli vůbec bráni vážně. Samozřejmě si zapsali, co jsme viděli a co jsme jim řekli, ale nepřikládali tomu moc velkou váhu. Důležité bylo, aby to sdělil ten člověk, o kterého se jednalo. Já jsem je tenkrát žádala, abychom se nějak domluvili na způsobu kladení otázek, nebo jestli by alespoň mohla být přítomna policistka-žena, protože v sociálních službách jsou klienti více zvyklí na ženy a lépe se jim s nimi komunikuje. Ten případ se táhl několik let, a to bylo jediné, co se mi povedlo. Ale ten člověk svou výpověď měnil, takže jsme se nikam nedobrali, i když se ho pak ptala ta žena. Ale nedomnívám se, že ta paní měla nějaké zvláštní kompetence ke komunikaci s lidmi s psychosociálním postižením.“

sociální pracovnice organizace poskytující sociální služby lidem s psychosociálním postižením

Medicínský přístup se výrazně uplatňuje i při určování formy podpory, která by se oběti měla během jejího výslechu dostat. Znalci se zaměřují primárně na věrohodnost oběti, ale mohou rovněž poskytnout rady, jak s obětí jednat. Policie rovněž pracuje s informacemi, které je schopná zjistit z prostředí oběti. Přímý dialog s obětí nehraje až takovou roli.

„Znalci se vyjadřují především k věrohodnosti, ale i ke způsobu komunikace. Vyjadřují se k tomu, do jaké míry je zachována schopnost vyjádřit, co se stalo, a jestli je oběť schopna pochopit trestní řízení. Jejich vyjádření může pomoci. Mohou se vyjádřit k tomu, že nedoporučují účast osoby v trestním řízení. Ještě, než se přiberou soudní znalci a člověk už někam dochází, vyžadují se zprávy – vyjádření k osobnosti poškozeného, ať víme, jakým způsobem s ním komunikovat. V případě využití speciální výslechové místnosti mohou být v druhé místnosti psycholog nebo psychiatr, kteří jsou schopni vydedukovat, jestli oběť něčemu nerozumí. Mohou také poradit: „Takto se neptejte, zkuste tu otázku položit jinak...““

představitelé policie

9. Stadium 3: Soudní řízení

Obecný úvod k soudnímu stadiu řízení

Trestní soudy mají pouze malou zkušenost s oběťmi s mentálním nebo psychosociálním postižením, jelikož tyto případy jsou obecně vzácné v celém systému trestní spravedlnosti, a i ty z nich, které se objeví na policii, nutně nemusí později dospět před trestní soud, ale mohou být odloženy nebo uzavřeny jiným způsobem než podáním obžaloby. Trestní soudy tak daleko více potkávají lidi s mentálním nebo psychosociálním postižením jako podezřelé či obžalované než jako oběti. Mezi oběťmi se spíše setkávají s těmi, jejichž mentální nebo psychosociální znevýhodnění nastalo v důsledku trestného činu, typicky v podobě posttraumatické stresové poruchy.

Soudnímu stadiu řízení rovněž dominuje medicínský přístup k postižení a konzervativní přístup k úloze systému trestní spravedlnosti. Průnik těchto dvou fenoménů přiznává obětem s mentálním nebo psychosociálním postižením pouze roli důkazního prostředku a posiluje roli znalců a jejich závěrů. Zkušenost ukazuje, že navzdory judikatuře Nejvyššího soudu a Ústavního soudu, v souladu s níž je třeba ke znaleckému posudku přistupovat pouze jako k jednomu z důkazů²⁰⁹ a nikoli jako k důkazu jedinému či dominantnímu, trestní soudy se na tento důkaz stále masivně spoléhají, a to i pokud jde o znalecké zkoumání osobnosti oběti, její věrohodnosti a utrpěné újmy. Někteří soudci nicméně uplatňují kritický přístup a zohledňují všechny důkazy.

„Soudci nechtějí kontrolovat znalce. Jejich postoj je: „Od toho je znalec a já od něj chci posudek.“ I když Ústavní soud říká, že znalecký posudek není nadřazený a je potřeba ho posuzovat ve světle dalších důkazů.“

advokátka specializující se na práva obětí

„Otázka věrohodnosti, to je vždy takový zapeklitý moment. Posouzení věrohodnosti konkrétního svědka je vždy otázkou soudu. To znamená, že znalec, pokud se k něčemu může vyjadřovat, tak k tomu, pokud tam takové postižení může být, jestli znamená nějaké omezení z hlediska schopnosti pamatovat si, vybavovat si ty události, případně je nějakým způsobem fabulovat apod. To si sama obhajoba někdy plete, takže slyšíme, že je zapotřebí ty znalecké posudky zpracovat. Řekla bych, že je velmi časté, že se obhajoba snaží zpochybnit znalce při jeho výpovědi, chytají ho za slovíčko a podobné věci. Ale takto by to z mého pohledu fungovat nemělo. Ten znalecký posudek je opravdu pouze jedním z důkazů a je to hlavně něco, co ten soud v rámci řízení hodnotí, ale neznamená to, že pokud ten znalec řekl, že svědek si nemusí konkrétní věci přesně vybavovat, protože si je nepamatuje, že automaticky celou výpověď toho svědka zahodí.“

trestní soudkyně

Problematické může být rovněž to, že trestní soudy rozumí procesním úpravám pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením velmi úzce jako zvláštním opatřením na ochranu

²⁰⁹ Viz mj. nález Ústavního soudu ze dne 30. dubna 2007, sp. zn. III. ÚS 299/06, nebo usnesení Nejvyššího soudu ze dne 15. května 2019, sp. zn. 3 Tdo 243/2019.

obětí před sekundární nebo opakovanou viktimizací a odplatou a uplatňují je pouze, pokud má být oběť vyslechnuta přímo soudem. Trestní soudy však mohou být méně zkušené při poskytování těchto zvláštních opatření ochrany než policie.

„S příklady dobré praxe se setkávám spíše u policie. Policie se posouvá, mají povinné vzdělávání.²¹⁰ Dřív soudy nesoudily prakticky nic, protože se to k nim nedostalo přes přípravné řízení, a dnes to tam dojde. A jsme tam, kde jsme byli před 15 let s policií – nevzdělaní, neumění, nechápou... Samozřejmě nemluvím o všech.“

advokátka specializující se na práva obětí

Pro výkon procesních práv poškozeného je převládajícím a prakticky jediným mechanismem pro oběti, které potřebují podporu jiné osoby z důvodu svého mentálního nebo psychosociálního postižení, opatrovnictví²¹¹, a to společně s právem, na bezplatné právní zastoupení advokátem jako zmocněncem, jehož uplatňování v praxi je nicméně problematické (viz výše).

„Měla jsem případ dvanáctileté dívky s mentálním postižením, která byla obětí vícenásobného znásilnění v psychiatrické nemocnici. Povstala jsem u soudu, abych poukázala na to, že pokud by se jednalo o pachatele, měla by okamžité právo na advokáta. A soudce mi odvětil, že on za to nemůže, že za to může státní zástupce a policie. Tak jsem mu řekla: „Pane předsedo, to hlavní líčení jste nařídil Vy a bez advokáta. Já se k tomu dostala dva dny před jeho konáním. Vám to bylo úplně jedno, že to dítě nemá advokáta.“

advokátka specializující se na práva obětí

Poskytování informací obětem trestných činů

A) Rámec

Národní právní řád²¹² neobsahuje žádná zvláštní ustanovení týkající se poskytování informací obětem během soudního stadia řízení. Jelikož se poskytování informací obětem trestných činů výrazně koncentruje do okamžiku prvního kontaktu s orgány činnými v trestním řízení s obětí, role soudů v této oblasti je pouze malá, s výjimkou informací o tom, jakým způsobem uplatnit nárok na náhradu škody, nemajetkové újmy anebo vydání bezdůvodného obohacení. Novela trestního řádu, k níž došlo v souvislosti s přijetím zákona o obětech v roce 2013, ukotvila povinnost soudů aktivně informovat oběť domáhající se náhrady, že jí uplatněný nárok není dostatečný a musí být doplněn ve smyslu jeho dalšího upřesnění či doložení.²¹³ Soud musí oběti k doplnění nároku rovněž poskytnout přiměřenou lhůtu. Výslovně však nejsou ukotveny žádné mechanismy, které by zajišťovaly, že soud bude oběť informovat o dostupné podpoře, pokud ji oběť bude potřebovat (např. pokud dosud není zastoupena advokátem jako zmocněncem).

Neexistují žádná zákonná ustanovení, která by upravovala úpravu soudních dokumentů do formátů, které by byly pro jednotlivé oběti přístupné v souladu s jejich zvláštními potřebami v oblasti

²¹⁰ Poznámka výzkumného týmu: bohužel nikoli zaměřené na práva osob s postižením a CRPD.

²¹¹ Je třeba uvést, že jako institut zástupného rozhodování není opatrovnictví v souladu s články 12 a 13 CRPD.

²¹² Zákon o obětech; trestní řád.

²¹³ Trestní řád, § 43 odst. 3.

komunikace. Národní legislativa se namísto toho spoléhá na mechanismy zástupného rozhodování: opatrovnictví. Soudní dokumenty navíc často obsahují velmi citlivé informace o soukromém životě oběti, včetně intimních skutečností o její sexualitě a sexuálním životě (v případě sexuálních trestných činů – viz rovněž případovou studii v kapitole 6.).

„Rozsudek je naprosto právní věc. Jako advokátku mě to vůbec nenapadlo, než jsem se setkala s tím, jak to vidí oběť. V rozsudku se cituje obsah gynekologických zpráv, obsah psychologického vyšetření, znalecké posudky, a ty rozsudky jsou veřejné. A mně se oběti hroutí z toho, že je někde popsán jejich sexuální život, jak reagují na ztopořený penis. Je to tam popsáno takovými slovy a ony navíc poukazují na to, že to bylo doručeno tomu pachateli. Snažím se jim vysvětlit, že ten pachatel to věděl celou dobu, že měl přístup do spisu. A teď to je: „Ten pachatel mě znásilnil, a teď ví, že v jedenácti jsem se řezala, že se nemáme rády s mojí matkou, že mám za sebou dva potraty.“ Já se jim snažím vysvětlit, že tomu pachateli je to jedno, ale ta oběť to tak prožívá.“

advokátka specializující se na práva obětí

B) Implementace

V praxi neexistují žádné zvláštní postupy, jak poskytovat informace zvláště zranitelným obětem. Pokud je oběť zastoupena, ať již opatrovníkem či advokátem jednajícím jako její zmocněnec, jsou informace poskytovány jejímu zástupci/jejím zástupcům²¹⁴. Pokud oběť zastoupena není, jsou jí informace poskytovány přímo ve standardním formátu.

První kontakt oběti se soudem má obvykle podobu předvolání k hlavnímu líčení. Oběť, která je poškozeným, má právo (nikoli však povinnost) být přítomna v soudní síni. Pokud je oběť předvolána k podání svědecké výpovědi, musí se k soudu dostavit, ale může požadovat, aby došlo k zamezení bezprostředního vizuálního kontaktu s obžalovaným.²¹⁵ Předvolání obsahuje základní informace o právech poškozeného v trestním řízení, především o jejím právu uplatnit nárok na náhradu škody, nemajetkové újmy či vydání bezdůvodného obohacení před tím, než soud přistoupí k dokazování.²¹⁶ Pokud nejsou zastoupeny, je obětem předvolání doručováno poštou, a to i po značné době od okamžiku, kdy oběť byla naposledy v kontaktu s policií.

„K soudnímu jednání mi přišlo předvolání. Nevěděla jsem, co tam po mně budou chtít. Byl to asi už rok, co jsem byla v kontaktu s policií naposledy. Předvolání přišlo poštou do schránky, nikdo mě na soudní jednání nepřipravoval. Naštěstí jsem v té době byla v kontaktu se sociální službou, poradila jsem se s nimi.“

žena s psychosociálním postižením,
oběť dlouhodobého zbavení osobní svobody a bití

Jak bylo uvedeno výše, právní řád vyžaduje, aby soud při jejím uplatňování nároku na náhradu škody, nemajetkové újmy nebo vydání bezdůvodného obohacení aktivně podpořil. Praxe jednotlivých soudů se však bohužel výrazně liší a závisí na přístupu konkrétního soudce. Mnoho soudců stále vnímá účel trestního řízení velmi konzervativně a není ochotno oběti náhradu přiznat (viz případovou studii v kapitole 6.). Někteří soudci se však snaží oběť podpořit, jak je to jen možné.

²¹⁴ Oběť může být zastoupena současně opatrovníkem i advokátem jako zmocněncem.

²¹⁵ Zákon o obětech, § 20 odst. 4.

²¹⁶ Trestní řád, § 43 odst. 3 a § 206 odst. 2.

„Uplatňování nároku na náhradu škody je obecně prostě velké téma. Pokud jsme v rovině toho, že se jedná o poškozené auto, nebo roztrhané oblečení, tak je to vlastně hrozně snadné. Jakmile v tom začne hrát roli nemajetkové újmy, nebo už jen vyčíslení ušlého zisku, tak s tím bývá obrovský problém. Tak v tomto ohledu říkám obětem téměř vždy, že doporučuji, aby se poradily s advokátem. Ona dokonce řada těch advokátů neumí ten nárok pořádně uplatnit. To není nic neobvyklého. Ale výhodou pro soud je, že když pak vyzvete advokáta, aby učinil nebo doložil něco konkrétního, většinou na to zareaguje, pokud není mimo. Pokud je to ale uplatněno od člověka, který neví, který nemá tu zkušenost – třeba to ještě nikdy nepotřeboval, a řeknete mu, že potřebujete ještě toto a tamto, tak nerozumí. A to mám takový přípis, který těm lidem posílám, když jsou v postavení poškozených, společně s vyrozuměním o hlavním líčení, a ve kterém jim vysvětluji, co a jak. Ne že bych jim vysvětlila, jak mají uplatňovat nárok na náhradu škody, ale kdy ho mají uplatnit a co tedy uplatňují, ale je pravdou, že to uplatnění není takové, že by se to dalo vzít a bez dalšího s tím pracovat. Snažím se jim pomoci. Není to tak, že bych měla za to, že dokazování ohledně nároku na náhradu škody přesahuje trestní řízení a mělo by tak být odkázáno do občanskoprávního řízení, ale samozřejmě v těch výrocích se toto velmi často objevuje, že částečně je nárok do občanskoprávního řízení odkazován, to ano. Ale pokud to jen trochu jde, snažím se to rozhodnout, tak se to s těmi lidmi snažím řešit, aby to pro mě bylo použitelné, aby se s tím dalo něco vůbec dělat.“

trestní soudkyně

Rozsudek není upravován do formátu, který by byl pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením přístupnější a srozumitelnější. Je to profesionální právní dokument, často obsahující v rámci shrnutí provedených důkazů velmi citlivé informace o oběti. V závěru pak tento dokument obsahuje informace o dostupných opravných prostředcích. Pokud oběť neuplatnila nárok na náhradu škody, nemajetkové újmy nebo vydání bezdůvodného obohacení, nemusí jí být rozsudek doručován.²¹⁷ V tomto stadiu řízení oběti nejsou systematicky poskytovány informace o dostupných mechanismech podpory, a to ani v případě, že je se svým nárokem odkázána na občanskoprávní řízení anebo potřebuje jinou formu podpory.

Komunikace s oběťmi s postižením

A) Rámec

Ani pro soudní stádium řízení, stejně jako pro stadia předchozí, není dán žádný specifický rámec upravující podporu oběti v oblasti komunikace, s výjimkou obecných zvláštních opatření podle článku 23 Směrnice. Jediným specifickým opatřením, které se vztahuje k soudnímu stadiu řízení, je právo oběti, která je současně poškozeným, na doprovod důvěrníky do soudní síně, a to i v případě, že hlavní líčení je konáno neveřejně.²¹⁸ Oběť má rovněž právo o vyloučení veřejnosti požádat, ale konečné rozhodnutí je na uvážení soudu.²¹⁹ Rovněž tak má právo žádat zabránění přímého vizuálního kontaktu s osobou, proti níž se řízení vede (viz výše).

²¹⁷ Trestní řád, § 131.

²¹⁸ Trestní řád, § 201 odst. 2.

²¹⁹ Trestní řád, § 200.

Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2021-2025 požaduje realizovat školení pro soudce, státní zástupce a další justiční personál, která se budou zaměřovat na komunikaci s lidmi s postižením. Dopad těchto školení je však velmi omezený, jelikož účast na nich je dobrovolná (navzdory tomu, že jsou organizována Justiční akademií České republiky).

B) Implementace

Uplatňování podpůrných opatření v oblasti komunikace s oběťmi s mentálním nebo psychosociálním postižením v soudní síni může být horší než popsaný rámec, a to z důvodu nedostatku zkušeností soudního systému s těmito oběťmi. Český soudní systém není zvyklý přijímat procesní opatření na podporu lidí s mentálním nebo psychosociálním postižením, což představuje problém rovněž v těch řízeních, v nichž se soudci s lidmi s postižením setkávají nevyhnutelně daleko častěji, jako jsou např. opatrovnická řízení. Trestní soudci se s lidmi s mentálním nebo psychosociálním postižením setkávají ještě vzácněji.

Zkušenosti s uplatňováním zvláštních opatření podle článku 23 Směrnice v soudním stadiu řízení jsou navíc horší než v přípravném řízení. Pro účinné vymáhání práv oběti v soudním stadiu řízení, a to i ve smyslu přijetí zvláštních opatření, se zdá být klíčová role advokáta jednajícího jako zmocněnec oběti. Advokát může být oběti ustanoven také jako její opatrovník, avšak to neodpovídá článkům 12 a 13 CRPD.

Ačkoliv by zvláště zranitelné oběti měly být vyslechnuty takovým způsobem, aby jejich výslech nemusel být opakován, k opakování jejich výslechu v soudním stadiu řízení dochází nikoli vzácně, a to navzdory tomu, že existují soudci, kteří to nedovolí. Obhájci obžalovaných obvykle požadují přímý výslech oběti v soudní síni a záleží zcela na soudci, jestli takový výslech připustí nebo ne (a mnoho z nich se rozhodne upřednostnit „právo na obhajobu“). Soudy rovněž nezvládají kontrolovat způsob, jakým obhájce k oběti přistupuje, když jí klade otázky. Oběti mohou být v soudní síni zesměšňovány nebo ponižovány, a to i znalci nebo přísedícími. Mnoho soudců však nedokáže zamítnout návrh obhajoby na opakování výslechu oběti, jelikož se obává, že jinak by mohli být nařčeni z toho, že porušili právo na spravedlivý proces.

„Pravidlo o neopakování výslechů zvláště zranitelných obětí pro dospělé zpravidla nefunguje, tam je problém to vůbec zajistit nahrávání na video. Tam je zásadní problém ve střetu právní úpravy zákona o obětech a práva na spravedlivý proces ve smyslu práva na obhajobu. A velmi záleží na obhajobě. Pokud obhajoba bude chtít, tak bude schopna oběti jako svědky k soudnímu líčení dostat.“

advokát specializující se na práva obětí

„Z mého pohledu, pokud je osoba vyslechnuta v rámci přípravného řízení a většinou jsou tam dnes již videonahrávky, je to zcela dostačující. Já si to například pouštím opakovaně z důvodu detailů, které tam pro mě můžou hrát nějakou roli pro to pozorování, posuzování věrohodnosti výpovědi atd. Já opakovaný výslech prostě nepřipouštím, respektive neumím si představit situaci, kdy bych opakovaný výslech připustila, pokud by to obhajoba namítala. Za prvé si nemyslím, že to může přinést něco nového, a za druhé, když vím, co obhajoba dokáže udělat s obětí v soudní síni, tak to nechci za žádných okolností připustit. Na druhou stranu vím o situaci, kdy odvolací soud dovedl, že je zapotřebí toho dotyčného znovu vyslechnout.“

trestní soudkyně

Opakovaný výslech oběti se může uskutečnit v nepřítomnosti obžalovaného, ale toto opatření nemusí být pro ochranu oběti dostačující, jelikož soud ji vždy nemusí ochránit před znevažujícím nebo ponižujícím zacházením ze strany obhájce.

„Dvě ze tří obětí s mentálním postižením, které jsem zastupovala (jedna z nich měla omezenou svéprávnost), nemusely k soudu. Měly jsme výslech zachycený na kameru a dohodla jsem se státním zástupcem, že nebude žádat opakování výslechu. Pokud už oběť musí k soudu, tak chci vždy po soudu vědět, v kolik začíná hlavní líčení, v kolik tam má přijít můj klient, chci vědět, zda to bude ve speciální místnosti, zda bude hlas upraven a zda bude zajištěno, že se poškozený a obžalovaný nesetkají. A musím říct, že s těmi dvěma soudy, kam chodím nejčastěji, už to mám nastavené bezvadně. Ale žádat toto někde jinde... Stálo to hodně úsilí se k tomuto dopracovat a prostě to nesmíte vzdát po prvních dvou neúspěších. Ale poslední dva roky to funguje krásně. Ty soudy, ke kterým chodím, už ví, jak komunikovat s oběťmi. Ale zase to vyžadovalo dvě až tři stížnosti na soudce. Například se ptali oběti znásilnění: „A teď nám řekněte, proč chcete ty peníze?“ Ale už jsme si to vyjasnili a taková otázka už hodně dlouho nepadla. Ale ty začátky byly krušné.“

advokátka specializující se na práva obětí

10. Stadium 4: Po skončení soudního řízení

Obecný úvod ke stadiu po skončení soudního řízení

Ve stadiu po skončení soudního řízení hraje postavení oběti pouze okrajovou roli, ačkoliv oběť může v důsledku trestného činu stále procházet řadou formálních řízení. Nejedná se pouze o občanskoprávní řízení o náhradě škody, nemajetkové újmy nebo vydání bezdůvodného obohacení, ale například též o insolvenční nebo exekuční řízení, a to v těch případech, kdy pachatelé oběť zadlužili. Největší význam má postavení oběti trestného činu z hlediska práva obrátit se na poskytovatele pomoci obětem trestného činu a na poskytnutí peněžité pomoci od státu v případě, že oběť splňuje podmínky této pomoci upravené v zákoně o obětech²²⁰. Praktická přístupnost těchto práv může být nicméně velmi problematická (viz níže).

Oběť nehraje prakticky žádnou procesní roli v řízení o výkonu trestu, a to ani jako poškozený v trestním řízení.

Poskytování informací obětem trestných činů

A) Rámec

Neexistuje žádný zvláštní rámec upravující poskytování informací obětem trestných činů ve stadiu po skončení soudního řízení. Ačkoliv obětem náleží práva, která nejsou závislá na postavení oběti jako poškozeného v trestním řízení (viz výše), oběti o těchto právech nejsou systematicky informovány, a to ani v případě, že jsou vyrozumívány o konečném rozsudku²²¹. Ani v případě, že konečný rozsudek odkazuje oběť s jejím nárokem na náhradu škody, nemajetkové újmy nebo vydání bezdůvodného obohacení do občanskoprávního řízení, právní řád nevyžaduje, aby soud oběť detailněji informoval o tom, jakým způsobem postupovat a kde nalézt odpovídající podporu. Soud rovněž nemusí informovat oběť o jejím právu na peněžitou pomoc.

Pokud byl pachatel umístěn do jakékoli formy detence, oběť má právo být informována o jeho propuštění nebo útěku. Toto právo se uplatní nicméně pouze na žádost²²² a oběť je o něm informována již při prvním kontaktu s orgány činnými v trestním řízení, tj. na začátku trestního řízení. Právní řád nevyžaduje, aby orgány činné v trestním řízení, včetně trestního soudu, tuto informaci oběti zopakovaly. Opakování informací je podmíněno žádostí oběti.²²³

Je otázkou, jestli se tento právní rámec dostává do rozporu se Směrnicí, zvláště pokud jde o informace týkající se dostupné podpory a relevantních nároků po skončení trestního řízení. Směrnice v tomto směru nic výslovně nestanoví, obsahuje pouze požadavek informovat oběť bez zbytečného prodlení od prvního kontaktu oběti s příslušným orgánem (článek 4 odst. 1). Není pochyb o tom, že trestní soud je rovněž příslušným orgánem ve smyslu citovaného ustanovení, avšak v českém

²²⁰ Zákon o obětech, §§ 23-37.

²²¹ Právo na doručení závěrečného rozsudku je garantováno pouze těm obětem, které se v trestním řízení uplatnily nárok na náhradu škody, nebo nemajetkové újmy nebo na vydání bezdůvodného obohacení.

²²² Žádost není nezbytná, pokud orgány činné v trestním řízení vyhodnotí, že oběť je v nebezpečí.

²²³ Zákon o obětech, § 3 odst. 4.

právním řádu bude přicházet do kontaktu s obětí v situaci, kdy oběti byly formálně poskytnuty všechny informace. Role soudu by měla spočívat spíše v tom, že oběti informace zopakuje, než že ji bude informovat jako první, avšak taková role není v citovaném ustanovení Směrnice výslovně zakotvena. Dokument Evropské komise, Generálního ředitelství pro spravedlnost, týkající se transpozice a implementace Směrnice je v tomto ohledu explicitnější než samotná Směrnice a zdůrazňuje, že „praktická účinnost Směrnice může být posílena tím, že bude zajištěno, že orgány (policie, státní zástupci a soudci) budou oběť informovat průběžně, během řízení, tam, kde to bude nezbytné a vhodné. To znamená, že orgány poskytnout relevantní, aktuální informace v relevantním okamžiku, aby oběť porozuměla řízení i svým právům“.²²⁴

Nicméně, ačkoliv tedy role soudu informovat oběť opakovaně o jejích právech, která jsou relevantní i po skončení soudního řízení, nevyplývá přímo ze Směrnice, lze ji pojímat jako součást práva osob s postižením na přístup ke spravedlnosti podle článku 13 CRPD.

B) Implementace

Praxe odpovídá slabému právnímu rámci. Trestní soudy stále vnímají oběť spíše jako poškozeného a svou informační povinnost zaměřují na procesní práva poškozeného v soudním řízení. Trestní soudy nezprostředkovávají kontakt s poskytovateli pomoci obětem trestných činů, avšak někteří soudci tak mohou činit ze své vlastní iniciativy. Oběť obvykle nemá po skončení soudního řízení účinný přístup k podpoře a výkonu svých práv, pokud již dříve nebyla v kontaktu s podporujícím profesionálem nebo organizací – organizací poskytující pomoc obětem trestných činů, PMS nebo advokátem. Oběti bez této podpory musí hledat relevantní informace na obecně dostupných platformách, především na internetu, kde však tyto informace nemusí být vždy srozumitelné a snadno přístupné pro oběti s postižením.

„Oni si na mě vzali spoustu půjček, byla jsem v exekuci. Moje sociální služba mi pomohla nakontaktovat se na dluhovou poradnu. Tam mi hodně pomohli, zbavili mě všech exekucí. Byli jsme i na soudě, prokazovali jsme tam, že mě někdo podepsal. To už ale probíhalo mimo trestní řízení. (...) Nevím, jestli by mi policie dala vědět, kdyby ty pachatele chytila.“

žena s psychosociálním postižením,
pachateli nezákonně držena, bita a finančně zneužívána;
pachatelům se podařilo uprchnout ze země

Komunikace s oběťmi s postižením

A) Rámec

Všechny procesní záruky pro oběti se uplatňují pouze v rámci trestního řízení. Ačkoliv povinnost respektovat osobnost a důstojnost oběti, přistupovat k ní zdvořile a šetrně a podle možností jí vycházet vstříc, a postupovat s přihlédnutím k jejímu věku, zdravotnímu stavu včetně psychického

²²⁴ Evropská komise, Generální ředitelství pro spravedlnost. DG JUSTICE GUIDANCE DOCUMENT related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA [online], s. 15. Dokument lze stáhnout v angličtině z: <https://e-justice.europa.eu/fileDownload.do?id=05758a3a-9e2e-49a5-a7ec-3737c3ad6876> [citováno 7. prosince 2021].

stavu, rozumové vyspělosti a kulturní identitě je formulována velmi obecně a dopadá na všechny orgány veřejné moci²²⁵, není žádným způsobem reflektována v předpisech o občanskoprávním řízení, správním řízení anebo soudním řízení správním. Tyto předpisy obsahují pouze obecné informace o právu na tlumočení, které je pojímáno v úzkém slova smyslu a dopadá na osoby, které nerozumí češtině anebo které mají sluchové anebo kombinaci sluchového a zrakového znevýhodnění.²²⁶

Vůči lidem s mentálním nebo psychosociálním postižením, kteří potřebují podporu při výkonu svých procesních práv, jsou občanskoprávní, správní i soudně správní předpisy založeny prakticky pouze na jednom mechanismu zástupného rozhodování, a to opatrovnictví.²²⁷ Řízení o náhradě škody, nemajetkové újmy nebo vydání bezdůvodného obohacení, k nimž došlo v důsledku trestného činu, je standardním sporným řízením a neexistují žádná zvláštní ustanovení, která by zohledňovala status oběti trestného činu, s výjimkou osvobození od soudních poplatků.²²⁸ Neexistuje ani žádná zvláštní úprava, která by brala v potaz status oběti trestného činu v řízení, v němž oběť žádá o peněžitou pomoc od státu podle zákona o obětech, opět s výjimkou jejího osvobození od soudních poplatků, pokud by se rozhodla bránit proti rozhodnutí Ministerstva spravedlnosti před správními soudy.²²⁹

Právní rámec navíc zvlášť zranitelným obětem v těchto řízeních negarantuje právo na bezplatné právní zastoupení. Bezplatné právní zastoupení může být oběti v těchto případech přiznáno až po zahájení daného řízení, pokud oběť prokáže svou nepříznivou finanční situaci a pokud soud bude mít za to, že je to nezbytně třeba pro ochranu jejích práv v řízení.²³⁰ To může činit soudní řízení správní anebo občanskoprávní řízení pro mnoho zvlášť zranitelných obětí nepřístupnými.

Stejná pravidla se uplatní též pro ta občanskoprávní řízení, která pro oběť vyvstanou v důsledku trestného činu, např. v případě, kdy oběť byla finančně zneužitá a vznikly v důsledku jednání pachatele dluhy. Ani v těchto řízeních není obětem trestných činů, včetně zvlášť zranitelných obětí, poskytnuta žádná zvláštní podpora.

B) Implementace

Nedostatečná úprava podpory pro oběti ve stadiu po skončení soudního řízení vážným způsobem ztěžuje přístup k právům, která jsou obětem trestných činů zaručena.

Mnoho obětí se může rozhodnout neuplatnit svůj nárok na náhradu škody, nebo nemajetkové újmy, nebo na vydání bezdůvodného obohacení, které vznikly v důsledku trestného činu, protože se může obávat toho, že bude muset podstoupit občanskoprávní řízení bez žádné výslovné záruky její ochrany před sekundární viktimizací a bez jakýchkoli procesních úprav. Oběti rovněž nemusí být schopny samy občanskoprávní žalobu připravit, přičemž si nemusí ani pamatovat informaci o poskytovatelích pomoci obětem trestných činů, která jim byla poskytnuta při prvním kontaktu s orgány činnými v trestním řízení.

²²⁵ Zákon o obětech, § 3 odst. 2.

²²⁶ Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, § 18 odst. 2; zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, § 16 odst. 3 – 5; zákon č. 150/2002 Sb., soudní řád správní, § 64.

²²⁷ Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, §§ 22 a 29; zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, § 32; zákon č. 150/2002 Sb., soudní řád správní, § 35 odst. 1 a § 64. Je třeba uvést, že jako institut zástupného rozhodování není opatrovnictví v souladu s články 12 a 13 CRPD.

²²⁸ Zákon č. 549/1991 Sb., o soudních poplatcích, § 11 odst. 2 písm. q).

²²⁹ Ibid., § 11 odst. 2 písm. l).

²³⁰ Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, § 30 odst. 1; zákon č. 150/2002 Sb., soudní řád správní, § 35 odst. 10.

Správní řízení o peněžité pomoci ze strany státu je dlouhé a velmi rigidní. Proto neplní ani svůj původní účel, tj. poskytnout oběti, jejíž sociální situace se zhoršila v důsledku trestného činu, rychlou finanční podporu. Újma, kterou oběť utrpěla, je posuzována prakticky pouze na základě lékařského vyšetření oběti, jiné důkazní prostředky nejsou akceptovány.

„Ministerstvo spravedlnosti říká, že není problém s uplatňováním peněžité pomoci u nějakých drobných věcí, ale jakmile jde o potřebnější oběti, tak to často naráží na nějaké formality. Odmítnutí je např. postaveno na tom, že se nepodařilo prokázat určitou dlouhotrvající újmu na zdraví prostřednictvím lékařských zpráv apod. Úředníci by i rádi peněžitou pomoc přiznali, ale říkají, že by si to nedokázali obhájit před svými nadřízenými. V tomto ohledu by bylo vhodné, aby zákon o obětech výslovně připouštěl, že je možné prokázat újmu na zdraví i jiným způsobem než lékařskými zprávami. Minimálně aby byly přípustné i zprávy psychologů.“

advokát specializující se na práva obětí

„Proti těmto rozhodnutím můžete dělat jedinou věc, a to podávat správní žaloby. Ale ti lidé na to nemají. Já jsem v životě proti tomuto správní žalobu nepodávala. Když nám to nepřiznají, necháváme to být, protože já to nemohu dělat bezplatně a ti lidé na to nemají. Nejsou ani v mentální kondici na to, aby to mohli řešit.“

advokátka specializující se na práva obětí

11. Klíčová zjištění, závěry a doporučení

Shrnutí existujících ustanovení a posouzení přístupu ke spravedlnosti pro osoby s postižením

Systém trestní spravedlnosti zůstává v obecné rovině pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením nepřístupný, a to z několika důvodů. Jejich společným jmenovatelem je průnik konzervativního pojetí tohoto systému v podobě jeho zaměření na potrestání pachatele a převažujícího medicínského přístupu k postižení. To činí systém nevstřícným jak k obětem, tak k lidem s postižením. Pro mnoho z těchto obětí systém zůstává uzavřený a s těmi, kterým se podaří do něj vstoupit, může zacházet ponižujícím způsobem a prohlubovat jejich diskriminaci a stigmatizaci.

Posílení přístupnosti systému trestní spravedlnosti pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením nemusí nutně vyžadovat legislativní změny. Výzkum ukázal, že klíčový je přístup konkrétních jednotlivců – představitelů orgánů činných v trestním řízení. Pokud oběť, a to včetně oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením, narazí na ty správné profesionály, může projít celým řízením bez větší újmy a domoci se spravedlnosti. Systém jako takový se však bohužel jeví jako neschopný oběti zaručit, že tyto správné profesionály potká.

Nízké povědomí o lidskoprávním modelu postižení způsobuje, že i ti profesionálové, kteří chtějí postupovat odpovědně, prostě nejsou schopni vyjít potřebám oběti vstříc, protože jsou v dobré víře přesvědčeni, že medicínské odpovědi a opatření zástupného rozhodování jsou pro oběť v její situaci tím nejlepším.

Hlavní mezery a jejich význam

1) Nedostatečný přístup k bezplatnému právnímu zastoupení pro zvlášť zranitelné oběti

Právní řád již v současnosti garantuje obětem celou řadu práv, která by měla v řízení zajistit jejich účast i zvláštní ochranu. Komplexní povaha systému trestní spravedlnosti však způsobuje, že účinná implementace těchto práv závisí v konkrétních případech na dostupnosti bezplatné právní pomoci a právního zastoupení. Tato pomoc by měla být zajištěna zvlášť zranitelným obětem na základě jejich práva na bezplatné právní zastoupení advokátem jako jejich zmocněncem. Výzkum nicméně ukázal, že praktické uplatňování tohoto práva není dostatečné.

Článek 13 Směrnice ukládá členským státům povinnost zajistit, že oběti budou mít přístup k právní pomoci tam, kde mají postavení strany v trestním řízení. Stanovení podmínek tohoto přístupu a procesních pravidel je ponecháno vnitrostátním právním předpisům, ty však musí dostát základním požadavkům zákonnosti. Musí být jasné, předvídatelné a přístupné tak, aby zajistily vládu práva namísto vlády osob. Vágní formulace českého zákona o obětech však nedostávají těmto požadavkům a neposkytují oběti nezbytnou právní jistotu, že bude mít právo na bezplatné právní zastoupení v trestním řízení a že po ní nebude na konci trestního řízení vyžadováno, aby hradila náklady svého advokáta, pokud vůbec nějakého bude mít. To významným způsobem zbavuje právo na bezplatnou právní pomoc pro zvlášť zranitelné oběti, jak je v českém právním řádu zakotveno, jeho účinnosti.

Pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením je zajištění včasného přístupu k advokátovi specializujícímu se na práva obětí – společně se zrušením opatrovnictví – vhodným podpůrným opatřením, které může pomoci zajistit jejich účinnou účast v trestním řízení. Jakkoli opatrovníkem oběti může být i advokát, nejedná se o obecné pravidlo a opatrovnictví navíc i v těchto případech zůstává opatřením založeným na principech zástupného rozhodování. Vztah člověka s advokátem, který jedná jako jeho zmocněnec, se řídí zcela jinými pravidly, než jeho vztah s opatrovníkem a mnohem více odpovídá právu lidí s postižením na rovnost před zákonem, které je garantováno v článku 12 CRPD, jelikož je založeno na uznání svéprávnosti člověka.²³¹ Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením zdůraznil v kontextu článků 12 a 13 CRPD, že „smluvní státy musí rovněž zajistit, že osoby s postižením budou mít přístup k právnímu zastoupení na rovnoprávném základě s ostatními“.²³² Mezinárodní principy a pokyny OSN o přístupu lidí s postižením ke spravedlnosti rovněž vyzdvihují roli bezplatného právního zastoupení jako podpůrného opatření pro lidi s postižením, kteří mohou být v průběhu řízení znevýhodněni v komunikaci, porozumění či právu být porozuměn²³³, a naléhavě vyzývají státy, aby zajistily, že pro lidi s postižením bude dostupná právní pomoc za podmínek, které nebudou méně příznivé než ty, které platí pro lidi bez postižení²³⁴, a aby „odstranily nebo změnilly všechny zákony, nařízení, politiky, nebo praxi, které omezují svéprávnost člověka s postižením najmout si a instruovat právníka.“²³⁵ Opatrovnictví obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením v přístupu k bezplatnému právnímu zastoupení advokátem jako jejich zmocněncem, které je jinak garantováno všem zvláště zranitelným obětem, naneštěstí znevýhodňuje a zbavuje je jejich práva advokáta instruovat.

Samozřejmě, má-li být právo na bezplatné právní zastoupení obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením účinným způsobem uplatňováno, je nezbytné vynaložit též další úsilí na zvyšování povědomí advokátů o lidskoprávním modelu postižení a o právech osob s postižením.

„Advokát je určitě klíčový pro zajištění přístupnosti systému trestní spravedlnosti pro zvláště zranitelné oběti. Ale nikoli samotný advokát, musí být kvalitní. Když ti lidé vědí, na koho se mají obrátit, tak to všechno klape. Jakmile nevědí, a ještě mají smůlu v tom, že zrovna slouží policista, který moc aktivní není, tak to určuje ten výsledek.“

advokátka specializující se na práva obětí

„Mně se tam nejmíc věci poji s co nejrozsáhlejším zastoupením advokátem na náklady státu. To, abychom tam jako advokáti byli přítomni, a abychom tam museli být přítomni. Protože to se zatím dostatečně dobře neděje. Policisté by měli mít co nejmenší prostor pro uvážení při posuzování zvláštní zranitelnosti a procesy ustanovování by měly být co nejjednodušší a hlavně transparentní. Pak se do značné míry přenáší odpovědnost za dostatečné a srozumitelné poučení obětí z orgánů činných v trestním řízení na advokáty.“

advokát specializující se na práva obětí

²³¹ Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením zdůraznil ve svém Obecném komentáři č. 1, jehož předmětem byl článek 12 CRPD, že „uznání práva na svéprávnost je v mnoha ohledech pro přístup ke spravedlnosti stěžejní. Aby se lidé s postižením mohli domáhat svých práv a závazků na rovnoprávném základě s ostatními, musí být před zákonem uznáno jejich rovné postavení před soudy a tribunály.“ – CRPD/C/GC/1, odst. 38.

²³² Ibid., odst. 38.

²³³ Mezinárodní principy a pokyny OSN o přístupu lidí s postižením ke spravedlnosti, Princip 6.2 (b) (iii).

²³⁴ Ibid., Princip 6.2 (c).

²³⁵ Ibid., Princip 6.2 (e).

2) Nedostatečná síť podpůrných organizací a center pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením

V podpůrné síti pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením existuje významné bílé místo. Některé organizace poskytují lidem s mentálním nebo psychosociálním postižením podporu v jejich každodenních aktivitách, ale nejsou specializované na práva obětí, a jiné organizace poskytují podporu obětem trestných činů, ale nemusí být vždy schopny vyjít vstříc oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením, jakkoli to jistě nemusí být případ všech z nich.

Význam sítě podpůrných organizací pro oběti je podtrhnout jak ve Směrnici, tak i ve standardech týkajících se práv osob s postižením. Směrnice garantuje právo obětí trestných činů na přístup k podpůrným službám ve svém článku 8, který zakotvuje mj. povinnost členských států zajistit, aby oběti měly přístup k důvěrným službám podpory pro oběti (odst. 1), a přijmout opatření k vytvoření bezplatné a důvěrné služby odborné podpory (odst. 3). Podobně Mezinárodní principy a pokyny OSN o přístupu lidí s postižením ke spravedlnosti připomínají význam podpůrných služeb pro oběti, a to v kontextu násilí.²³⁶ Je tak zřejmé, že závazky státu nemají pouze negativní, ale rovněž pozitivní povahu, tj. že stát musí aktivně činit všechny nezbytné kroky k tomu, aby zajistil dostupnou a přístupnou síť podpůrných služeb pro oběti pro všechny kategorie obětí, bez ohledu na jejich potřeby a na trestný čin, který byl vůči nim spáchán. Česká republika však tyto pozitivní závazky neplní.

3) Koncentrace poskytnutí informací při prvním kontaktu s orgány činnými v trestním řízení

Národní právní řád neuplatňuje princip „bez zbytečného prodlení“, ale vyžaduje, aby orgány činné v trestním řízení poskytly všechny informace při prvním kontaktu s obětí. Poskytnutí informací se tak stává jednorázovým úkonem spíše než formou pokračujícího doprovázení oběti celým řízením způsobem, který odpovídá situaci oběti.

Informační role soudu je zcela neadekvátní, jelikož soudy se zaměřují pouze na procesní práva obětí jakožto poškozených v trestním řízení a nepodporují oběť v jejím přístupu k podpůrným organizacím tam, kde by oběť u těchto organizací mohla nalézt další pomoc, a to i ve stadiu po skončení soudního řízení.

To však neodpovídá článku 4 odst. 1 Směrnice, která nevyžaduje, aby oběti byly poskytnuty informace při jejím prvním kontaktu s orgány činnými v trestním řízení, ale od prvního kontaktu s příslušným orgánem, a která je založena na principu „bez zbytečného prodlení“. Je proto daleko širší než příslušná ustanovení českého právního řádu a na rozdíl od českého právního řádu dopadá i na trestní soudy. Směrnice, na rozdíl od českého právního řádu, vyžaduje vytvoření účinného systému poskytování relevantních informací oběti během celého řízení, včetně jeho soudního stadia i stadia po skončení trestního řízení.

Právo na přístupné informace je rovněž důležitou součástí práva osob s postižením na přístup ke spravedlnosti, který je garantován v článku 13 CRPD. Mezinárodní principy a pokyny OSN o přístupu lidí s postižením ke spravedlnosti uvádějí právo na včasný přístup k právním vyrozuměním a informacím srozumitelným způsobem na rovnoprávném základě s ostatními jako jeden ze základních principů.²³⁷ Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením zdůraznil, že účinný přístup lidí

²³⁶ Ibid., Princip 6.2 (k).

²³⁷ Ibid., Princip 4.

s postižením ke spravedlnosti závisí mj. na tom, že těmto lidem budou poskytnuty informace srozumitelným a přístupným způsobem. Koncentrace poskytnutí informací do jednoho okamžiku v řízení se nejeví být ani srozumitelnou ani přístupnou. Citované principy by měly být spíše interpretovány tak, že vyžadují takové formy poskytnutí informací, které by umožnily člověku těmto i dalším informacím porozumět a mít z nich prospěch v průběhu celého řízení. Což bohužel není případ českého právního řádu a praxe.

4) Nedostatek procesních úprav pro oběti s postižením při výkonu jejich procesních práv

Národní právní řád se ve vztahu k obětem, které jsou současně poškozenými v trestním řízení a které z důvodu svého mentálního nebo psychosociálního postižení potřebují při výkonu svých procesních práv strany trestního řízení podporu, masivně spoléhá na opatrovnictví. Tato praxe porušuje právo lidí s postižením na rovnost před zákonem podle článku 12 CRPD, jakož i jejich právo na přístup ke spravedlnosti podle článku 13 CRPD. Lidem s mentálním nebo psychosociálním postižením jsou poskytnuty procesní úpravy nikoli jako účastníkům trestního řízení, ale jako svědkům. Úsilí navázat s nimi přímou komunikaci je vynaloženo jedině tehdy, pokud mají podat svědectví. Tento přístup je staví do role pasivních objektů řízení.

Recitál Směrnice připomíná, že členské státy by měly zajistit, že oběti s postižením budou moci plně požívat svých práv podle Směrnice na rovnoprávném základě s ostatními. Opatrovnictví mělo být považováno za porušení této rovnosti před zákonem. Jak bylo uvedeno výše, zbavuje lidi s postižením uznání jejich svéprávnosti v trestním řízení a výrazným způsobem ztěžuje jejich přístup k právům garantovaným Směrnicí, včetně práva na informace nebo práva na bezplatnou právní pomoc. Mezinárodní principy a pokyny OSN o přístupu lidí s postižením ke spravedlnosti zdůrazňují, že všechny osoby s postižením mají svéprávnost²³⁸ a vyzývají k odstranění či změně „všech zákonů, nařízení, pokynů, politik a praxe, které vedou k uplatňování zástupného rozhodování v právních řízeních, včetně těch, které umožňují ustanovit subjekt oprávněný rozhodovat namísto lidí s postižením proti jejich vůli (např. procesní opatrovníci, blízcí přátelé a podobná opatření); nebo přijímat rozhodnutí na základě „nejlepšího zájmu“ dotčeného člověka jako protipólu principu jeho vlastní vůle a preferencí.“²³⁹ Český právní řád tyto standardy nenaplnuje.

5) Příliš úzký rozsah uplatnění postavení oběti trestného činu

Postavení oběti trestného činu má zřejmě příliš úzké uplatnění. Právo na ohleduplné zacházení a zvláštní ochranu nedosahuje za hranice trestního řízení, a to ačkoliv oběť musí projít dalšími řízeními, která přímo souvisejí s trestným činem. To se týká nikoli pouze občanskoprávního řízení o náhradě škody nebo nemajetkové újmy nebo vydání bezdůvodného obohacení, které vznikly v důsledku trestného činu, ale rovněž těch řízení, která jsou přímým důsledkem trestného činu, jako insolvenční nebo exekuční řízení v těch případech, kdy pachatel oběť zadlužil.

Směrnice výslovně nepožaduje uplatnění zvláštní ochrany mimo systém trestní spravedlnosti a trestní řízení. Stále zde však zůstává perspektiva práva lidí s postižením na přístup ke spravedlnosti. Ustanovení směrnice mohou poskytnout dobré vodítko ve smyslu určení procesních úprav, které mohou být pro oběť s mentálním nebo psychosociálním postižením nezbytné i mimo trestní řízení a které jí poskytnou účinný přístup ke spravedlnosti. Mezinárodní principy a pokyny OSN o přístupu lidí s postižením ke spravedlnosti podtrhují, že procesní úpravy pro lidi s postižením pro zajištění

²³⁸ Ibid., Princip 1.

²³⁹ Ibid., Princip 6.2 (j).

jejich účinné a rovné účasti ve všech řízeních „zahrnují všechny nezbytné a odpovídající úpravy a přizpůsobení, které jsou v konkrétním případě zapotřebí, včetně zprostředkovatelů a facilitátorů, úprav a přizpůsobení procesu, úprav prostředí a komunikační podpory, aby byl zajištěn přístup ke spravedlnosti pro osoby se zdravotním postižením.“²⁴⁰ Procesní úpravy vyplývající z práva osob s postižením na přístup ke spravedlnosti jsou tak dostatečně široké, aby zahrnovaly i opatření zvláštní ochrany a další ustanovení týkající se ohleduplného zacházení s oběťmi trestných činů, která jsou ukotvena ve Směrnici, všude tam, kde oběť s postižením taková opatření a zacházení v řízení potřebuje. Český právní řád je nicméně příliš rigidní a explicitně neumožňuje uplatnění takto širokého konceptu procesních úprav.

6) Nedostatek dat o obětech s mentálním nebo psychosociálním postižením v systému trestní spravedlnosti a o procesních úpravách, které jsou jim poskytnuty

Česká republika systematicky neshromažďuje data o obětech trestných činů v systému trestní spravedlnosti, která by byla členěná podle relevantních skutečností, především podle postižení, věku, genderu, etnicity a typu trestného činu, který byl proti těmto obětem spáchán. Podobně Česká republika neshromažďuje ani dostatečně členěné informace o procesních úpravách, které byly obětem s postižením poskytnuty, a to přinejmenším v jejich roli svědků trestného činu a nikoli stran trestního řízení. V důsledku toho tak není schopná systematicky monitorovat, zda je systém trestní spravedlnosti pro oběti s postižením, včetně obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením, dostatečně přístupný, a to v každém stadiu trestního řízení, včetně oznámení trestného činu.

Závazek monitorovat je integrální součástí všech lidských práv a svobod. Jak zdůraznil Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva, jedná se o závazek okamžité povahy, který není závislý na dostatku zdrojů²⁴¹, což jistě stejně platí i pro ta práva, která jsou tradičně klasifikována jako „občanská a politická“.²⁴² CRPD ukotvuje povinnost monitorovat výslovně v článku 31, který požaduje, aby státy sbíraly odpovídající informace, včetně statistických dat a výsledků výzkumů, které jim umožní formulovat a provádět politiky zaměřené na plnění závazků, které z CRPD vyplývají, a identifikovat a řešit bariéry, kterým lidé s postižením při výkonu svých práv čelí. Situace lidí s postižením, včetně lidí s mentálním postižením jako obětí trestných činů v systému trestní spravedlnosti představuje nepochybně důležitou oblast, která by měla být monitorována a na kterou by se státní politiky měly zaměřovat. Tyto politiky však nelze přijmout bez odpovídajících, relevantních a dostatečně členěných dat.

Možná praxe, politiky a zdroje, které lze rozvíjet

V průběhu výzkumu jsme zaznamenali několik příkladů dobré praxe, které byly obvykle úzce spojeny s přístupem konkrétních profesionálů. Tyto příklady ukazují, že navzdory stávajícímu právnímu rámci, který nemusí být ideální, může vše fungovat dobře, pokud je to podepřeno dostatečně motivovanými, aktivními a kvalifikovanými profesionály, kteří rozumí účelu Směrnice a zákona o obětech, stejně jako lidskoprávnímu modelu postižení.

²⁴⁰ Ibid., Princip 3.1.

²⁴¹ Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva. Obecný komentář č. 3 (1990): Povaha závazků státu (čl. 2 odst. 1), odst. 11. Obecný komentář je dostupný z:

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fGEC%2f4758&Lang=en [citováno 7. prosince 2021].

²⁴² Ačkoliv bychom měli poznamenat, že toto tradiční dělení je spíše umělé a novější lidskoprávní úmluvy, včetně CRPD, jsou založeny na principech vzájemné závislosti a nedělitelnosti lidských práv.

Ze systémovější perspektivy může být inspirací praxe PMS. Tato veřejná instituce disponuje celonárodní sítí kanceláří (středisek), které mohou poskytnout podporu všem kategoriím obětí trestných činů, včetně obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením. Obětem může poskytnout nejen poradenství, ale rovněž jim může nabídnout restorativní řešení dopadů trestného činu.

Podpora restorativních principů a opatření může výrazným způsobem zvýšit přístupnost systému trestní spravedlnosti pro oběti s mentálním nebo psychosociálním postižením a jejich aktivní účast při domáhání se spravedlnosti a nápravy. Rozbívá totiž tradiční zaměření na potrestání pachatele, které nevyhnutelně způsobuje, že s obětí je primárně zacházeno jako s důkazním prostředkem v centru boje mezi obžalobou a obhajobou, a tudíž dochází k její další objektivizaci v podobě jejího medicínského zkoumání (v některých případech i opakovaného) apod. Restorativní justice naproti tomu předně vrací všem lidem dotčeným trestným činem jejich lidskou důstojnost tím, že jim v celém procesu navrácí postavení subjektu a nikoli objektu.

Doporučení týkající se právních záležitostí, politik a praxe

Právní záležitosti

Doporučujeme:

1. Přijmout všechny nezbytné legislativní změny s cílem vytvořit silný antidiskriminační rámec v rámci systému trestní spravedlnosti, včetně pomoci obětem trestných činů a jejich ochrany. Tento rámec by měl být založen na konceptech ukotvených v CRPD, konkrétně na právu lidí s postižením, včetně lidí s mentálním nebo psychosociálním postižením, na přístupnost systému trestní spravedlnosti, na poskytnutí přiměřených úprav a procesních úprav a na přijetí specifických opatření, pokud jsou nezbytná ke zmírnění nebo odstranění podmínek, které udržují diskriminaci z důvodu postižení.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti

2. Začlenit mechanismus, který by rozšířil právo na bezplatné právní zastoupení a podporoval jeho uplatnění. Zvláště zranitelným obětem by měl být zajištěn advokát na samotném počátku trestního řízení a policie a státní zastupitelství by mělo postupovat podle stejných mechanismů, které již existují pro obviněné, pokud jim náleží právo na nutnou obhajobu. Přístup zvláště zranitelných obětí k advokátovi by se tak měl řídit opačným principem, než který byl uplatňován doposud: zajištění advokáta by bylo pravidlem, přičemž člověk by měl vždy právo se rozhodnout jinak a za tímto účelem by mu byly poskytnuty všechny informace o tom, co by to pro něj znamenalo, stejně jako informace, že své rozhodnutí může kdykoli sdělit. Povinnost poskytnout právní zastoupení advokátem by současně neměla znamenat, že si oběť nemůže svého advokáta vybrat.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti

3. Zúžit prostor pro uvážení orgánů činných v trestním řízení při posuzování zvláštní zranitelnosti obětí. Pokud jde o definici osob s postižením jako zvláště zranitelných obětí, zákon o obětech by se měl spoléhat pouze na definici ukotvenou v článku 1 CRPD a neměl by zakotvovat další

kritéria. Definice by měla odrážet tu skutečnost, že postavení zvláště zranitelné oběti je relevantní nikoli pouze pro ochranu oběti před sekundární nebo opakovanou viktimizací, ale rovněž pro její účinný přístup ke spravedlnosti, jelikož k tomuto postavení se váže též právo na bezplatné právní zastoupení advokátem. Jediný relevantní aspekt, který by proto měl být brán v úvahu, je, zda znevýhodnění člověka v interakci s rozličnými bariérami může ztížit plnou a účinnou účast oběti v trestním řízení na rovnoprávném základě s ostatními, a nikoli např. finanční situace oběti a její poměry, nebo okolnosti případu.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti

- 4 Přijmout nezbytné legislativní změny, jejichž cílem bude zajistit dostupnost procesních úprav pro lidi s mentálním nebo psychosociálním postižením, které by umožnily jejich plnou a účinnou účast v celém justičním procesu od prvního kontaktu s orgány činnými v trestním řízení, a to nejen jako svědků (důkazního prostředku), ale rovněž jako účastníků trestního řízení při výkonu svých procesních práv, a to včetně stadia oznámení trestného činu. Plné zrušení opatrovnictví a jeho nahrazení opatřeními, která budou odpovídat CRPD tak, aby oběti mohly účinně vykonávat svou svéprávnost, jako např. právní zastoupení advokátem jednajícím v postavení zmocněnce oběti a podpora poskytovaná oběti důvěrníkem²⁴³, a to včetně stadia oznámení trestného činu. Je třeba zajistit, že advokát bude specializovaný jak v oblasti práv obětí, tak i v oblasti práv osob s postižením, a že důvěrník bude svobodně vybrán samotnými oběťmi, přičemž oběti nebudou nuceny si někoho zvolit, pokud si to nebudou přát.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti

- 5 Změnit legislativu, která upravuje poskytování informací obětem trestných činů tak, aby vyžadovala, že oběti budou informace poskytnuty nikoli pouze při prvním kontaktu s orgány činnými v trestním řízení, ale konzistentně v průběhu celého řízení v relevantních okamžicích a s respektem k principu „bez zbytečného prodlení“.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti

- 6 Přijmout širší koncept práva na tlumočení, které je ukotveno v § 28 trestního řádu, tak, aby nebylo omezeno na situace, kdy člověk nerozumí úřednímu jazyku anebo má sluchové anebo kombinaci sluchového a zrakového znevýhodnění, ale zahrnovalo rovněž situace, kdy člověk potřebuje z důvodu svého postižení, včetně mentálního a psychosociálního postižení, alternativní způsoby komunikace (alternativní a augmentativní metody komunikace, Braillovo písmo apod.).

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti

- 7 Přijetí všech nezbytných legislativních změn, které zajistí, že člověk, který je zvláště zranitelnou obětí ve smyslu zákona o obětech (§ 2 odst. 4), bude mít právo na zvýšenou procesní ochranu zajišťující jeho účinnou účast, včetně práva na bezplatné právní zastoupení, stejně jako na zvláštní opatření ochrany před sekundární a opakovanou viktimizací nikoli pouze v trestním řízení, ale rovněž ve správním řízení, soudním řízení správním a občanskoprávním řízení, pokud tato řízení přímo souvisí s trestným činem, jehož obětí se tento člověk stal (občanskoprávní řízení ve věci ochrany proti domácímu násilí, občanskoprávní řízení o náhradě škody nebo

²⁴³ Zákon o obětech, § 21.

nemajetkové újmy nebo vydání bezdůvodného obohacení, které vznikly v důsledku trestného činu, občanskoprávní řízení proti oběti, pokud oběť v důsledku trestného činu upadla do dluhů, které jsou vymáhány, správní řízení a soudní řízení správní o peněžité pomoci pro oběti trestných činů apod.).

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti

Politiky

Doporučujeme:

- 8 Uznat potenciál principů restorativní justice zvýšit citlivost a vnímavost systému trestní spravedlnosti k potřebám obětí, umožnit jejich vyjádření a podporovat jejich realizaci. Zajistit, že obětem s mentálním nebo psychosociálním postižením bude garantován přístup ke všem benefitům restorativní justice na rovnoprávném základě s ostatními. Toto doporučení by nemělo být chápáno tak, že by legitimizovalo vytvoření paralelního systému trestní spravedlnosti pro oběti s postižením, včetně obětí s mentálním nebo psychosociálním postižením, který by projednával jejich případy bez jejich svobodného a informovaného souhlasu.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti, PMS

- 9 Podporovat dostupnost a přístupnost restorativních řešení pro lidi s mentálním nebo psychosociálním postižením, kteří se stali oběťmi násilí nebo zneužití, které nemůže být potrestáno v systému trestní spravedlnosti, včetně aktů strukturálního násilí, často legitimizovaných národním právním řádem, a přijmout za tímto účelem všechna nezbytná opatření, včetně rozpočtových opatření.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti, PMS

- 10 Implementovat, a to včetně cílených rozpočtových opatření, plán rozvoje sítě podpůrných organizací pro oběti, které budou přístupné i přizpůsobitelné obětem s mentálním nebo psychosociálním postižením.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti, PMS

- 11 Systematicky podporovat PMS v rozvoji jejích služeb pro oběti, včetně kontaktních míst (poraden pro oběti) a specializovaných poradců pro oběti, s cílem zajistit, že tyto služby budou odpovídat potřebám obětí a budou plně přístupné též pro oběti trestných činů s postižením. Zajistit, že PMS budou pro tyto služby, předvídané v národních strategických dokumentech, poskytnuty odpovídající rozpočtové zdroje.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti

- 12 Realizovat cílené strategie zaměřené na rozvoj povědomí o existenci podpůrných služeb pro oběti a PMS a jejich službách pro oběti mezi lidmi s mentálním nebo psychosociálním postižením a poskytovateli sociálních služeb lidem s mentálním nebo psychosociálním postižením.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti, PMS

- 13 Přijmout a realizovat národní strategii na podporu informační role trestních soudů ve vztahu k obětem trestných činů, včetně zvláště zranitelných obětí, tak, aby bylo zajištěno, že soudy budou poskytovat obětem informace o všech jejich právech podle zákona o obětech, která jsou relevantní v soudním stadiu řízení, a nikoli pouze o relevantních procesních právech poškozeného.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti

- 14 Přijmout a realizovat národní strategii na podporu přístupnosti rozsudků a dalších autoritativních rozhodnutí vydávaných v systému trestní spravedlnosti pro osoby s mentálním nebo psychosociálním postižením.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti

Praxe

Doporučujeme:

- 15 Opustit praxi funkčního medicínského nebo psychologického posuzování věrohodnosti lidí s mentálním nebo psychosociálním postižením jako svědků trestného činu na základě deficitů. Svědectví podané člověkem s mentálním nebo psychosociálním postižením nesmí být upírána relevance na základě medicínského, psychiatrického nebo jiného posouzení způsobilosti.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti, soudy, Ministerstvo vnitra, Policejní prezidium

- 16 Realizovat vzdělávací programy o právech osob s postižením, jak jsou ukotvena v CRPD, především o lidskoprávním modelu postižení, právu na nediskriminaci a rovnost před zákonem a právu na přístup ke spravedlnosti, pro všechny právní profesionály v systému trestní spravedlnosti, tj. pro příslušníky donucujících orgánů, státní zástupce, soudce a advokáty. Přijmout mechanismy, které povzbudí co nejširší účast profesionálů působících v systému trestní spravedlnosti v těchto vzdělávacích programech.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti, Justiční akademie, Česká advokátní komora, Ministerstvo vnitra, Policejní prezidium

- 17 Vytvořit a uplatňovat nástroje, které podpoří všechny profesionály v systému trestní spravedlnosti v jejich informační a komunikační roli vůči obětem s mentálním nebo psychosociálním postižením a které budou v souladu s CRPD a Směrnicí.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti, Justiční akademie, Česká advokátní komora, Ministerstvo vnitra, Policejní prezidium

- 18 Vytvořit vzdělávací programy, které budou stavět na existujících příkladech dobré praxe ve všech stadiích trestního řízení a budou využívat metody vzdělávání prostřednictvím kolegů a vzájemného sdílení zkušeností.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo spravedlnosti, Justiční akademie, Česká advokátní komora, Ministerstvo vnitra, Policejní prezidium

- 19 Ve spolupráci s organizacemi lidí s mentálním postižením připravit a uplatňovat verzi poučovacího formuláře a všech dalších dokumentů, na které mají oběti právo, ve formátu snadného čtení (easy to read) pro oběti s mentálním postižením a vytvořit další přístupné formáty pro poskytování informací obětem s mentálním nebo psychosociálním postižením, jako např. instruktážní videa apod. Zajistit, že oběti s postižením budou mít v praxi přístup ke všem informacím, na které mají právo, včetně informací o rozhodnutí o ukončení trestního řízení a o propuštění či útěku pachatele, a to v takovém formátu, kterému budou moci porozumět.

Příslušná/é instituce: Ministerstvo vnitra, Policejní prezidium, Ministerstvo spravedlnosti

- 20 Zveřejnit, a to i prostřednictvím dálkového přístupu, vnitřní pokyny policie v rozsahu, v jakém tyto pokyny konkretizují, jak by mělo být s člověkem zacházeno. Způsob zveřejnění by měl zajišťovat přístupnost těchto pokynů pro co nejširší veřejnost, včetně lidí s mentálním nebo psychosociálním postižením. Pokyny by měly být neveřejné pouze v tom rozsahu, v jakém obsahují informace týkající se vyšetřovacích taktik. Dostupné by měly být též verze ve formátu snadného čtení (easy to read), které by osoby s mentálním postižením informovaly o tom, jaké povinnosti policie ve vztahu k nim podle svých vnitřních pokynů má.

Příslušná/é instituce: Policejní prezidium